ERICH FROMM

Sahip Olmak ya da Olmak

7. Baskı

İki Varoluş Biçimi Üzerine Bir İnceleme

say

Erich Fromm (23 Mart 1900 – 18 Mart 1980)

Musevi kökenli Almanya doğumlu Amerikalı antropolog, sosyal felsefeci, tarihçi ve psikanalist. 1922'de Heidelberg'de felsefe doktorasını verip Berlin Psikanaliz Enstitüsü'nde çalışmaya başlayan Fromm, otuzlu yılların başında Almanya'da Nazi hareketinin güçlenmesi üzerine önce Cenevre'ye, ardından aldığı bir davet üzerine ABD'ye göç etti. 1934-1962 yılları arasında Columbia, Yale, New York gibi üniversitelerde dersler verdi. Emekli olduktan sonra yerleştiği İsviçre'de yaşamını yitirdi.

Yazarın Say Yayınları'ndaki diğer kitapları:

Freud Düşüncesinin Büyüklüğü ve Sınırları
İnsandaki Yıkıcılığın Kökenleri (Tam metin)
İsa Dogması
İtaatsizlik Üzerine
Kendini Savunan İnsan
Marx'ın İnsan Anlayışı
Olma Sanatı
Özgürlükten Kaçış
Psikanaliz ve Din
Psikanalizin Bunalımı
Rüyalar, Masallar, Mitler
Sigmund Freud'un Misyonu
Tanrılar Gibi Olacaksınız
Yeni Bir İnsan Yeni Bir Toplum

SAHİP OLMAK YA DA OLMAK

İki Varoluş Biçimi Üzerine Bir İnceleme

Erich Fromm

Çeviren:
Aydın Arıtan

say

Say Yayınları
Erich Fromm Kitaplığı

Sahip Olmak ya da Olmak / Erich Fromm
Özgün adı: *To Have or To Be*

ISBN 978-605-02-0400-1
Sertifika no: 10962

Çeviren: Aydın Arıtan
Yayın koordinatörü: Levent Çeviker
Kapak tasarımı: Artemis İren

Baskı: Lord Matbaacılık ve Kâğıtçılık
Topkapı-İstanbul
Tel.: (0212) 674 93 54
Matbaa sertifika no: 22858

1. baskı: Arıtan Yayınevi
7. baskı: Say Yayınları, 2019

Say Yayınları
Ankara Cad. 22/12 • TR-34110 Sirkeci-İstanbul
Tel.: (0212) 512 21 58 • Faks: (0212) 512 50 80
www.sayyayincilik.com • e-posta: say@sayyayincilik.com
www.facebook.com/sayyayinlari • www.twitter.com/sayyayinlari
www.instagram.com/sayyayincilik

Genel dağıtım: Say Dağıtım Ltd. Şti.
Ankara Cad. 22/4 • TR-34110 Sirkeci-İstanbul
Tel.: (0212) 528 17 54 • Faks: (0212) 512 50 80
internet satış: www.saykitap.com • e-posta: dagitim@saykitap.com

İÇİNDEKİLER

Çevirmenin Önsözü

Sahip Olmak ya da Olmak Erich Fromm'un en önemli kitabıdır. Yıllarca biriken deneyimlerinin ve çalışmalarının bir sentezi olan bu kitap, adeta damıtılmış bir olgunluk ürünü gibidir. Birçok dile çevrilmiştir. İnsan varlığının en temel özelliklerine yönelmesi ve bu çağın sorunlarının çözümleriyle birlikte değerlendirilmesi, kitabın böylesine ilgi görmesinin başlıca nedenidir.

Ruth Nanda Anshen'in yöneticiliğinde bir araya gelmiş olan ve kurucuları arasında birçok değerli düşünür ve bilim insanına yer veren "Worldperspective" (Bakış Açımız Dünya) adlı komisyon, tüm dünyanın önde gelen düşünür, yazar ve bilim insanlarının kitaplarını yayımlamaktadır. Fromm'un 1976 yılında tamamladığı *Sahip Olmak ya da Olmak* da bu dizinin 50. kitabı olarak New York'ta yayımlanmıştır.

Çeşitli konularda yıllarca biriken deney, düşünce ve araştırmalarının sonucunda Fromm, dünyanın ve insan soyunun hızla bir felakete ve yok olmaya doğru gittiğini görmüştür. Çoğu kimse farkında olmasa bile, artık insanlık bir dönüm noktasına gelmiştir. Bu anda yapacağı bir seçme ile ya yok olacak ve kendisi ile birlikte tüm canlıları ve dünyayı da ortadan kaldıracak ya da yaşamını ve gelişimini sürdürmeye devam edecektir. Bu büyük tehlikeden kurtulabilmenin tek yolu, insanların ve onları şartlayıp yönlendiren toplumsal yapıların kökten değiştirilmesidir. Yeni bir ahlak anlayışı, yeni bir dünya görüşü, kısaca yeni bir insan ve yeni bir

toplum kurulmak zorundadır. Böylesi bir tarihi görev ve sorumlulukla karşı karşıya olan insanlığın doğru yolu bulabilmesi için davranışlarını ve inançlarını şimdi yaptığı gibi "sahip olmak" ilkesine göre değil, "olmak" ilkesine göre ayarlaması gerekir. Erich Fromm "sahip olmak" ile "olmak" ilkelerini ya da yönlenişlerini, insan varoluşunun iki temel kategorisi olarak değerlendirir. Mala, mülke, şöhrete, insana, bilgiye "sahip olmak" onları ele geçirmek, kendine mal etmek, onlara egemen olmak ve dilediğince kullanmak anlamına gelir. Ama bu maddesel sahip oluşların sonu yoktur. İnsan hiçbir zaman yeterince şeye sahip olamayacaktır. Çünkü maddesel olan, elle tutulan aldatıcı ve geçicidir. Bu nedenle "sahip olmak" tutkusundaki insanlar hep kendilerinden fazla şeye sahip olanları kıskanacak, az şeye sahip olanlardan ise kendi mallarına göz dikecekleri telaşı ile korkacaklardır.

"Olmak" ise "sahip olmak"ın karşıtıdır. Hiçbir şeyi elde etmeye, kendine mal etmeye ve ona egemen olmaya çalışmaz. "Olmak" her şeyi kendi bütünlüğü, canlılığı, yaşamı ve gelişimi içinde sevmek demektir. Böyle davranan bir insan, dışsal ve maddesel olana bağlanmaksızın kendini geliştirip evrimleşmeye çalışır ve insanlık bilinci ile diğer insan kardeşlerini sevme, onlarla bir olma arzusunu taşır. "Olmak" sözcüklerle tanımlanıp anlatılamaz. O, ancak yaşanılan ve içte hissedilen bir özellik, bir süreç, bir canlılıktır. "Sahip olmak ile olmak, yaşamı ya da ölümü seçmekle birlikte, insan varoluşunun ve karakterinin iki temel niteliğidir" diyen Fromm'a göre, bu iki ilke insanla birlikte vardır. "Toplumsal düzen, toplumun sosyal ve ekonomik kurumları, bir de ahlak yapısı, bu iki karakter ve davranış biçiminden hangisini desteklerse, o toplumun insanlarında da bu karakter özelliği ağırlık kazanacaktır."

Günümüz toplumları tamamen "sahip olmak" ilkesine göre yaşamaktadırlar. İster kapitalist, ister sosyalist olsun tüm düzenler; mal, mülk, kazanç, daha çok kazanç tutkusu,

açgözlülük, şöhret, iktidar gibi yanlış temeller üzerine kurulmuşlardır. Sistemlerin yaşayabilmesi için, insan ve onun değerleri, yerini makinelere ve ekonomik gelişimin bürokrasi çarkına bırakmıştır. Bilim, teknik ve ekonomik gelişme hızla ilerlemiş ama bunlar kendi yararına kullanılmadığı için insan bir araç haline dönüşmüştür. Ama şimdi bu sorumsuzca gidişin büyük tehlikeleri ile karşı karşıyayız. İnsanlık yok olma tehlikesi yaşıyor. Belki bir atom savaşı, bütün dünyanın mahvolmasına yol açacak. Ayrıca insanlar kendi günlük yaşamları içinde de, son derece mutsuz ve bunalımlılar.

Özetle "sahip olmak" ilkesine göre kurulmuş olan tüm düzenler ve toplumsal sistemler, insanları mutlu etmekten, onları doğru tarafa yöneltip evrimleşmelerini sağlamaktan uzaktırlar, yani yanlıştırlar. Öyleyse sorunun çözümü kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. İnsanlığın kurtulabilmesi için ilk ve tek şart, "sahip olmak" ilkesinden "olmak" ilkesine geçmektir. Bunu gerçekleştirebilmek; toplumsal düzeni, sosyal, ekonomik ve politik kurumları yenilemek, böylece o toplumdaki insanların "olmak" ilkesine göre davranmalarını sağlamakla olur. İnsanlık değişmek, yeni bir ahlak, yeni bir toplum ve yeni bir insan oluşturmak zorundadır. Aksi takdirde yok olacaktır. Çözüm: "Yaşamak veya ölmek, yani sahip olmak ya da olmak" arasındaki seçimin doğru yapılabilmesindedir.

Erich Fromm, ana hatlarıyla özetlemeye çalıştığımız kitabında konuya, çağdaş bunalımın ve felakete gidişin nedenlerini araştırmakla giriyor. Ardından "sahip olmak" ve "olmak" kavramlarını ortaya koyup çözümledikten sonra, yeni insanın ve yeni toplumun nasıl olması gerektiğine getiriyor sözü. Son bölümde ise, önerilerini sıralıyor ve teorik bir çatının, eğer pratik uygulama imkânı bulunmuyorsa hiçbir anlam taşımayacağını ileri sürerek, görüşlerini ve uygulanabilir olan planlarını anlatıyor.

1980'de ölen Erich Fromm, yazdıklarına ve savunduğu fikirlere uygun yaşayan ender insanlardan biriydi. Parada, malda ve şöhrette gözü olmayan, mütevazı yaşantısıyla dikkati çeken Fromm, *Sahip Olmak ya da Olmak'ı* tam beş kez yeniden yazmıştır. Bu kitaba almadığı veya çıkardığı notlar öylesine kapsamlıdır ki, edebi mirasçısı ve eski asistanı Dr. Rainer Funk, bu notları *Vom Haben zum Sein* ("Sahip Olmak"tan "Olmak"a) adı ile 1990 Ocak ayında bir kitap olarak yayımlamıştır. Kendisine "Yeni Çağın Peygamberi" denilmesinden hoşlanmayan Fromm, sorunları ve çözüm yollarını göstererek, tıpkı İsa'nın geleceğini bildirip, onun yolunu hazırlama görevini üstlenen Nasıralı Yahya gibi gelecekteki müjdeyi veya felaketi işaret etme görevini başarıyla yerine getirmiştir.

Sahip Olmak ya da Olmak gerçekten de çok önemli bir kitap. Dünyanın ve insanın içinde bulunduğu durumu çok iyi tespit eden ve bu bunalımın nedenlerini çözümleyen Erich Fromm, bizlere çağın anahtarını veriyor. Gelecekte var olmayı sürdürebilmemiz ve insan soyunun yeniçağa ayak uydurabilmesi için tek bir yol, tek bir seçenek vardır: "Sahip Olmak"tan "Olmak"a geçmek.

Çağdaş bilim, dünyayı ve giderek tüm evreni bir bütünlük, birbiriyle içten bağlı bir "teklik" olarak görmeye başladı. Hiçbir şey tek başına ve diğerlerinden bağımsız değil. Herkes, her şeyden sorumlu. Üç boyutlu algı alanımızı aştığı için, bize anlaşılamaz gibi gelse de, gerçek böyle. İşte bu temel gerçeği kavramak ve kendimizi, ekonomimizi, sanatımızı, siyasal ve sosyal düzenlerimizi, bilincimizi ve her şeyi buna göre ayarlamak yolunda atacağımız adımlara ilk ışığı Fromm tutuyor.

Bu nedenle yeniçağın bilimsel ve insancıl anlayışını kavramanın ilk basamağı olan *Sahip Olmak ya da Olmak*'ın mutlaka okunması gerekiyor.

Aydın Arıtan
Ocak, 2015

Yazarın Önsözü

Bu kitap, benim daha önceki çalışmalarımı iki yönde geliştiriyor. Öncelikle radikal-hümaniter psikanaliz alanındaki çalışmalarımın bir devamı olurken, öte yandan da bencillik ve sencillik konularının iki temel karakter biçimi olarak anlaşılmasına ve çözümlenmesine yönelmekte. Kitabın üçüncü bölümünde ise, daha önce "*Sağlıklı Toplum*" ve "*Umudun Devrimi*" adlı yapıtlarımda işlemiş olduğum, günümüz toplumlarının içinde bulundukları kriz ve bundan kurtulabilmenin yolları konusundaki görüşlerimin geliştirilmesi yer alıyor. Bu kitabı yazmama neden olan bazı yeni yaklaşımlarım, eski yapıtlarımı okumuş olanlara bile oldukça değişik şeyler söyleyecek. Yani hep eskinin yinelenmesini kapsamıyor, elinizde tuttuğunuz çalışma. Birçok yönüyle yeni bilgileri ve sentezleri de içeriyor.

Kitabın adı, iki ayrı yapıtla oldukça büyük bir benzerlik gösteriyor. Gabriel Marcel'in "*Sein und Haben*" (Olmak ve Sahip Olmak) ve Balthasar Staehelin'in "*Haben und Sein*" (Sahip Olmak ve Olmak) adlı kitapları gibi, benim çalışmam da, hümaniter bir ruhla yazılmıştır. Ama her üç kitap da, konuya başka bir yönden yaklaşmaktadır. Marcel, konuyu teolojik ve filozofik yönlerden incelerken, Staehelin, modern bilimlerdeki materyalist eğilimlerin yapıcı bir tartışmasını işlemekte ve "gerçekliğin çözümlenmesi" konusunda değerli katkılarda bulunmaktadır. Bu kitap ise, olaya deneysel psikoloji açısından yaklaşıyor ve "sahip olmak" ile "olmak" konularını sos-

yal bir çözümleme içinde ele alıyor. Konu ile ilgilenen okurlarıma, Marcel'in ve Staehelin'in kitaplarını da tavsiye ederim.

Kitabı rahatça okunur kılabilmek amacıyla, dipnotları hem sayı hem de uzunluk bakımından azaltmaya dikkat ettim. Alıntılar yaptığım kitapları metin içinde, parantezlerle belirttim. Daha ayrıntılı bir dökümünü ise, Kaynakça'da bulabilirsiniz.

Sıra, kitabın bu biçimi almasında katkısı olanlara teşekkürlerimi belirtmeye geldi. Öncelikle, bana çeşitli konularda büyük yardımları dokunan Rainer Funk'a teşekkür etmek istiyorum. Yaptığımız uzun konuşmalarda, Hıristiyan teolojisinin bazı karmaşık noktalarını aydınlatması ve bu konudaki literatüre dikkatimi çekmesi ile bana çok yararlı olan Bay Funk, birçok kere kitabın notlarını okumuş, yapıcı önerileri ve eleştirileri, kitabın zenginleşip bazı yanlışlardan arınmasına yardımcı olmuştur. Ayrıca düzeltmeleri ile kitaba yeni bir biçim veren Marion Odomirok'a, çeşitli versiyonları yorulmadan daktilo eden, stil ve dil konusunda çeşitli uyarıları ile yararlı olan Joan Hughes'a ve kitabın değişik biçimlerini okuyarak, beni çok değerli görüşleri ve yönlendirmeleri ile destekleyen eşim Annis Fromm'a teşekkürlerimi ifade etmek, benim için şerefli bir görev olacaktır.

Yapmaya giden yol, olmaktan geçer.
Lao-Tse

İnsanlar ne yapmaları gerektiğini değil, daha çok ne olduklarını düşünmelidirler.
Meister Eckhart

Ne kadar azsan, yaşamını ne kadar az görkemli kurmuşsan, o kadar çok şeyin var demektir ve görkemsiz yaşamın o denli büyüktür.
Karl Marx

GİRİŞ

BÜYÜK VAAT, GERÇEKLEŞEMEMEMESİ VE YENİ SEÇENEKLER

Hayalin Sonu

Endüstri çağı başladığından beri insanları ayakta tutan umut ve güven kaynağı, sınırsız bir gelişmenin insana her istediğine ulaşabilme imkânını vereceği vaadiydi. Doğa insan egemenliğine girecek, sınırsız bir maddesel bolluk olabilecek en büyük mutluluğu getirecek ve kısıtlanmamış gerçek özgürlüğe ulaşılacaktı.

Gerçi insan imkânları ölçüsünde, var olduğu andan itibaren doğaya egemen olmaya çalışmıştı. Ama endüstri çağı başlayana dek bu imkânları oldukça kısıtlıydı. İnsanların ve hayvanların güçlerinin önce mekanik, sonra da nükleer enerji ile karşılanması, hatta insan zihninin yerini giderek bilgisayarlara bırakması, endüstriyel gelişimin sınırsız üretimi ve sınırsız tüketimi sağlayacağı yolundaki inancın güçlenmesine yol açmıştı. Böylelikle insanlar, teknik aracılığı ile "en güçlü" ve bilim aracılığı ile de "her şeyi bilen" olacaklarını sanmaya başladılar. İnsan kendini öylesine güçlü görüyordu ki, artık içinde doğayı yapıtaşı olarak kullanıp, ikinci bir dünya yaratma umudunu taşıyordu.

Erkekler ve belirli bir ölçüye kadar da kadınlar, yeni bir özgürlük duygusunu yaşamaya başlamışlardı. Artık herkes kendi yaşamının efendisiydi. Feodal dönem yıkılmıştı ve zincirlerinden sıyrılan herkes, her istediğini yapma hakkını elde etmişti. En azından o sıralar öyle sanıyorlardı. Özgürlük, toplumun daha çok orta ve üst sınıflarında rastlanan

bir olgu olmasına rağmen, toplumlarda egemen olan genel kanı, endüstrileşme ilerledikçe özgürlüğün toplumun tüm bireylerine yayılacağı yolundaydı. Ulaşılmak istenen düzey, kadın ve erkeğin birbirine eşit olduğu ve "evrensel bir burjuvazi" diye adlandırılabilecek olan, herkese eşit ve ortalama bir yaşamın sağlanmasıydı. Eğer herkes bolluk ve konfor içinde yaşarsa, bireylerin sıkıntısız bir mutluluk duygusuna kapılacağı sanılıyordu. Sınırsız üretim, mutlak özgürlük ve kısıtlanmamış mutluluk üçlemesi, yeni "gelişme dini"nin temelini oluşturuyordu ve bu dinin dünyasal planda yaşanması, eski dinlerdeki "Tanrı'nın Şehri"ne ulaşma arzusunun yerini alıyordu. Bu kadar geniş kapsamlı bir inancın, bu yeni dinin taraftarlarını enerji, canlılık ve umut ile doldurmasına şaşırmamak gerek.

Günümüzde giderek yayılan hayal kırıklığını daha iyi anlayabilmek için bu büyük vaadin genişliğine ve endüstri çağında maddesel ve ruhsal alanlarda ulaşılan muhteşem gelişmelere bir göz atmak yeter. Artık birçok insan, endüstri çağının verdiği sözleri ve büyük vaatleri yerine getiremeyeceğini anlamış durumda. Çünkü biliyorlar ki, mutluluk ve en büyük hazzı tatmak, tüm arzuların yerine getirilmesinin bir toplamından ibaret değildir. Yaşamımızın efendisi olma düşleri, hepimizin bürokrasi makinesinin birer çarkı olması karşısında suya düşmüştür. Duygu, düşünce ve tutkularımız, kitle iletişim araçlarına egemen olan endüstri ve devlet güçleri tarafından yönlendirilmektedir. Ekonomik gelişmenin artarak büyümesi, yalnız zengin ulusların bir imtiyazı olarak kalmış, onlarla fakir uluslar arasındaki fark giderek dev boyutlara ulaşmıştır. Ayrıca teknik gelişmeler, bir yandan çevre ve doğa kirlenmesi konusunu gündeme getirirken, öte yandan da, tüm insanlığın sonu olabilecek atom savaşı tehlikesinin doğmasına yol açmıştır.

Albert Schweitzer 1952'de Nobel Barış Ödülü'nü almak üzere Oslo'ya geldiğinde, bütün dünyaya şöyle seslenmiş-

ti: "Olayları oldukları gibi görmeye cesaret edelim. İnsan, insanüstüne yükselmiştir... Ama insanüstü güce erişmenin gerektirdiği insanüstü akılcılığı gösterememektedir. Artık şu gerçeği itiraf etmenin zamanı gelmiştir sanırım: Üstün insan, gücünün artmasıyla birlikte, gerçekte zavallı ve acınacak insan haline gelmiştir... Uzun süredir anlamamız gereken bu gerçeği, şimdi lütfen kabul edelim. Üstün insan olmakla, gerçekte, insan dışı bir varlık olduk biz."

Büyük Vaat Neden Gerçekleşemedi?

Endüstri çağının büyük vaatlerinin gerçekleşememesinin nedenlerini, öncelikle endüstrileşme hareketi içindeki ekonomik iç çelişkilerde aramak gerekir. Ama bunun yanı sıra, başarısızlığın yine sistemin kendisinden doğan iki psikolojik kaynağını da açıklamalarımıza eklemeliyiz:

1. Yaşamın tek amacının mutluluk ya da bir başka deyişle, maksimum hazza ulaşmak olarak görülmesi. Bunu, tüm isteklerin veya bütün öznel ihtiyaçların tatmine ulaştırılması (radikal hedonizm) olarak tanımlamak da mümkün.

2. Sistemin kendi varlığını koruyup, sürdürebilmesi için desteklemek zorunda olduğu bencillik, yalnızca kendi çıkarını düşünmek, açgözlülük ve sahip olma ihtirası gibi karakter özelliklerinin, uyumu ve barışı sağlayacağı inancı.

Radikal hedonizm bilindiği gibi, tarihin çeşitli dönemlerinde, zenginler tarafından uygulanagelmiştir. Romalı elit kesim, Rönesans zamanında İtalyan şehirlerinin kralları, on sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıllarda İngiltere ve Fransa'daki zenginler ve soylular gibi büyük mal varlığına sahip çevreler, sınırsız harcamalar yaparak hazzın doruğuna ulaşmaya ve böylelikle yaşamlarına bir anlam vermeye çalışmışlardır. Ancak belirli kesimlerce uygulanan yaşama anlam verme çabaları bir örnek dışında, Çin'de, Hindistan'da, Yakındoğu'da ve

Avrupa'da yaşamış olan büyük yaşam ustalarının tanımladığı "mutlu yaşam" kavramını kendilerine çıkış noktası olarak almamışlardır.

Sözünü ettiğimiz ve diğerlerinden ayrılan örnek, Sokrates'in bir öğrencisi olan filozof Aristippus (MÖ 4. yüzyıl)'tur. Aristippus, yaşamın amacının bedensel zevklerde en uygun tatmine ulaşmanın ve mutluluğun, yaşanılan hazların bir toplamı olduğunu ileri sürüyordu. Aristippus hakkında pek yeterli olmayan bilgileri Diogenes Laertius'tan öğreniyoruz. Ama bu eksik bilgiler bile bize Aristippus'un radikal hedonizmi gerçek anlamda savunan tek düşünür olduğunu göstermeye yetiyor. Hedonizme göre, bir arzunun var olması onu tatmin etme hakkını da beraberinde getirmekte ve yaşamın amacı olan hazzın, bu yolla gerçekleştirilmesi gerekmektedir.

Bu açıdan bakınca, Epikür'ü radikal bir hedonist olarak tanımlayamayacağımız açıklık kazanıyor. Epikür "saf hazzı," yaşamın en yüce amacı olarak açıklamıştır. Ama bu haz, onun için acıdan uzaklaşma (*aponia*) ve ruh huzuru (*ataraxia*) anlamına gelmektedir. Epikür'e göre, ihtirasların tatmini yoluyla ulaşılan bir doyum, yaşamın amacı olamaz. Çünkü böyle bir hazzı, doğal olarak bir isteksizlik ya da sıkıntı izleyecektir ve bu bizi, gerçek amacımız olan acıdan kaçma, uzaklaşma hedefimizden saptıracaktır. (Bu noktada Freud ile Epikür'ün teorileri arasında önemli benzerlikler vardır.) Epikür'ün düşünceleri günümüze değişik yorumlamalar ile aksedebilmiştir. Bunlar arasında bir uzlaşma yapılabildiği ölçüde, onun Aristo düşüncesine oranla çok daha öznelci (sübjektivist) bir görüşü olduğunu söyleyebiliriz.

Diğer büyük düşünürlerden hiçbiri, bir arzunun var oluşunun, onun tatmini için bir hakkı doğurduğunu, yani ahlaki bir kural yarattığını savunmamıştır. Onlar için önemli olan yalnız bireyin değil, bütün insanlığın uygun bir rahata kavuşmasıdır (*vivere bene*). Bu düşünürler, öznel olarak algılanan ve tatminleri ile anlık doyumlara ulaştıran ihtiyaçlar (ya da

istekler) ile insanın doğasından kaynaklanan, çoğu insanda ortak olan ve tatmine ulaştırılmaları, insanın gelişmesine ve huzur bulmasına (*eudaimonia*) yarayan ihtiyaçlar arasında bir ayrım yaparlar. Bir başka deyişle, bu düşünürler, öznel yani yalnızca bireye özgü ihtiyaçlar ile nesnel ve herkes için geçerli ihtiyaçlar arasındaki farkın bilincindedirler. Ve bilirler ki, öznel ihtiyaçların bir bölümü insanın gelişimini engeller. Nesnel ve herkes için geçerli olan ihtiyaçlar ise insan doğası ile aynı yönde yer alırlar ve tatminleri, insanın evrimine yol açacak niteliktedir.

Yaşamın amacının, her türlü insanca ihtiyacın tatmin edilmesi olduğunu savunan teori, Aristippus'tan sonra ilk kez on yedinci ve on sekizinci yüzyıl filozofları tarafından ele alınmıştır. *İncil*'de ve Spinoza'da yer alan "ruhun kazancı" kavramı, feodalitenin yıkılıp, insanların politik tutsaklıktan kurtulmalarından sonra, yalnızca maddesel ve parasal kazançları ifade etmekte kullanılır olmuştu. O dönemde tüm bağlarından, hatta sevgi ve dayanışmadan bile sıyrılan insanlar, her şeyi kendi çıkarları açısından değerlendirmeye başlamışlar ve bunun kendilerinden çok şeyler alıp götürdüğünü fark etmeden, varlıklarının arttığına inanır olmuşlardı.

Hobbes mutluluğun, bir diğer kişiye olan ilgi ve isteğin artması (*cupiditas*) olduğunu söylerken, La Mettrie, mutluluk hayali verdikleri için, uyuşturucu maddeler kullanmayı öneriyordu. Sade ise, şiddete yönelik içgüdülerin var olduğunu ve bunları tatmin etmenin doğru ve yasal olduğunu savunuyordu. Bunlar, burjuva sınıfının zaferinin yaşandığı bir dönemin düşünürleriydi. Bir zamanlar aristokrat sınıfının düşüncelerinde yer alan öğeler, şimdi burjuvazinin teorisini ve pratiğini oluşturuyorlardı.

On sekizinci yüzyıldan sonra, birçok ahlak teorisi geliştirilmiştir. Bunlardan bir kısmı, utilitarizm gibi, hedonizmin yumuşatılmış biçimleriyken, bir kısmı da Kant'ın Marx'ın, Thoreau ve Schweitzer'in düşünceleri gibi hedonizme

karşıt özellikler taşımaktadır. Günümüzde ise 1. Dünya Savaşı'ndan beri artarak gelişen bir radikal hedonizm eğilimi gözlenmektedir. Gariptir ki, "sınırsız doyum" ilkesi ile boş zamanlardaki ve tatillerdeki "tembellik" anlayışı, endüstri çağının disipline edilmiş çalışma düzeniyle temelden çelişmektedir ve çoğu kimse de bunun farkında değildir. Çünkü yoğun çalışma ve bürokratik kısıtlamalara karşılık olarak, kendisine sunulan; televizyon, otomobil ve seks gibi şeyler ile insan, bu garip karşıtlığın içine yerleştirilmiştir. Çalışma yaşamının güç ve zorlayıcı koşulları kadar, hiçbir şey yapmamak da insanı bunaltır ve sıkar. Yaşamın dayanılır olabilmesi için, bu iki karşıt özelliğin kombine edilmesi ve birbirleriyle dengelenmeleri gerekmektedir. Bu iki karşıt uç, yirminci yüzyıl kapitalizminin yol açtığı bir zorunluluktur. Çünkü sistemin yaşayabilmesi, bir yandan büyük üretime ve bunun için monoton bir grup çalışmasına, öte yandan da üretilen malların tüketilmesine, yani boş zamana ve tüketim eğiliminin artmasına ihtiyaç gösterir.

İnsan doğasını inceleyen ve teorilerine temel olarak bu gerçeği alan düşünürler, radikal hedonizmin "iyi yaşam"a götüren yol olmadığı konusunda düşünce birliğindedirler. Teorik bir çözümlemeye bile gerek kalmadan, çevremize biraz bakınmamız, bize bu "mutluluk avı" çabasının insanları gerçek huzura vardırmaktan uzak olduğunu kanıtlayacaktır. İnsanların mutsuz oldukları bir toplumda yaşıyoruz. Yalnız, çeşitli korkular altında acı çeken, ruhen dengesiz, yıkık ve bağımlı olan bu insanlar, önce bütün çabalarıyla kendilerine boş zaman yaratmaya çalışırlar, sonra da bu zamanı "öldürebildikleri" ya da geçirebildikleri oranda sevinç duyarlar. Ne acı bir çelişki.

Çağımızda, aktif bir yaşantı olan mutluluk ve sevince karşı, pasif bir durum olan hoşnutluğun ve eğlencenin, insanın varoluş sorununa doyurucu bir çözüm getirip getiremeyeceği konusunda, bugüne dek denenmemiş olan toplumsal bir de-

neyi yaşamaktayız. Tarihte ilk kez, haz ihtiyacını giderebilme imkânları belirli bir azınlığın imtiyazı olmaktan çıkıp endüstrileşmiş ülke nüfuslarının en az yarısınca kullanılabilinir duruma gelmiştir. Ama yaşanan bu deney, soruyu olumsuz biçimde cevaplamıştır: "Tüm isteklerin tatmini, insanı mutlu etmeye yetmemektedir."

Endüstri çağının ikinci psikolojik yanılgısı, bireysel bencilliğin yaşanmasının, toplumsal uyuma, barışa ve huzura yol açacağı inancıdır. Daha başından yanlış olan bu varsayım, yaşanılan deneylerin ışığında iyice açığa çıkmıştır. Büyük ekonomistlerden yalnızca David Ricardo'nun reddettiği bu teorinin doğru olması için de hiçbir neden yoktur. Bencillik, bir davranış biçimi olmakla kalmaz, aynı zamanda kişinin karakterinin bir bölümü olarak da ortaya çıkar: Bencillik, insanının her şeyi yalnızca kendisi için istemesi durumudur. Bölüşmek yerine, sahip olmak kişiye haz verir. Sahip olmak tek hedef olunca, insan giderek daha açgözlü ve ihtiras sahibi olur. Çünkü ne kadar çok şeyi olursa, o kadar mutlu olacağını sanır. Böylelikle kişi, herkese karşı bir düşmanlık beslemeye başlar. Kandırmak istediği müşterileri, iflasa sürüklemeye çalıştığı rakipleri ve sömürmeyi arzuladığı işçileri, hep onun daha az şeye sahip olmasına yol açtıkları için, bencil kişinin düşmanlarıdırlar. Bu tür düşünen bir insanın, arzuları sonsuz olduğu için, hiçbir zaman rahat ve huzur bulamayacağı bellidir. Onun tüm yaşamı, kendinden çok şeye sahip olanları kıskanmak ve kendinden az varlığı olanlardan da korkmakla geçecektir. Ama bu kişinin toplumda örnek bir kişilik çizebilmesi ve güleç yüzlü, akıllı, namuslu ve dost bir insan olabilmesi için, duygularını bastırarak, o yönünü hem kendinden hem de başkalarından gizlemesi gerekmektedir.

Açgözlülük, toplumdaki sınıflar arasında sürekli bir savaşa yol açar. Komünistlerin ve sınıfları ortadan kaldıracağını ileri süren diğer sistemlerin, sınıf mücadelelerine son verileceği yolundaki tezleri, hayalden öte bir şey değildir. Çünkü onların

sisteminin temeli de, sınırsız tüketim ilkesine göre kurulmuştur. Herkes biraz daha fazla şeye sahip olmak istediği sürece, sınıflar oluşacak ve bunlar da uluslar arasında savaşlara yol açacaklardır. Çünkü açgözlülük ile barış bir arada olamaz.

Radikal hedonizm ile sınırsız bencilliğin çağdaş ekonominin temel ilkeleri olmalarının nedeni, on sekizinci yüzyılda ortaya çıkan önemli bir değişikliktir. Ortaçağ toplumlarında olduğu gibi, birçok gelişmiş kültürde ve hatta ilkel toplumlarda bile, ekonomik davranışlar, ahlaki kurallar tarafından belirlenmekteydiler. Skolastik teologlar için, fiyat ve özel mülkiyet gibi kavramlar ahlaki teolojinin birer parçasıydılar. Daha sonra teologlar kendilerini gelişip değişen ekonominin koşullarına uydurup ahlaki tanımlamalarını yeniden formüle etmeye çalışmışlarsa da (Aquinolu Thomas'ın "adil ücret" kavramı gibi), ekonomik davranış, insan davranışlarının bir bölümü olarak değerlendirilmeye, böylece hümaniter ahlakın değer yargıları ile kurallarına bağlı kalmaya devam etmiştir. On sekizinci yüzyıl kapitalizminin ise, bu konuda çok önemli bir değişmeye yol açtığını görüyoruz: Artık ekonomik davranış, ahlaktan ve genel değerler sisteminden ayrılıyordu. Ekonomi, insanların istek ve ihtiyaçlarından bağımsız, kendi başına ve kendi kuralları içinde işleyen otonom bir bütünlük olarak anlaşılmaya başlıyordu. Büyük işletmelerin giderek yok olması ile işçilerin fakirleşmeleri de, üzüntü yaratsa bile, tıpkı bir doğa yasası gibi değiştirilemez olan ekonomik yasaların bir gereği olarak açıklanıyordu.

Ekonomik sistemin gelişmesini belirleyen "İnsan için iyi olan nedir?" sorusu, yerini "Sistemin gelişmesi için iyi olan nedir?" sorusuna bırakıyordu. Bu yanlış anlayışın insanlara iğne gibi batan sivri ucunu gizleyebilmek için de, "Sistemin gelişimine yarayan her şey, insanın refahına ve mutluluğuna da yararlıdır," düşüncesine yaygınlık kazandırılıyordu. Oluşturulan bu yapıyı desteklemek için yardımcı etkenler de kullanılıyordu. Sistemin gerektirdiği bencillik, açgözlülük ve sahip olma ihtirası gibi özelliklerin, insanda doğumla birlikte

var oldukları ileri sürülerek, bunların sistemden değil, insanın doğasından kaynaklandığı kanıtlanmak isteniyordu. Bencilliğin, açgözlülüğün ve sahip olma ihtirasının bulunmadığı toplumlar "ilkel", o toplumlarda yaşayan insanlar ise "çocuksu" diye aşağılanmaya çalışılıyordu. Kısaca insanlar, kendilerindeki bu olumsuz özelliklerin doğal içgüdüler olmayıp, toplumsal koşulların bir sonucu ve üretimi olduğunu açıklamaktan çekinmiyorlardı.

Bu konuda belirtmeden geçemeyeceğim bir nokta daha var: İnsanların doğaya karşı giderek daha düşmanca davranmaları. Varoluşumuzla bağlı olduğumuz doğadan, aklımız nedeniyle ayrılmaktayız. Doğanın "garip bir varlığı" olan bizler, Mesihçi vizyonlarda dile gelen doğa ile insan arasındaki işbirliği ve uyumu bir yana bırakıp, doğaya egemen olmaya, onu kendi amaçlarımız doğrultusunda kullanmaya çalışmakta, doğanın dengesini bozmakta ve onu bozulup, yok olmaya itmekteyiz. Doğayı fethetme arzusu ve doğa düşmanlığı zihnimizi öylesine köreltmiş ki, doğal kaynakların da bir sonu olduğunu ve bir gün tükenebileceklerini, ayrıca doğanın insandaki bu sömürücü tutuma karşı kendini savunabileceği gerçeğini bir türlü göremiyoruz.

Endüstri toplumları, makineler tarafından üretilmeyen her şeye ve makine üretmeyen her insana olduğu gibi, doğaya karşı da saygısız ve umursamazdır. Günümüz insanları ise, mekanik ve cansız olan şeylere ve güçlü makinelere ilgi duymakta, zarar verici eğilimlere yönelmektedirler.

İnsanların Değişmeleri Ekonomik Açıdan da Gereklidir

Şimdiye kadar sosyo-ekonomik sistemden, yani yaşam biçimimiz tarafından belirlenen karakter özelliklerimizin patolojik nitelikler taşıdığından ve böylece önce bireylerin, sonra da toplumun giderek hasta hale geldiğinden söz ettik. Bunun

yanı sıra, insanların ekonomik ve ekolojik bir felaketten kurtulabilmeleri için, psikolojik bir değişim yaşamaları gerekliliğini destekleyen ikinci bir görüş açısı daha vardır. Bu ikinci yaklaşımı Roma Kulübü'nün yayınlarında, özellikle Dennis H. Mesarovic ile E. Pestel'in birlikte hazırladıkları bir raporda bulmak mümkün. Her iki düşünür de dünyanın teknolojik, ekonomik ve demografik gelişimini temel alarak, konuya genel planda yaklaşıyorlar. Mesarovic ile Pestel, dünyanın büyük bir felaketle tümden yok olmasını önleyebilmenin tek yolunu, dünya çapında yapılacak bir plana göre gerçekleştirilmesi gereken, ekonomik ve teknolojik değişikliklere bağlı görüyorlar. Tezlerini savunmak için ortaya sürdükleri kanıtlar ise, en gelişmiş bilimsel aygıtlarla toplanıp, sistematik bir biçimde değerlendirilen ve inandırıcılıkları şüphe götürmeyen verilerdir. İki düşünür sonuçta şu yargıya varıyorlar: Gerekli ekonomik değişmelerin sağlanabilmesi, insanların temel değer kavramlarında ve düşünce biçimlerinde (benim, "insanı yönlendiren karakter yapısı" dediğim şeylerde) gerçekleştirilecek köklü değişiklikleri gerektirmektedir. Bu ise, yeni bir ahlakın doğmasına ve doğaya karşı yeni bir tavır alınmasına bağlıdır. Mesarovic ile Pestel'in bu açıklamaları, onlardan önce de yazılıp söylenmiş olan bir gerçeğin başka bir biçimde dile getirilişinden ibarettir. Yeni bir toplumun doğuşu, ancak kendi gelişmesi ile birlikte yeni bir insanı geliştirdiği zaman gerçeklik kazanabilir. Ya da daha mütevazı biçimde söylemek istersek, bugünün insanlarında rastlanılan karakter yapısının tümden değişmesi, tek çıkar yoldur.

Çağımızın tipik özellikleri olan sınıflandırma, soyutlama ve bireysel kişiliklerden uzak olma çabasıyla yazılmış bu yapıtlar, politik ve sosyal öğeleri konuları dışında bırakmışlardır. Yine de değerli bazı bilgileri sunup, tüm insanlığın ekonomik durumu ile ilgilenmeleri ve çözüm imkânlarını araştırmaları, bu çalışmaları önemli kılmaktadır. Hele kurtulmanın tek yolunun, yeni bir ahlak anlayışı ile doğaya karşı

yeni bir tutum takınmaktan geçtiğini söylemeleri, bu öneriler kendi filozofik varsayımları ile taban tabana zıt olduğu için, ayrı bir anlam taşımaktadır.

Bu konuda dikkati çeken bir kişi de, ekonomist, ama aynı zamanda radikal hümaniter bir insan olan, E. F. Schumacher'dir. Schumacher de, çağdaş sosyal düzenin insanları hasta ettiğini ve sosyal sistemimizi temelden değiştiremezsek, ekonomik bir felakete sürüklendiğimizi fark edenler arasında yer alıyor. Onun önerisi, insanın kendini ve dünyaya bakış biçimini tümden değiştirmesi gerektiği yönünde.

Bütün bu söylenenlerden şu sonuç çıkıyor: İnsan değişmelidir ve bu zorunluluk ahlaki, dinsel ve psikolojik bir gereklilikten de öte, insan soyunun sürebilmesinin tek çaresidir. Doğru yaşamak, yalnızca bazı ahlaki ve dinsel yasalara uymak demek değildir. İnsanlık tarihinde ilk kez, insanlığın fiziksel olarak varlığını sürdürebilmesi, kendi kalbindeki köklü değişikliklere bağlıdır. Bunun gerçekleşebilmesi için de, ekonomik ve sosyal düzenlerin, bireylere kendilerini değiştirebilme şansını ve cesaretini verecek biçimde değişmeleri gerekmektedir.

Felaketten Kurtulabilmenin Bir Yolu Var mı?

Yukarıda anlattıklarımız ve bu konulardaki veriler, kamuoyuna açıktır ve hemen herkes tarafından bilinmektedir. Ama ilginç olan, bunca büyük bir tehlikenin çanlarının çalmasına rağmen bugüne dek, gelmekte olan sevimsiz kadere karşı hiçbir ciddi önlemin alınmamış olmasıdır. Varlığı tehlikeye düşmüş bir bireyin, buna karşı hiç tepki göstermemesi deliliğin işareti sayılır. Ancak insanlığın tehlikeye düşmesine rağmen, toplumun refahını sağlamakla görevli sorumluların buna karşı harekete geçmemelerine, kendilerini onlara emanet etmiş olan toplumun diğer bireyleri de hiçbir ses çıkarmamaktadırlar.

Nasıl oluyor da, insandaki içgüdülerden en güçlüsü olan, yaşamı koruma ve yaşamda kalma güdüsü, artık işlemez oluyor? Bu durumun en akla yakın açıklamasının, politikacıların yaptığı işlemler ile felakete gidişin önünün alındığını, halka inandırmaları olduğunu söyleyebiliriz. Bir sürü konferans, brifing ve silahsızlanma görüşmesi toplumda, sorunların kavranıldığı ve bunlara karşı önlemler alındığı izlenimi yaratmaktadır. Ama aslında insanlığa gerçekten yararı dokunan hiçbir adım atılmamaktadır. Yapılan iş, yönetilenlerin vicdanlarından gelen "yaşama isteğinin" doğru yöne yönelindiği aldatmacasıyla, uyuşturulup susturulmasından ibarettir.

Durumun ikinci açıklamasını, sistemin geliştirdiği bencillik duygusunun, politikacıların kendi kişisel başarılarını, toplumsal sorumluluktan üstün tutmalarına yol açmasında bulabiliriz. Artık kimse, devletin ya da ekonominin yöneticisi durumunda olanların toplumun zararına bile olsa, kendi kişisel yararlarını öne alarak karar vermelerini yadırgamamaktadır. Günümüz ahlak anlayışının temel taşlarından bir tanesi, kendi çıkarını her şeyin önüne almak olduğu için, bu davranışa şaşırmamak gerekir. İnsanların çoğu, açgözlülük ve sahip olma ihtirasının kendi gerçek isteklerine kulak verme konusunda onları nasıl engellediğinin farkında bile değildir. (Bu konuda J. Piaget'in *"Çocukta Ahlak ve Karar Verme"* adlı kitabına bakınız.) Aynı zamanda, ortalama insanlar kendi sorunları ile uğraşıp boğuşmaktan kafalarını kaldırıp da, bir türlü kendi dışlarında neler olup bittiğine bakma fırsatı bulamamaktadırlar.

Felaketten kurtulabilmek için şimdi yapacağımız fedakârlıklar, ufukta kendini gösteren tehlike ile oranlandığında, çok küçük kalmaktadırlar. Ama insanların çoğu, şimdiki bir rahatlığı, ilerideki acılara tercih etme saflığını gösterebilmektedirler. Arthur Koestler, İspanya içsavaşı sırasındaki izlenimlerini anlatırken, bu davranışın güzel bir örneğini veriyor: Franco yanlısı askerler ülkede ilerlemeye başladığı sırada, Koestler

bir arkadaşının lüks villasında bulunuyormuş. Hesaplara göre, gece yarısı askerlerin o bölgeye ulaşmaları bekleniyormuş. Onların eline geçerse, öldürülme tehlikesi vardır, kaçarsa canını kurtaracaktır. Ama dışarısı soğuk ve yağışlı, ev ise sıcak ve rahattır. Evde kalan yazar, yakalanır. Ancak haftalar sonra, bazı dost gazetecilerin yardımları ile kurtulması mümkün olur. Aynı davranış biçimine, doktora gidip de ameliyat veya tedavi olmak yerine, hastalığını sineye çekip yaşamını tehlikeye atan insanlarda da rastlanır.

Bir ölüm kalım savaşında bile insanların neden böyle duyarsız ve pasif kaldıklarını, çeşitli örneklerle açıklamaya çalıştım. Elinizde tuttuğunuz kitabı yazmama yol açan nedenler arasında en başta gelen ve çağımız için tipik ve çok önemli olan nedeni ise sona bıraktım. Söylemek istediğim: İnsanların, mono-kapitalizm, sosyal demokrasi veya Sovyet tipi bir sosyalizm ya da teknokratik faşizmden başka bir seçenekleri olmadığına inanmaları. Bu görüşün böyle bir yaygınlık kazanması, belki de tümden yeni bir toplum modelinin gerçekleşmesi konusunda hiçbir tutarlı girişimin ve deneyin yapılmamış olmasındandır. Günümüzün en değerli beyinlerinin gözleri bilim ve teknik ile kamaşmaya devam ettiği ve insan biliminin çekiciliği, diğer bilimsel ve teknik dalların önüne geçemediği sürece de, yeni ve gerçekleşmesi mümkün seçenekleri görme gücümüz hep yetersiz kalacaktır.

Bu kitabın ana amacı, insan varoluşunun iki temel biçimi olan, "sahip olmak" ile "olmak" konularının bir çözümlemesini yapmak ve onları, birbirleriyle ilişkileri içerisinde gerçek yerlerine oturtmaktır.

Birinci bölümde, gözlemlerimize ilk çarpan halleri ile bu iki davranış biçimi arasındaki farklılıkları açıklamak istiyorum. İkinci bölümde ise, bu farklılıkları, okuyucuların da sık sık deneyimini yaptıkları gibi, güncel yaşantımızdan aldığım örnekler üzerinde göstermeye çalışacağım. Üçüncü bölüm, "sahip olmak" ve "olmak" kavramlarını Eski ve Yeni Ahit'te,

bir de Meister Eckhart'ın yazılarında yer alan biçimleriyle ele alıyor. Daha sonraki bölümlerde ise, işin en güç olan yanına geleceğiz: "Sahip olmak" ve "olmak" kavramlarının ayrıntılı bir çözümlemesine. Bu arada çözümleme boyunca deneysel veriler ışığında, bazı teorik sonuçlara varmayı da deneyeceğim. O noktaya kadar, konunun daha çok bireysel yanlarına yönelen çalışma, son iki bölümde, bu iki davranış biçiminin yeni bir insanın oluşumu ve yeni bir toplumun kurulabilmesi için nasıl kullanılmaları gerektiğini inceliyor. Son olarak da, dünyanın sosyo-ekonomik gelişmesindeki çarpıklığa ve bireylerin içinde bulundukları büyük bunalımla, kendini gösteren felakete karşı alınabilecek önlemlere ve bu tehlikenin karşısına dikebileceğimiz çeşitli seçeneklere değineceğim.

1

“SAHİP OLMAK” İLE “OLMAK” ARASINDAKİ FARKIN ANLAŞILMASI

1

İlk Bakış

"Sahip Olmak" ile "Olmak" Arasındaki Farkın Önemi

"Sağlıklı insan aklı" için, "sahip olmak" ile "olmak" arasındaki ayrım, insan yaşamının normal bir fonksiyonu gibidir. Yaşayabilmek için, o şeylere sahip olmamız gerektiğini düşünürüz. Ama sahip olmanın, daha çok şeye sahip olmanın, yaşamın tek amacı olarak açıklandığı, insanların değerlendirilmesinde "milyon değerinde" gibi tanımlamaların kullanıldığı bir toplumda, "sahip olmak" ile "olmak" arasındaki farkın anlaşılamamasını doğal karşılamak gerekir. Ayrıca, çoğu kez "olmak"ın tek yolu da "sahip olmak"tan geçiyor gibi tanıtılmaktadır. Yani günümüz toplumsal değer yargılarına göre "hiçbir şeye sahip olmayan bir kişi, bir hiçtir" sonucuna varıyoruz.

Oysa büyük yaşam ustaları, "sahip olmak" ile "olmak" arasındaki farklılığı, sistemlerinin ana konusu olarak ele almışlardır. Buda, insancıl evriminin en üst basamağına ulaşmak isteyenlerin, sahip olmak güdüsünden kurtulmaları gerektiğini öğretirken, İsa: "Kim canını kurtarmak isterse, onu feda edecektir. Ama kim canını benim uğrumda verirse, onu kurtaracaktır. Çünkü bir insan bütün dünyayı kazansa, ama kendi benliğini çürümeye terk etse veya kendini cezalandırsa, eline ne geçecektir ki?" (Luka 9:24-25) demiştir. Meister

Eckhart'ın öğretisi de buna benzer. Eckhart'a göre, ruhsal zenginliğe ve güçlülüğe erişmenin tek çaresi, hiçbir şeye sahip olmamak, kendini açık ve "boş" yapmak, yani gerçek benliğe giden yolun önüne kapatmamaktır. Marx ise, gerçek amacın çok şeye "sahip olmak" değil, çok "olmak" olduğunu belirtir ve bu yolda lüksün de, tıpkı fakirlik gibi önemli bir yük ve engel olduğunu söyler. (Ancak hemen belirtmeliyim ki, benim burada ele aldığım gerçek Marx'tır. Yani onun radikal hümanist kişiliğidir, yoksa Sovyetler Birliği'nde anlaşıldığı gibi onun çarpıtılmış düşünceleri değil.)

Büyük yaşam ustalarının yaptığı bu ayrım, beni yıllardır etkiliyordu. Bunun üzerine, ben de çabamı, bireyleri ve grupları psikanalitik yöntemler aracılığı ile inceleyerek, bu ayrımın temellerini bulmaya yönelttim.

Bulduklarım, bende şu izlenimin uyanmasını sağladı: "Sahip olmak" ile "olmak" arasındaki farklılık, yaşamı ya da ölümü sevme eğilimleriyle birlikte, insan varoluşunun en önemli sorunudur.

Antropoloji ve psikanaliz bilimlerinin deneysel bulguları, "sahip olmak" ile "olmak"ın insan yaşantılarının temel iki öğesi olduğunu ve bu iki farklı tutumdan birinin ya da ötekinin üstünlüğünün, bireyler ve toplumsal birimler arasındaki karakter farklılıklarının kaynağını oluşturduğunu göstermektedir.

Şiir Dünyasından Bazı Örnekler

"Sahip olmak" ile "olmak" arasındaki farklılığın daha iyi anlaşılabilmesi için, merhum D. T. Suzuki'nin "Zen Budizm Üzerine Konuşmaları"ndan aldığım, yaklaşık aynı içeriğe sahip iki şiiri örnek olarak vermek istiyorum. Şiirlerden birincisi, on dokuzuncu yüzyılda yaşamış olan İngiliz şairi Tennyson'un. İkincisi ise, 1644-1694 yılları arasında yaşayan

Japon şairi Basho'nun bir "Haiku"su.* Her iki şair de, bir gezintileri sırasında gördükleri bir çiçek üzerine olan duygularını dile getiriyorlar. Tennyson şöyle yazıyor:

"Çatlak duvarlar arasındaki güzel çiçek,
Seni o çatlakların arasından alacağım,
Tüm köklerinle birlikte elimde tutacağım.
Küçük çiçek, eğer anladığım gibiyse her şey,
Köklerin, yaprakların ve çiçeklerinle bir bütün olan sen,
Tanrı'nın ve insanın ne olduğunu açıklıyorsun bana."

Basho'un "Haiku"su da yaklaşık aynı şeyleri söylemektedir:

"Dikkatlice bakacak olursam,
Çalılıklar arasında görüyorum onları,
Çiçek açan nazuna'ları!"

Bu iki şiir arasındaki fark, hemen dikkati çekiyor. Tennyson, çiçeği görünce ona sahip olma arzusu ile doluyor. "Tüm kökleri ile birlikte" çiçeği yerinden koparmak istiyor. Çiçeğe olan ilgisi, onu çiçeği "öldürmeye" sürüklerken, entelektüel bir spekülasyonla, çiçeğin kendisine Tanrı'nın ve insanın doğasını anlama imkânı verdiği sonucuna varıyor. Bu şiiri ile Tennyson gerçeği, yaşamı parçalayarak bulmaya çalışan Batılı bilim insanları ile özdeşleşmektedir.

Aynı olay karşısında Basho'nun tepkisi ise bambaşka. O, çiçeği koparmak bir yana, ona elini bile sürmek istemiyor. Çiçeği "görebilmek" için, yalnızca "dikkatli bakmak" gerektiğini dile getiriyor.

* Haiku (Hayku ya da Haikai): Heceleri 5-7-5 biçiminde gruplaşan 17 hecelik, çok kısa Japon şiiri. İlk olarak on altıncı yüzyılda ortaya çıkmıştır. Önceleri hiciv biçiminde yazılan Haiku'lar, şimdi her türde kullanılmaktadır. (Çev. n.)

Bu örneklerden sonra Suzuki olayı yorumlar: "Basho yeşillikler arasında dolaşırken, bir çalılığın yanı başında, belli belirsiz bir şey görmüş. Yaklaşıp bakınca, bunun özel bir anlam taşımayan ve diğerlerinden hiç de farklı olmayan küçük, yabani bir çiçek olduğunu anlamış. Bu basit olayı, kendini büyük duygulara kaptırmadan, sade bir şiirle anlatmış. Ancak son iki hece, şiirin Japoncasında "kana" sözcüğünü oluşturuyor. Genellikle tek bir sözcük, sıfat ya da zarf olarak kullanılan "kana", hayranlık, övgü ve sevinci anlatmaya yarar. Çoğu kez de sonuna bir ünlem işareti konur. Basho'nun şiirinin bitişi de, böyle bir ünlem işaretiyledir."

Tennyson'un insanları ve Tanrı'yı anlayabilmesi için çiçeğe sahip olması, yani onu öldürmesi gerekmektedir. Halbuki Basho, çiçeği görmek istiyor. Yani ona yalnızca bakmak yerine, onunla bir olmak arzusunu belirtiyor. Bu ise, ancak çiçeğin canlı kalması ve yaşamasıyla mümkün olabilir.

Goethe'nin benzer bir durumu anlattığı şiiri de, Tennyson ile Basho'nun anlayışları arasındaki farklılığa iyi bir örnektir:

"Ormanda yürüyordum
Öylesine ve kendimce,
Ve hiçbir şey aramamak
İşte buydu niyetim.

Sonra, gölgeler arasında
Bir çiçekçik gördüm,
Yıldız gibi parıldayan,
Bir göz gibi gülümseyen.
Yerinden koparmak isterken onu,
İncecikten bana:
'Solup, ölmemi mi istiyorsun
Tutup, kopararak beni?' deyiverdi

Onu kökleriyle birlikte,
Hiç incitmeden çıkarıp,
Güzel evin başındaki,
Büyük bahçeye taşıdım.

Büyük, sakin bahçede,
Ektim onu yeniden.
Şimdi o küçük, güzel çiçek
Büyüyor durmadan, çiçek açıp, gülerek."

Goethe herhangi bir amacı olmadan dolaşırken, küçük çiçeği görünce, onu koparmak arzusuna kapılıyor. Ama Tennyson'dan farklı olarak, çiçeği koparmanın, onun ölümü demek olacağını da biliyor. Çiçek onun için öylesine canlıdır ki, konuşur ve Goethe'yi uyarır. Bunun üzerine Geothe'de, olayı Tennyson ve Basho'dan farklı bir biçimde çözümler. Çiçeği yerinden alır; sonra başka bir yere yeniden ekerek, onun canlı kalmasını sağlamış olur. Goethe anlayış olarak, Tennyson ile Basho'nun arasında yer alır. Ama son aşamada, yaşama olan sevgisi, salt entelektüel merakına üstün gelir. Bu güzel şiir, daha çok Goethe'nin doğa araştırmalarına olan ilgisini belirten bir örnektir.

Tennyson'un çiçeğe yaklaşımı, sahip olmak güdüsü tarafından yönlendiriliyor. Bu, maddesel bir sahip olma arzusu yerine, bilimsel bilgi elde etme amacından kaynaklansa da, temeldeki duygu, sahip olma isteğidir. Basho ile Goethe'nin yaklaşımları ise, olmak duygusunu temel alır. "Olmak" sözüyle, kişinin hiçbir şeye sahip olmadığı ve hiçbir şeye açlık duymadığı, tam tersine büyük bir sevinç içinde bütün yeteneklerini üretici bir biçimde kullanarak, dünya ile bir olduğu varoluş biçimini anlatmak istiyorum.

Yaşamın ateşli bir savunucusu ve insanın mekanize edilmesi ile parçalara ayrılmasına karşı olan Goethe, birçok şiirinde "olmak" konusunu işlemiş, "sahip olmak" tavrına karşı

bir tutum almıştır. Nitekim büyük yapıtı olan *Faust*'ta, Mephisto kişiliğinde canlandırdığı "sahip olmak" ilkesini, karşısına yerleştirdiği "olmak" ilkesi ile iyice eleştirir ve bu mücadeleyi dramatik bir biçimde anlatır. Goethe'nin aşağıdaki kısa şiiri, "olmak" duygusunun kalitesini güzel ve duru bir biçimde anlatıyor:

"Mülkiyet:
Biliyorum ki ben,
Ruhumdan akıp gelmek isteyen düşünceler dışında
Hiçbir şeye sahip değilim.
Biliyorum ki ben,
Tatlı bir sevgiyi, küçük bir sevinci tattığım anlar dışında,
Hiçbir şeye sahip değilim."

Ama "sahip olmak" ile "olmak" arasındaki farkı, Batı ve Doğu düşüncesi arasındaki başkalıkla özdeşleştirmek yanlış olur. Bu fark daha çok, odak noktası "insan" olan toplumlar ile temel amacı "maddeler" olan toplumlar arasındaki farklılıkla benzeşir. Sahip olmak eğilimi, yaşamlarının ana konuları; para kazanma hırsı, şöhret ve yönetim gücüne erişmek olan Batı toplumlarına özgüdür. Yabancılaşmanın büyük boyutlara ulaşmadığı ve modern "gelişmenin" hastalıklarına yakalanmamış olan ortaçağ toplumlarının ya da Zuni-Kızılderilileri ile bazı Amerikalı kabilelerin ise, kendi Basho'ları vardır. Ve belki de endüstrileşme döneminden birkaç kuşak sonra Japonlar da, kendi Tennyson'larını alkışlamaya başlayacaklardır. Jung'un ileri sürdüğü gibi, Batı insanının Doğu'nun sistemlerini, örneğin Zen-Budizm'i anlayamamaları söz konusu değildir. Onların asıl kavrayamadıkları şey, sahip olmak ve açgözlülük ilkelerine dayanmayan bir toplum yapısı anlayışıdır. Yoksa bir Meister Eckhart da, Basho ya da Zen kadar anlaşılması güç bir düşünce sistemine sahiptir. Gerçekte Eckhart ile Budizm, aynı dilin farklı şivelerinden başka bir şey değildir.

Batı dillerinde son yüzyıllarda görülen eylem sözcüklerinin azalıp isim sözcüklerinin artması eğilimi, dilde bile, "olmak"tan "sahip olmaya" doğru bir gidişin habercisidir.

İsim sözcüğü deyince, bir şeyi tamı tamına tanımlayan bir sözcük gelir akla. Bazı şeylere, örneğin bir masaya, bir eve, bir kitaba ve bir otomobile sahip olduğumu söyleyebilirim. Bir eylemi, bir süreci tanımlamakta ise, eylem sözcükleri ya da başka bir deyişle fiiller kullanılır. "Seviyorum, istiyorum, nefret ediyorum" gibi. Ama son zamanlarda eylem bildiren sözcükler, sahip olmak kavramları ile ifade ediliyor. Böyle bir durumda da, isimler fiillerin yerinde kullanılıyor. Eylemleri, sahip olmak tandanslı (eğilimli) isimlerle birlikte kullanmak, dili mahvetmek demektir. Çünkü süreçlere ve eylemlere sahip olmak mümkün değildir, onlar yalnızca yaşanırlar.

Bazı Eski Gözlemler: Du Marais - Marx

Bu şaşkınlığın kötü sonuçlarının ilk farkına varanlardan biri, on sekizinci yüzyılda yaşamış olan Du Marais'tir.* Du Marais 1769'da yayımlanan "*Les Veritables Principes de La Grammaire* (Gramerin Belli Başlı İlkeleri)" adlı kitabında, konuyu çok iyi değerlendiriyor: "'Benim bir saatim var' örneğindeki 'benim var' deyişi doğru anlamda kullanılmıştır. Ama 'benim bir fikrim var' sözündeki 'benim var' deyişi, yaklaşık anlamdadır ve üzeri örtülü bir ifade taşımaktadır. 'Benim bir fikrim var' demek, 'bir şey düşünüyorum, bir şeyler tasarlıyorum' anlamına gelir. Buna benzer biçimde: 'Bir isteğim var' demekle, 'istiyorum' anlamı yaratılır."

Du Marais'ten yüz yıl sonra, Marx ile Engels de aynı soruna daha radikal bir biçimde yaklaşmışlardır. Edgar Bauer'in

* Du Marais'e olan ilgimi Dr. Noam Chomsky'e borçluyum.

"*Kritischer Kritik* (Eleştirel Eleştiri)" adlı kitabının eleştirisinde, sevgi üzerine küçük, ama önemli bir not vardır. Bauer'in: "Aşk, bütün Tanrısal olan şeyler gibi, insanın fiziksel ve ruhsal olarak kendisine teslim olmasını bekleyen, korkutucu bir Tanrıça'dır. Tapınma biçimi, ona karşı acı çekmektir ve olayın zirvesi, kişinin kendini tümüyle feda etmesi, yani intihar etmesidir," tanımlamasına, Marx ile Engels şöyle cevap verirler: "Bay Edgar 'aşkı', hem de korkutucu bir 'Tanrıça' haline dönüştürüyor. Böylelikle seven insan ve insanın sevgisi, sevginin insanı biçimine giriyor. Çünkü Bay Edgar, 'sevgi'yi kendi başına var olan bir şeymiş gibi alıp, insandan ayırıyor ve ona bir kişilik yakıştırıyor."

Marx ile Engels burada, ismin fiil olarak kullanılmasının, nasıl yanlışlıklara yol açabileceğini vurguluyorlar. Böyle yapıldığında, sevmek eyleminin bir soyutlaması olan "sevgi" ismi, insandan ayrılmış oluyor. Bunun sonucu olarak seven insan, sevginin insanı haline dönüşüyor. Artık sevgi bir Tanrıça, bir put olmuştur adeta ve insan, sevgisini ona yansıtmaktadır. Bu tür bir yabancılaşma süreci içinde insan, sevgiyi yaşamaktan vazgeçmiştir. Kendi sevgi yetenekleri ile ilişkiye geçebilmesi, kendini tümüyle aşk Tanrıça'sına teslim etmesi sonucunda gerçekleşebilecektir. Böylelikle insan, aktif ve duyguları olan bir kişi olmak yerine, kendine yabancılaşmış ve putlara tapan bir kişiliğe bürünmektedir.

Çağdaş Kullanım

Du Marais'ten iki yüz yıl sonra bugün, fiilleri isimlerle karşılama alışkanlığı öylesine yaygınlaşmıştır ki, bunu Du Marais'in hayal etmesi bile düşünülemezdi. Günümüzün konuşma diline tipik, belki de biraz abartılmış bir örnek vermek istersek: Bir bayan hasta, psikiyatrist doktora gelecek olsa, şöyle der büyük bir ihtimalle: "Doktor Bey, benim bazı sorunlarım

var." Birkaç yüzyıl öncesinde ise, sözüne hiç şüphesiz: "Doktor Bey, kendime bazı şeyleri dert ediyorum," diyerek başlardı. Modern konuşma dili, yabancılaşmanın vardığı büyük boyutları iyice ortaya koyuyor. "Kendime bazı şeyleri dert ediyorum," yerine "Bazı sorunlarım var," demekle, öznel deneyi, benim dışımda olan ve benim sahip olduğum bir nesneye dönüştürmüş oluruz. Deneyi yapan "ben", yerini sahip olduğum "o şey"e bırakmıştır. Kişinin duyguları, sahip olduğu şeye dönüşmüş ve bir sorun olmuştur. "Sorun" herhangi bir zorlukla karşılaşılması halinde kullanılan bir soyutlamadır. Sorun bir nesne olmadığı için, benim ona sahip olmam düşünülemez. Buna karşılık, sorun bana sahip olabilir. Başka bir deyişle, ben kendimi bir "sorun" haline dönüştürdüğüm için, yarattığım bu benim dışımdaki nesne, beni belirlemeye, bana sahip olmaya başlamıştır. Bu tür bir konuşma, toplumdaki gizli ve bilince çıkmamış yabancılaşmanın açığa vurulmasını sağlamaktadır.

Kavramların Dilbilimsel Anlamları

"Sahip olmak" insanı yanıltacak derecede basit bir sözcüktür. Her insan bazı şeylere sahiptir. Bedeni,* elbiseleri, evi, otomobili, televizyonu ve çamaşır makinesi vardır. Bazı şeylere sahip olmadan yaşamak imkânsızdır. O halde, sahip olmak neden birtakım sorunlara yol açıyor dersiniz?

Bunu anlamak için, sahip olmak sözünün tarihçesine bir göz atmak gerekecek. Sahip olmak kavramının, insan varoluşunun en doğal özelliği olduğuna inananlar için, birçok dilde sahip olmak kavramına eşdeğer bir sözün olmadığını

* İnsanın kendi bedeniyle, onu canlı olarak hissetmesi biçiminde beliren, "olmak" yönelişinin bir ilişkide olabileceğini de burada belirtmek isterim. Bunu "benim bir bedenim var" yerine, "ben bedenimim" biçiminde bir deyişle açıklamak da mümkün.

öğrenmek, sanırım şaşırtıcı olacaktır. İbranicede sahip olmak yerine, onun dolaylı (endirekt), biçimi olan "jest li" (o bana) sözü kullanılır. Dünyadaki bazı başka dillerde de, sahip olmak böyle dolaylı bir yoldan anlatılır.*

Dillerin gelişimi boyunca, "o bana" deyişinin yerini "o benim" sözüne bırakmasını izlemek, oldukça ilginçtir. Aksi yönde bir gelişmeye ise, hiçbir dilde rastlamak mümkün olmamıştır. Öyle anlaşılıyor ki, sahip olmak sözcüğü, özel mülkiyetin ortaya çıkması ile önem kazanmıştır. Çünkü fonksiyonel mülkiyetin, yani herkesin ihtiyacı olduğu kadar şeye sahip olduğu ve arta kalanların ortak kullanıma açık olduğu mülkiyet biçiminin egemen olduğu toplumlarda, böylesi bir deyişe gerek yoktur. Bu varsayımın doğru olup olmadığı, dil sosyolojisi alanındaki araştırmalarla ortaya çıkacaktır.

"Sahip olmak", oldukça basit bir kavram olmasına karşılık, "olmak", karmaşık ve zor tanımlanabilir bir özellik göstermektedir.

"Olmak" sözcüğü günümüzde çeşitli biçimlerde kullanılır:

1. Dilbilgisinde yardımcı zaman sözcüğü olarak, kişilik belirtilmesinde yararlanılır. "Ich bin gross", "I am great" (ben büyüğüm), "Ich bin weiss", "I am white" (ben beyazım) ya da "Ich bin reich", "I am rich" (ben zenginim) sözlerinde olduğu gibi. Ancak hemen belirtmeliyim ki, birçok dilde "olmak" bu anlamıyla kullanılmaz.** Örneğin İspanyolcada özneye sürekli olarak bağlı olan özellikler (*ser*) ile geçici özellikler (*estar*) birbirlerinden ayrılmışlardır.

2. "Olmak" sözcüğünün bir diğer kullanılış biçimi de, fiili pasif hale getirmeye yaramasıdır. "Ben dövüldüm" dediği-

* Dil konusundaki bu örnekleri, Emile Benveniste'den aldım.

** Türkçede kullanılmaz. Türkçede "haben" (to have) ve "sein" (to be) iki temel fiil biçimi olmadıklarından, bu konudaki açıklamalar Türk okuyucusu için güçlük yaratmaktadır. Çevrilen cümle ile sözlerdeki bazı anlam farklarını da bu gözle değerlendirmek gerekir. (Çev. n.)

mizde, bu benim başka birinin eyleminin nesnesi olduğum anlamına gelir ve "ben dövdüm" deyişindeki, eylemin öznesi olmamdan farklılık gösterir.

3. "Var olmak" anlamında kullanıldığında ise, "olmak" sözcüğü, Benveniste'nin gösterdiği gibi, kişilik belirtmesinde kullanılan "olmak"tan çok farklıdır. Ama yine de: "Bu iki sözcük birbirlerinden ayrı olmaya devam edeceklerdir."

Benveniste'nin incelemesi, olmak sözcüğünün, yardımcı zaman sözcüğü olarak kullanılmasının değil de, tek başına bir fiil olarak değerlendirilmesinin araştırılmasına çok yardımcı oluyor. Hint-Avrupa dillerinde "olmak", "es" (o ya da şey) ile birlikte kullanılır ve böylece "es ist", "it is" (o şey) biçimini alarak, "var olan, gerçek olarak karşımıza çıkan" anlamını kazanır. (Sanskritçede "sant": Varoluş, gerçek doğru, en üstün; "sattama" ise: En iyi, anlamına gelir.) Dilbilimsel köklerine göre "olmak", özne ile sıfat arasındaki bir özdeşleşmeden çok, bir olayı tanımlayan bir sözcük olarak karşımıza çıkar. Yani "olmak" sözcüğünü kullandığımızda, o varoluşun gerçekliğini ve doğruluğunu belirtmiş oluruz. Bir şey ya da kişi "şöyledir" dediğimizde, o şeyin ya da kişinin gerçek varlığından söz etmiş oluruz. Kısaca, yaklaşımımız yüzeysel olmak yerine, olayın özüne inen bir doğruluk taşır.

"Sahip olmak" ve "olmak"ın dilbilim açısından ne anlama geldiğini incelemek bizi, aşağıdaki sonuçlara ulaştırıyor:

1. "Sahip olmak" ve "olmak" demekle, bir kişinin, "Benim bir arabam var", "Ben beyazım" ya da "Ben mutluyum" türündeki tek tek özelliklerini kastetmiyoruz. Bu kavramlar, insanın kendine ve dünyaya karşı nasıl bir tavır aldığını gösteren, iki ayrı karakter yapısıdırlar. İnsanın bütünlüğü ve ne düşündüğü, ne hissedip, neler yaptığı, bu iki yönlenme biçiminden hangisinin o kişide daha etkili olduğuna bağlıdır. Yani kişi hangi ilkeye yakın durursa, tüm yaşamı o ilkenin ağırlığını ve izlerini taşır.

2. Davranışların "sahip olmak" ilkesine göre ayarlandığı durumlarda, kişinin dünyaya karşı tavrı, sahip olmak, elde etmek, hükmetmek biçiminde belirir. Böyle bir ilişkide, insan kendisi de dahil olmak üzere her şeyi kendine mal etmek, kendinin kılmak ve mülkiyeti altına almak ister.

3. "Olmak" ilkesine göre davranmak deyince, "olmak"ın iki ayrı biçimini birbirinden ayırmak gerekir. Bunlardan birincisi, Du Marais'nin açıklamasında tanımladığı ve sahip olmak eğiliminin karşıtı olan, canlılık ve dünyayla doğru bir ilişkiye girmek biçimindeki davranıştır. İkinci "olmak" ise, Benveniste'nin açıklamaya çalıştığı ve dış görüntünün karşıtı olan bir davranış biçimidir. Bu anlamıyla "olmak", gerçeği, aldatıcı dış görüntünün ardındaki özü görmek, bunu ifade etmek için kullanılır. Tıpkı dilbilim açısından "olmak"ın tanımlanmasındaki gibi.

Filozofik Açıdan "Olmak"

Olmak, bir sürü felsefi kitabın konusu, "Olmak nedir?" sorusu ise, Batı felsefesinin temel sorunlarından biri olmuştur. Bu kitap "olmak" kavramına antropolojik ve psikolojik açıdan yaklaşsa da, onun filozofik yanına da değinmek, kaçınılmazdı. Konuyu Sokrat öncesi düşünürlerden alıp, tarihsel gelişimi içinde modern felsefeye dek getirmek kitabın kapsamını aşacağından, ben burada yalnızca önemli bir noktaya değinmek istiyorum: "Olmak" kavramının içerdiği olgunlaşmak, canlılık ve hareket öğelerine.

Georg Simmel'in belirttiği gibi, "olmak"ın bir değişimi belirtmesine ya da olgunlaşmakla eş anlamlı olarak anlaşılmasına, Batı düşüncesinin iki dev isminde, Heraklit ve Hegel'de rastlarız.

Parmanides, Plato ve Skolastik realistlerin "olmak"ı, değişimin tam karşıtı bir biçimde, durgun, hareketsiz ve zamansız

olarak almaları, onların idealist felsefelerinde düşüncenin (ya da bir fikrin) son gerçek olarak anlaşılması açısından, tutarlıdır. Eğer sevgi fikri (onların "Platos" dedikleri), sevginin bir deney olarak yaşanmasından daha gerçekse, bu fikrin sabit ve değişmez olduğunu söyleyebiliriz. Ama canlı insandan ve onun sevgilerinden, nefretlerinden ve acılarından söz edecek olursak, "olmak" ancak bir hareketlilik, canlılık ve değişim içinde anlam kazanır. Canlı olan yapılar (ya da varlıklar) olgunlaştıkları zaman "olmak"tadırlar ve ancak değişebildikleri sürece vardırlar. Çünkü gelişme ve değişme, yaşam sürecine sıkı sıkıya bağlı iki temel ilkedir.

"Sahip Olmak" ve Tüketmek

Sahip olmak ile olmak arasındaki farklılığı bazı basit örneklerle gözler önüne sermeden önce, sahip olmanın bir diğer biçimine, nesnelere sahip olmak için onları fiziksel olarak içine sindirmeye değinmek istiyorum. Yemek ve içmek yoluyla bazı şeylere sahip olma eğilimi, ta çocukluktan başlar. Küçük bebek, evriminin bir döneminde, sahip olmak istediği şeyleri ağzına götürür. Bedensel güçleri, sahip olduğu şeyleri denetlemesine yarayacak aşamaya gelmemiş olduğu için, çocuk bu türlü davranmayı seçer.

Yamyamlığın çeşitli biçimleri de, bu konuya iyi bir örnek olabilir. Yamyamlar başka bir insanı yediklerinde, onun güçlerinin de kendilerine geçeceğine inanırlar. Cesur bir insanın yüreğini yiyen kişi, cesaret bulur. Bir totem hayvanı yenilince de, onun sembolize ettiği Tanrısal güce ortak olunur, hatta kişi Tanrısal güç ile bir olur.

Ama birçok nesneyi fiziksel olarak yemek ya da yutmak mümkün olmaz. Bazen bu başarılsa bile, bu nesneler sindirim yolu ile yine dışarıya atılırlar. Buna karşılık, sembolik ve majik bir sindirme işlemi gerçekleştirilebilir. Eğer bir Tanrı'nın, bir

babanın ya da bir hayvanın varlığını içime sindirdiğime kendimi inandırabilirsem, bu sembolü benden kimse alamaz ve sindirim sistemi yoluyla dışarı da atılamaz. O nesneyi sembolik olarak yutarım ve sonra içimde yaratacağı sembolik etkiye kendimi inandırırım. İşte Freud bu yolla Üst-ben'i açıklar: Babasal yasaklar ve toplumsal yasaların toplamı, kişinin içine sindirilir. Aynı yolla bireylere bir otorite, bir kurum veya bir fikir enjekte etmek de mümkündür. Kişi artık onlara sahiptir ve bu şeyler sonsuza dek onun içinde izlerini, belki de etkilerini sürdüreceklerdir. Sindirme ile çoğu kez onunla aynı anlamda kullanılan özdeşleşmeyi, burada birbirinden ayırmak gerekir. Çünkü özdeşleşmede bir taklit ya da kendini aşağılama yoktur.

Bu sindirme işleminin, psikolojik bir ihtiyaçtan doğmayan biçimleri de vardır. Örneğin tüketim ideolojisi, tüm dünyayı yutma arzusu ile doludur. Bu toplum düzeni içerisindeki tüketici ise, sürekli ağlayarak biberonunu isteyen ve hiç büyümeyen bir bebek olarak kalır. Sözünü ettiğimiz gerçek, alkolizm ve uyuşturucu madde tutkunluğu gibi ruhsal hastalık durumlarında iyice gün ışığına çıkar. Ama bizim böyle insanları aşağılamamızın nedeni, çoğunlukla bu kişilerin toplumsal görevlerini yerine getirememeleridir. (Buna karşılık çok sigara içmek de, onlar kadar zararlı bir tutkunluktur. Ancak sigara, bir insanın toplumsal işlevlerinde bir aksamaya yol açmadığı, yalnızca kendi sağlığına zarar verdiği için, öyle bir aşağılanma durumunu doğurmaz.)

Zorlama tüketim konusuna bundan önceki birçok kitabımda değindiğim için, aynı şeyleri burada yinelemek istemiyorum. Eklenmesi gereken bir şey varsa, o da, boş zamanı değerlendirme araçları olan otomobiller, televizyon, geziler ve benzerlerinin de zorlama tüketimin ana nesneleri olduklarıdır. "Boş zaman aktivitesi" bence yanlış bir tanımdır, bunu "boş zaman pasivitesi" olarak düzeltmek gerekir.

Özetlersek: Tüketim, günümüz aşırı üretim toplumunun belki de en önemli sahip olma biçimidir. Tüketilen şeyin ki-

şiden geri alınması imkânsız olduğu için, bu durum korku duygusunu azaltmaya yarar. Ama her tüketilen şey, tüketildiği andan itibaren, tüketiciyi tatmin edemez hale geldiği için de, insanlar yeniden ve daha fazla tüketime yönelmek zorunda kalırlar. Bu çarkın sonu bir türlü gelmeyince, hep tatminsiz bir çırpınış içinde bocalayan modern tüketiciler, kendilerini şu formülle ifade etmek durumunda kalırlar: "Ben, sahip olduğum ve tükettiğim şeyler dışında bir hiçim."

2

Günlük Yaşamdaki Görünümleri İle "Sahip Olmak" ve "Olmak"

Mülkiyet ve kâr elde etmenin, en önemli amaçlar olduğu bir toplum yapısı içinde, olmak eğilimine yönelik davranışlara pek sık rastlanmazken, sahip olmak ilkesinden kaynaklanan tavırlar, hemen her insanda ortak bir tutum olmak durumundadır. Öyle ki, birçok kişi bu türlü bir davranışı, tek seçenekmiş gibi görür, yaptığının doğru olduğuna inanır. İşte tüm bunlar, olmak kavramının, o kendine özgü yapısının anlaşılmasını zorlaştırmaktadır. İnsan davranışlarını içeren her konuda olduğu gibi, kavramlara soyut ve yalnızca düşünsel açıdan yaklaşmak, bizi boş bir söz kargaşasına sürüklemekten öte bir işe yaramaz.

Aşağıda günlük yaşamdan vereceğim bazı basit örnekler, okuyucuların "sahip olmak" ile "olmak"ın deneysel biçimleriyle tanışmalarını, böylelikle de, bu iki kavramın ne anlama geldiğini daha iyi anlamalarını sağlayacak.

Öğrenmek

Sahip olmak düşüncesine yönlendirilmiş öğrenciler, bir dersi dinlerlerken bir yandan anlatılan şeyler arasındaki mantıklı bağları yakalayarak anlamı kavramaya çalışırlarken, öte yan-

dan da bütün anlatılanları defterlerine not ederek, gelecek sınavda başarılı olmayı amaçlarlar. Ama bu arada, anlatılan şeylerin içeriği üzerine pek düşünmez, ona karşı bir tavır almazlar. Böylelikle öğrendikleri şeyler, onların düşünce dünyasının bir parçası haline gelmediği için, kişisel gelişimlerine ve evrimlerine hiçbir katkıda bulunmazlar. Bu öğrencilerin yaptıkları, duydukları ve hafızalarında sakladıkları teorileri, yeri gelince eksiksiz ve katkısız olarak yinelemekten ibarettir. Konunun içeriği ile öğrenci, birbirlerine yabancıdırlar. Öğrenci, başkaları tarafından varılan (ya onların kendi vardıkları ya da başkalarından alıntı yaptıkları) bazı sonuçların mülkiyetini eline geçirmiş, bu düşüncelere "sahip olmuştur".

Öğrencilerin tek amacı vardır: "Öğrenilmiş" olanı saklayıp tutabilmek. Bunun için, ya bunları hafızalarına iyice yerleştirmek ya da bazı notlarla, grafiklerle ve çizimlerle kâğıda geçirmek zorundadırlar. Yeni bir şey yaratmalarının veya olağandışı bir şey becermelerinin hiç gereği yoktur. Sahip olucu karakter yapısındaki birisi için, yeni düşünceler ve fikirler, daha önce kafasına yerleştirdiği şeylerin tümünün yeniden gözden geçirilmesine ve yeni sorular sorulmasına yol açacağından, rahatsız edici olacaklardır. Dünyaya bakış açısı ve insanlarla ilişki biçimi, sahip olmak ilkesine göre ayarlanmış bir insan için kolayca sınıflanamayan, böylece de gelişen, değişen ve denetim altına alınamayan her düşünce, huzursuz edici ve korku vericidir.

Yaşama "olmak" ilkesi açısından bakan öğrenciler içinse, öğrenme süreci bambaşka bir değer ve kalite taşır. Onlar bir derse boş bir zihinle (*tabula rasa*) ve hiçbir fikirleri olmadan girmezler. Dersin konusu üzerinde önceden düşünmüşlerdir ve belki de akıllarına takılan bazı sorular vardır. Yani öğrenecekleri şey ile bir hesaplaşma sürecine girmişlerdir ve bu konu onları ilgilendirmektedir.

Ders sırasında anlatılanları yalnızca yakalayıp not etmekle kalmazlar. Dinlerler, ama pasif bir dinlemeden farklı olarak,

olaya aktif bir tepki gösterirler ve üretici biçimde yaklaşırlar. Dinleme eylemi, onlar için canlı bir süreçtir ve öğrenci, duydukları ile kendi bilgileri arasında paralellikler kurarak, kendi düşüncesini geliştirmeye yönelir. Kısaca, ders bitince elinde kalan, eve taşıyıp sonradan ezberleyeceği bir anlatı paketi değildir. Öğrenci ders sonrasında eskiye oranla değişmiş, başkalaşmıştır. Her yeni bilgi, onda bazı yeni gelişmelere yol açmaktadır. Tabii bu tür bir tepki alabilmek için, dersin konusunun ilgi çekici olması ve iyi sunulması da gerekmektedir. Bir sürü boş sözü arka arkaya sıralamakla öğrencilerden canlı bir tepki alınamaz. Böyle bir durumda, öğrenciler kendilerini derse değil, akıllarından geçen başka düşüncelere kaptıracaklardır.

Yeri gelmişken ilgilenmek (*Interesse*) sözü üzerinde biraz durmak istiyorum. Yanlış kullanım sonucu, anlamından oldukça yitiren bu sözün gerçek niteliği, en iyi Latince kökünde belirmektedir. "Inter-esse" arasında olmak demektir. Bu aktif ilgilenme süreci, eski İngilizcede genellikle "to list" sözü ile (sıfat olarak; listily) karşılanmaktadır. Günümüzde ise "to list", yalnızca mekânsal anlamları belirtmekte kullanılıyor: "A ship lists (gemi yan yatıyor)" gibi. Sözcüğün aslında gizli olan psişik anlamını da, olumsuz "listless"te bulmak mümkün. On üçüncü yüzyılda "to list", "bir şeyi aktif olarak istemek", "bir şeyle gerçekten ilgilenmek" anlamına gelmekteydi. Bir güdü ya da bir arzu tarafından zorlanılmak yerine, kişinin kendi isteğiyle ve aktif olarak bir şeye yönelmesini anlatmak için kullanılıyordu. "To list", yazarı bilinmeyen ve on dördüncü yüzyılın ortalarında yazıldığı sanılan "*The Cloud of Unknowing* (Bilinmezliğin Karanlığı)" adlı kitabın temel kavramlarından biridir. (Ayrıca, Evelyn Underhill ve John M. Watkins'in yayımladıkları, 1956'da Londra'da 6. baskısı yapılan "*A Book of Contemplation the Which is Called the Cloud of Unknowing* [Bilinmezliğin Karanlığı Adlı Düş Gücü Kitabı)" adlı kitapla da karşılaştırınız.]

Bu sözcüğün, dilde olumsuz anlamıyla yerleşip kalmış olması, on üçüncü ve yirminci yüzyıl toplumları arasında, davranış ve düşünce olarak beliren büyük değişikliğin de bir göstergesidir.

Hatırlamak

Hatırlama olayı, hem "sahip olmak," hem de "olmak" ilkesi açısından gerçekleşebilir. Hatırlamanın bu iki biçimi arasındaki farklılık, kişinin olayla kuracağı ilişkiye bağlı olarak ortaya çıkar. Sahip olmak kökenli hatırlama, iki sözcük arasındaki ilişkinin, sık sık birlikte kullanılmalarından ötürü, giderek sıklaşması biçiminde beliren mekanik bir işlemdir. Zaman, mekân, büyüklük, renk gibi özelliklere yahut da belirli bir düşünsel sisteme bağlılıkları dolayısıyla ve çağrışımlar aracılığıyla birbirlerini hatırlatan çeşitli cümlelerin, kavramların ve ilişkilerin bizde hatırlamaya yol açmaları da, sahip olmak kökenli bir hatırlamadır.

Olmak kökenli hatırlama ise sözcükleri, düşünceleri, resimleri veya müzik yoluyla bilince çağrılan şeyleri kapsar. Bu, mekanik bir şey değil, aktif bir canlılık ya da tüm boyutları ile yaşanan canlı bir olaydır. Hatırlanmak istenilen şeyle, ona bağlı olan özellikler arasında bağlantılar kurulur. Ama bu bağlantılar mekanik ya da yalnızca mantıksal değil, canlı bazı izlenimlere dayanılarak ve onların aracılığı ile gerçekleştirilir. Kavramlar birbirlerine düşüncenin (ya da duygunun) üretici bir eylemiyle bağlıdırlar ve istenilen izlenim arandığında, hemen etkinlik gösterirler. Basit bir örnek verecek olursak: "Ağrı" veya "Aspirin" sözcüğü ile "başağrısı" sözcüğünü birleştirirsek, mantıklı ve geleneksel düşünce çerçeveleri içinde kalmış oluruz. Ama eğer olayı bütünlüğü içinde düşünecek olsaydık, aklımıza "stres" veya "sinirlilik" gibi şeyler, yani olayın olası nedenleri de birlikte gelirdi. Bu tür bir hatırlama, kendi başı-

na bile, üretici bir düşünce olma özelliğini taşır. Böyle canlı bir hatırlama konusuna en iyi örnek Freud'un Rüya Yorumu Teorisi'ndeki "serbest çağrışımlar" yöntemidir.

Hatırlama konusuna "olmak" açısından bakanlar, hafızalarının iyi işleyebilmesinin, o olaya karşı duydukları güçlü ve doğrudan ilgi ile bağıntılı olduğunu sezeceklerdir. Nitekim birçok insan, çok önemli durumlarda ya da yaşamlarını tehdit eden bir tehlikeyle karşı karşıya kaldıklarında, unuttuklarını sandıkları bazı şeyleri veya yabancı dilden bir sözcüğü aniden hatırlayıverdiklerini görmüşler, böyle bir deneyi yaşamışlardır. Buna, kendi yaşantımdan da bir örnek vermek istiyorum. Hiçbir zaman, çok güçlü bir hafızaya sahip olmamama rağmen, eğer bir hastamı gözümle görürsem ve kendimi onun kişiliğine konsantre edersem, aradan iki hafta ya da beş yıl geçmiş olsa bile, onun analiz ettiğim (çözümlediğim) rüyalarını hemen hatırlayabiliyorum. Halbuki onu görmeden beş dakika önce, kendimi ne kadar zorlarsam zorlayayım, o rüyayı hatırlamam mümkün olamazdı.

"Olmak" kökenli hatırlama, bir zamanlar duyulmuş ya da görülmüş olan bir şeye, yeniden canlılık kazandırılması demektir. Hatırlamanın bu üretici biçimini, herkes kendince deneyebilir. Bir kez görmüş olduğunuz yüzlerden birini veya bir manzarayı hatırlamaya çalışın. Bu yüz veya manzara, bir an gözünüzün önüne gelip, sonra yok olmamalı. Bütün ayrıntıları ile belirmeli, hatırlanmak istenen şey, yeniden yaşanmaya başlanmalı o anda. Bu kolay bir şey değil tabii. O kişinin yüzünü veya o manzarayı çok dikkatli bir biçimde inceleyip, hafızama kaydetmiş olmam gerekli, şimdi yeniden ve tüm ayrıntıları ile zihnimde canlandırabilmem için. Ama eğer bu türlü bir hatırlamayı başaracak olursam, yüzünü hatırladığım insanı veya manzarayı, karşımda tüm canlılığı ile duruyormuş gibi algılarım.

Bir yüzü ya da manzarayı "sahip olmak" kökenli hatırlamaya en iyi örneği, birçok kimsenin fotoğrafları inceleme biçimlerinde buluruz. Fotoğraf, onların hafızaları için, bir insa-

nı ya da manzarayı hatırlama konusunda bir koltuk değneği görevini üstlenmiştir. Resme bakınca gösterdikleri "evet, işte o" veya "evet, oradaydım bir zamanlar" gibi tepkiler, yabancılaşmış bir hatırlamanın göstergesidirler.

Yabancılaşmış hatırlamanın başka bir örneğini, hafızada tutulmak istenilen şeyleri yazıp, not etmekte buluruz. Onu kâğıda dökmekle, düşünceleri ileride sahip olunacak birer bilgi verisi haline dönüştürmüş oluruz. Ama kişiliğimize onunla bir katkı yapmamışsak, bizdeki etkisi derin olmaz ve yazılı kâğıdın kaybolması ile hatırlama yeteneğimiz de bizi terk eder. Böylece bir bilgi deposu haline gelen ve bizim dışsallaştırılmış bir bölümümüzü oluşturan notlar unutulurlar. Yani kişi kendini, yazılara ve kâğıtlara bağımlı kılmış olur.

Ama eklemek gerekir ki, günümüzde devleşen bilgi yığınlarını, not etmeden ve yardımcı araç-gereç kullanmadan hep hafızada tutmak da imkânsız bir hale gelmiştir.

Yabancılaşmış hatırlama konusuna güncel bir örnek olarak, hesap makinelerini gösterebiliriz. Artık en basit toplama ve çıkarma işlemleri bile akıldan yapılmıyor, onun yerine elektronik hesap makineleri kullanılıyor. Bilgileri yazarak saklamanın, hatırlama yeteneğini zayıflattığı bir gerçektir. Her şeyi titizce yazan öğrenciler büyük bir ihtimalle kendi yeteneklerine güvenen, en azından gerekli özü anlayıp, aklında tutmaya çalışan öğrencilere oranla (belki daha başarılı gibi görünseler bile) gerçekte, daha az anlayan ve daha az hatırlayanlardır.

Notalara bakarak çalmaya alışanlar ya da kendilerine böylesi rahat gelen müzisyenler, önlerinde müziğin partisyonunu göremediklerinde büyük zorluklarla karşılaşırlar. (Bu konudaki bilgimi Dr. Moshe Budmor'a borçluyum.) Toscanini, "olmak" kökenli müzisyenlere iyi bir örnektir. Orkestra yönetirken hiçbir zaman notalara bakmadığı bilinen Toscanini, büyük müzik hafızasının yanı sıra, gözlerinin aşırı derecede miyop olması ile de tanınırdı.

Meksika'da kaldığım yıllarda, okuma-yazma bilmeyenlerin hafızalarının, endüstrileşmiş ülkelerin çok okuyup, çok yazan insanlarınınkinden daha güçlü olduğunu görmüştüm. Bu ve buna benzer veriler beni, okumak ve yazmak olgusu yalnızca pasif bir okuma-yazma sürecinden ibaret kalırsa, insanların hayal ve fantezi kurabilme yeteneklerini zayıflatacağı inancına vardırıyor.

Konuşmak

Bir konuşma sırasında, iki değişik davranış biçimi arasındaki fark iyice açığa çıkar. X fikrini savunan A ile Y fikrini savunan B arasındaki tipik bir sohbeti ele alalım. İki taraf da, karşısındakinin fikrini ve görüşlerini tanıyor olsun. Ayrıca ikisinin de kendilerini düşünceleri ile özdeşleştirdiklerini varsayalım. Bu iki konuşmacı için önemli olan, kendi görüş açıları için en iyi kanıtları bulabilmektir. İkisi de ne kendi görüşlerini değiştirmeyi ne de karşısındakinin görüşünü değiştireceğini düşünmektedirler. Tek korkuları, sahip olduklarına inandıkları ve değiştirmelerinin bir kayıp anlamına geleceği düşüncelerinden bir sapma yapmaktır.

Bir mücadele olarak düşünülmeyen ama yine "sahip olmak" kökenine bağlı bir konuşmada olaylar başka türlü gelişecektir. Hemen herkes, şöhretli, tanınmış veya çok önemli biriyle karşılaşma deneyini yaşamıştır bir kez. Yahut da kendisinden bir şeyler, bir iş, hayranlık veya sevgi beklenen bir kimse ile yapılacak bir konuşma öncesini. Böyle bir durumda kişi çoğunlukla sinirlidir ve kendisini bu karşılaşmaya "hazırlar". Karşılaşılacak kişinin hangi konulardan hoşlanacağı hesaplanır, konuşmaya nasıl başlanacağı ve konuşmanın nasıl sürdürüleceği planlanır. Bu durumda bazılarına sahip oldukları eski başarıları, nezaketleri, incelikleri, toplumdaki yerleri, dış görünüşleri veya elbiseleri

gibi şeyler cesaret verir. Kısaca kişi, kendine zihinsel olarak bir değer biçer ve konuşma sırasında bunlara dayanarak kendini, kendi kişiliğini ortaya koyar, dinleyicilerine sunar. Bunu ustalıkla yaptığında, karşısındaki kişileri etkilemesi kolay olur. Ancak belirtmek gerekir ki, başarı, onun yeteneğine olduğu kadar, karşısındakilerin yeteneksizliklerine de bağlıdır.

"Olmak" biçimli bir davranış biçimine sahip olan bir insan ise, bir konuşma ya da sohbet için, hiçbir şeyi önceden hazırlamaz ve kendini çeşitli biçimlerde pohpohlamaya gerek duymaz. Onun yaptığı, olayın içinde spontan (kendiliğinden) ve üretici bir biçimde davranıp tepki göstermektir. Böyle bir kişi, bilgilerini, toplumdaki yerini unutmuştur. Kendi benliği kendisine bir engel oluşturmadığı için de, başkalarına gerçekten ilgi duyup onların fikirlerine değer verebilecektir. Korkuyla bazı şeylere bağlı ve onlarla kısıtlı kalmadığı için de, her an yeni fikirlere açıktır, yeni düşüncelerin gelişmesine katkıda bulunabilir.

"Sahip olmak" tavrındaki kişi, sahip olduğu şeylere güvenir. "Olmak" ilkesine göre davranışlarına biçim veren bir kimse ise, varoluşunun ve yaşadığının bilinci içinde davranır. Kendini bırakma ve cevap verme cesaretini gösterdiğinde, yeni bir şeyler doğacağını bilir. Birtakım korkularla kendi yeteneklerini boğmadığı için, konuşma sırasında canlı ve etkileyici olur. Bu canlılık çoğu kez bulaşıcı olduğundan, büyük bir olasılıkla, karşısındaki kişinin benmerkezcil tutumunu yenmesine de yol açar. Böylece konuşma; bilgi, statüko ve toplumsal konumların savunulması biçimindeki bir eşya alışverişi olmaktan çıkar. Ayrıca kimin haklı veya haksız olduğunun önemsizleştiği bir diyalog halini alır. Taraflar düello etmek yerine, dans ediyormuş gibi davranırlar ve içleri sevinçle dolar. İkisi de eşit oldukları için, konuşma sonrasında bir zafer sevinci veya bir yenilginin acısını duymaları da söz konusu olmaz. (Psikanalitik çalışmada en

önemli nokta da, doktorun bu canlandırıcı özelliğidir. Ortam cansız, sıkıcı ve ağırsa, en doğru çözüm önerileri bile etkisiz kalır.)

Okumak

Konuşma konusunda söylediklerimiz, yazarla okuru arasındaki bir ikili konuşma durumu olan okumak için de geçerlidir. Okuma sırasında (konuşmada olduğu gibi) "neyin" okunduğu (ya da kiminle konuşulduğu) oldukça önemlidir. Ucuz ve sanattan uzak bir roman okumak, gündüz hayal görmekten farklı değildir. Böyle bir kitap, okurda hiçbir üretici tepki doğurmaz. Tıpkı boş bir televizyon programı seyrederken, düşünülmeden atıştırılan çerezler gibi, bu roman da öylesine "yutulur". Ama örneğin Balzac'ın bir romanını üretici olarak, içsel bir katılma ile yani "olmak" ilkesini harekete geçirerek okuruz. Ancak çoğu kez böyle değerli romanlar bile, tüketim toplumlarında, "sahip olmak" yönlenişi ile okunmaktadırlar. Merakı uyanmış olan okuyucu, kahramanın ölüp ölmediğini veya genç kızın o adama âşık olup olmadığını öğrenmek istemektedir. Roman bu aşamada, onu heyecanlandıran, mutlu ya da acılı sonu ile de rahatlamasını sağlayan bir araç görevindedir. Sonucu öğrendiğinde, bütün öykü sanki anılarında yeniden canlanıyormuşçasına, onundur artık. Ama bu romanın okunması ile okuyucu yeni bir bilgi edinememiş, insan hakkındaki görüşleri de pek derinleşmemiştir. Belki kendini romanın kahramanı ile özdeşleştirmesi nedeniyle, kendisi hakkında bir şeyler öğrenebilmiştir, hepsi o kadar.

Felsefi ve tarihsel yapıtlar için de aynı ayrım geçerlidir. Kişinin böyle bir kitabı nasıl okuduğu (ya da okuyamadığı), aldığı eğitimin ve yetiştirilmesinin bir sonucudur. Okullar öğrenciye, "kültürel nesnelerin" belirli bir görüntüsünü

verme çabasındadırlar. Yıl sonunda ise, öğrencinin bu verilenden hiç değilse bir şeyler edindiğini kanıtlaması istenir. Bu nedenle ona, bir kitabı, yazarın anafikrini ve anlatmak istediği şeylerin bir özetini çıkarabilecek biçimde okuması öğretilir. Bu yolla Eflatun, Aristo, Descartes, Spinoza, Leibniz ve Kant'tan, Heidegger ile Sartre'a dek bütün önemli düşünürleri öğrenen öğrencilerden, her düşünürün söylemiş olduğunu aynen tekrarlayabilenler, en başarılı olarak değerlendirilirler. Bu durumu ile öğrenci, iyi bir müze rehberi gibidir. Asıl ona gerekeni, yani bütün bu söylenenlerin gerisindeki özü öğrenememiştir çünkü. Halbuki öğrenci, düşünürlerin teorilerini tartışmak, adeta onlarla konuşarak, bilgiyi kendine mal etmek ve bazı sorunlara ağırlık verirken, kimilerini de parantez dışına almak zorundadır. Gerçek bir öğrenme ancak böyle olur. Ayrıca, düşünürün gerçekten yeni olan görüşleriyle, zamanın zorlamaları ve düşünsel alışkanlıkları ile teorisine yansıyan bölümlerini birbirinden ayırabilme bilgisi ve yazarın ne zaman gerçekten kalbini ve aklını kullandığının, ne zaman da söz gevezeliğine kaçtığının anlaşılması gibi en gerekli konular, hiçbir zaman öğretilen şeyler olmamaktadırlar.

Otorite Uygulaması

"Sahip olmak" ile "olmak" arasındaki farklılığın kesin çizgilerle ortaya çıktığı bir başka konu da otorite uygulamasıdır. Buradaki incelik, bir insanın otoriteye sahip olması ile otoriter olması arasındaki farkta gizlidir. Hemen herkes, yaşamının bir döneminde otorite uygulamıştır. Çocuk yetiştiren bir insan, onu tehlikelerden koruyabilmek ve bazı durumlarda nasıl davranması gerektiğini ona öğretebilmek için, istese de istemese de, otoriter olmak zorundadır. Ataerkil toplumlarda çoğu erkek için eşleri bir otorite uygulama nesnesiydiler. Bürokratik

ve hiyerarşik toplumlarda ise, otoritenin nesnesi durumunda olan en alt sınıf dışında, çoğu kimse otoriteye sahiptir.

Ancak, otorite kavramının çok geniş olduğunu ve iki değişik anlamı bulunduğunu unutmamak gerekir. "Akılcı" otorite, insana güvenir, onun gelişimini destekler ve "yetki"* biçiminde ortaya çıkar. "Akıldışı" otorite ise, yönetici güçlere (iktidara) sahip olmayı gerektirir ve kendi denetimi altında olanları sömürerek yaşamını sürdürür. (Bu konudaki ayrım için *Özgürlükten Kaçış* adlı kitabıma bakınız.)

Avcılık ve toplamacılıkla yaşayan ilkel toplumlarda otoriteyi, görev gereği başta bulunması genel kabul gören kişiler uygularlardı. Göreve getirilmede dikkat edilen özellikler görevin gereklerine göre değişir, bazen tecrübe, bazen bilgelik veya hoşgörü, kimi zaman da incelik veya cesaret olarak belirirdi. Birçok kavimlerde ise otorite, ancak gerekli durumlarda ortaya çıkardı. Kimilerinde de, değişik olaylara göre, değişik otorite uygulamaları görülürdü. Savaşta, dinsel törenlerde veya bir kavga halinde, hep değişik otoriteler işe karışırlardı. O olayın sonuçlanması veya otoritenin dayanağı olan bazı özelliklerin yitirilmesi durumunda otorite de sona ererdi. Otoritede çoğu zaman fiziksel bir güç yerine, tecrübe ve yetki gibi özelliklerin daha önemli bir rol oynadıklarını, J. M. R. Delgado 1967 yılında, maymunlarla yaptığı bir deneyde kanıtlamıştır. Deneyin gösterdiğine göre, yetkiyi yaratan özelliklerini geçici de olsa yitiren maymunun otoritesi de o anda bitmektedir.

"Olmak" ilkesine dayanan bir otorite ise, belirli bazı toplumsal görevleri yerine getirebilme temelinin yanı sıra, o kimsenin kişiliğine de önem verir. Kendisiyle bütünleşmiş ve kendisini gerçekleştirmiş olan böyle bir kişinin çevresine yayacağı otorite etkisi, tehdide, rüşvete ya da emir vermeye bağlı değildir. Gelişmiş kişiliği, bir şeyler söylemesine veya

* Bu bölümde "yetki" sözcüğü, bir işi yapmakta ehil olmak, o işi en iyi beceren kişi olmak anlamında kullanılmaktadır. (Çev. n.)

yapmasına gerek kalmadan, onun ne olduğunu, diğer insanlara gösterecektir. Büyük yaşam ustaları, işte böyle bir otoriteye sahiptirler. Bu tür insanlara (tam bir mükemmellikte olmasalar bile) çeşitli kültürlerde, toplumlarda ve eğitim düzeylerinde her zaman rastlamak mümkündür. Bu, tamamen bir eğitim ve yetişme sorunudur. Eğer bütün ana ve babalar, kendilerini gerçekleştirmiş ve içsel huzura erişmeyi başarmış olsalar, eğitimin serbest mi otoriter ağırlıklı mı olması gerektiğini tartışmaya lüzum kalmazdı.

Çocuklar "olmak" kökenli bir otoriteye karşı isteklidirler, çünkü buna ihtiyaçları vardır. Ama çocuklardan istedikleri şeyleri, kendileri gerçekleştirmemiş olanlar tarafından bazı şeylere zorlanmak veya tamamen ihmal edilmek, çocukların isyanına neden olmaktadır.

Hiyerarşik düzene göre işleyen ve avcı ilkel kavimlerinkinden çok daha karmaşık bir yapıya sahip olan toplumların gelişmeleri ile birlikte otorite, yetki temeline bağlı olmaktan çıkıp sosyal statü ile eşdeğer tutulmaya başlanmıştır. Bunu söylerken, şimdiki otoritelerin yetkiye dayanmadığını belirtmek değil amacım. Yalnızca artık yetkinin, otoriteye sahip olmak için bir önkoşul olma özelliğini yitirdiğini anlatmak istiyorum. Otoriteye çeşitli biçimlerde ulaşmak mümkündür. Genlerin şanslı bir bileşimi ile yönetimin elde edildiği monarşik otoritede olduğu kadar, çeşitli cinayetler ve dalavereler ile yönetime gelmiş bir caninin otoritesinde ve de modern demokrasilerde görüldüğü gibi, fotojenik bir görüntü ve paranın gücüyle yönetime gelinerek elde edilen otoritede, yetki ile otorite birbirleriyle hiç de bağlantılı değildir.

Ama otoritenin bir yetkiye dayanılarak elde edildiği durumlarda bile ortaya ciddi sorunlar çıkar. Yönetici, her konuda aynı ölçüde bilgi sahibi ve uzman olamaz. Tarihte, savaşlarda çok başarılı olan, ama barışta ülkesini yönetmekte başarısız kalan devlet adamlarına rastlanmıştır. Yahut politik kariyerinin başlangıcında namuslu ve cesur olan bir politi-

kacının, yönetime gelince bu özelliklerini yitirdiği çok görülmüştür. Bunda belki yaşın ilerlemesinin ve fiziksel sorunların da rolü olmuştur. Ama şurası kesin ki, küçük bir kabilede yöneticiyi ve otorite kullanan kişiyi değerlendirmek ne denli kolaysa, günümüzün sistemlerinde adayları dolaylı yoldan ve çoğu kez çarpıtılmış biçimlerde tanımak zorunda kalan milyonlarca seçmenin, yöneticileri hakkında bir yargıya varmaları da öylesine güçtür.

Yetkiyi veren özelliklerin önemini yitirmesi, büyük ve hiyerarşik toplumlarda otoritenin yabancılaşmasına yol açmaktadır. Böylece yetki, bazı üstün değerler taşımak yerine, üniforma ya da unvana geçmektedir. Eğer otorite, doğru üniformaya bürünmüş ve ona uygun unvanı taşıyorsa, başka değerlere ve kaliteye gerek kalmaz. Onların yerini, bu yabancılaşmış biçimler almışlardır artık. Bu türlü otoriteler için sembolik bir unvanı olan birisi, örneğin bir kral, aptal, hilekâr, kötü niyetli yani bir otorite olmak için tam ters bir kişi olabilir. Ama o, bu unvana sahip olduğu sürece, otoriteye de sahip olacaktır. Ve o unvana yakıştırılan tüm kalitelerin doğal olarak onda bulunduğu varsayılacak, kısaca kral çıplak bile olsa, herkes onun güzel giysiler taşıdığına inanacaktır.*

---

* Fromm burada, şu küçük öyküye atıfta bulunuyor: İki dolandırıcı bir gün aptal bir krala gelerek, ona çok güzel elbiseler dikmek istediklerini söylerler. Olmayan bir kumaştan bir elbise dikerler ve öyle güzel dil dökerler ki, kral üzerinde elbise olmadığını fark etmez. Dolandırıcıların etkisi altında kalarak, çok güzel bir elbiseye sahip olduğunu sanır ve bol para vererek adamları yollar. Çevresindekiler ortalıkta bir elbise olmadığını görmektedirler. Ama krala olan saygıları ve ondan korkmaları, bazılarının da her şeye kafa sallayanlardan olmaları ve kralın "var" dediğinin, var olduğuna inanmaları nedeniyle, kimse ona bu gerçeği açıklayamaz. Derken önemli bir tören günü gelir. Kral, olmayan elbisesini giyip, halkının önünden geçer. Kimseden çıt çıkmamaktadır. İşte o anda, korku ve kamuoyu baskısı gibi şeylerle gözleri perdelenmemiş olan bir çocuk: "Aa... kral çıplak, hiçbir şey giymemiş üzerine!" deyince, herkes gülmeye başlar. Adeta gözleri açılmıştır. Ve kral da o zaman anlar gerçeği, dolandırılmış olduğunu. (Çev. n.)

İnsanların, üniformalar ile unvanları, kişilere yetki veren kaliteler olarak kabul etmeleri kendiliğinden gerçekleşmemiştir. Otoriteyi ellerinde tutanlar ve bundan yararlanan çevreler, insanları bu kurgusal yanıltmacaya inandırarak, onların gerçekçi ve eleştirel düşüncelerinin uyutulmasına ve zayıflatılmasına çalışmışlardır. Her düşünen insan, eleştirel düşünce gücünü zedeleyen, şaşkınlaştırıcı klişe fikirlere zorlayan ve kişileri kendine esir alan propaganda yöntemlerini iyi bilir. Bazen bu propaganda öylesine güçlenir ki, insan, gözüyle gördüklerine ve kendi düşüncesi ile vardığı yargılarına bile inanamaz olur. Yaratılan bu yapay gerçeklik giderek özdeki gerçekliğin üzerini örter ve onu kavranılmaz kılar.

Bilmek

"Sahip olmak" ile "olmak" arasındaki farklılığın bilmek alanındaki belirmesi, "ben bilgiye sahibim" ile "ben biliyorum" deyişlerinde ortaya çıkar. "Bilgiye sahip olmak", kullanılabilir bilgi (enformasyon) kazanılması ve bunun mülkiyetinin o kişinin elinde olması demektir. "Bilmek" ise fonksiyoneldir ve üretici düşünce sürecinin bir parçasıdır.

"Olmak" kökenli bilgiyi daha iyi anlayabilmek için peygamberlerin, İsa'nın, Buda'nın, Meister Eckhart'ın ve Sigmund Freud ile Karl Marx gibi düşünürlerin temsil ettiği akıma bir göz atmak gerekecek. Bu büyük düşünürlere göre bilmek, "sağlıklı insan aklı" ile algılanan gerçeklerin hiç de güvenilir olmadığını anlamakla başlar. Fiziksel gerçeklik hakkındaki tasarımlarımızın "gerçek"ten uzak olmasının yanı sıra, insanların çoğunun yarı uyanık yarı rüyada gibi dolaşmaları da, onların böyle düşünmelerine yol açmıştır. Çünkü insanların doğru ve şüphe edilmez olarak gördükleri şeylerden çoğu, içinde yaşadıkları toplumun ve sosyal çevrenin onlar üzerindeki etki ve baskısından oluşan hayaller ile yanılgılardır.

Bilmek, işte bu hayallerin kırılması ile yani bir hayal kırıklığı yaşamakla başlar. Bilmek, yüzeyden köklere inmek, nedenleri araştırmak ve gerçeği tüm açıklığı ile "görmek" demektir. Ayrıca bilmek, gerçeği araştırarak ona hep biraz daha fazla yaklaşma çabasıdır.

Aydınlanmış olan Buda, insanları uyanmaya ve maddelere sahip olmanın mutluluk getireceği hayalinden kurtulmaya çağırmıştır. Peygamberler halklarına, putların kendi elleriyle yarattıkları oyuncaklardan başka bir şey olmadıklarını anlatmaya çalışmışlardır. İsa: "Gerçek sizi özgür kılacaktır!" demiş, Meister Eckhart ise, bilgiyi şöyle tanımlamıştır: "Bilgi belirli bir düşünce değildir. Bilgi tüm engelleri aşıp, tüm ilgi ve istekleri yok edip, çıplak ve açık bir biçimde Tanrı'ya koşmak ve ona ulaşıp, bir olmaya çalışmaktır." (Franz Pfeiffer'den alıntı.) Marx, hayalleri ama ondan önce bu hayalleri doğuran toplumsal ilişki biçimlerini yok etmek gerektiğini savunmuş; Freud ise, insanın kendini tanıyabilmesinin tek yolunun, hayalleri (ya da onun deyimiyle aklileştirmeleri) ortadan kaldırıp, bilinçaltında gizlenen ve oradan davranışları belirleyen gerçeklerin farkına varmak olduğunu söylemiştir.

Bütün bu düşünürler için önemli olan nokta, insanın özgürleşmesidir. Bu yüzden hepsi de, toplumca benimsenen düşünce şemalarını şüpheyle karşılayıp, eleştirmişlerdir. Onlar için bilmek, mutlak gerçeğe ulaşarak huzura ve güvene kavuşmak değil, insan aklının gücünü ve bunun doğrulanmasını görmek anlamındadır. Bu açıdan bakınca hiç bilmemek, bilmek gibi, bilgi edinme sürecinin bir parçası olduğundan, düşünce tembeli olmak ve az bilmekten daha iyidir. "Olmak" ilkesine göre en üst amaç "iyi bilmek", "daha çok bilmek" olarak belirir.

Bizim eğitim sistemimiz, insanlara bilgiye sahip olmayı öğretmektedir. Sahip olunacak bilgi düzeyinin de, o insanın gelecekte sahip olması beklenen mülkiyetin veya sosyal prestijin düzeyi ile eşdeğer olmasına dikkat edilmeye çalışılmaktadır. Sahip olmaları gereken en az bilgi, işlerini iyi görmeleri için

onlara yeterli olan bilgi düzeyi ile sınırlandırılır. Yani bilgi bunun daha altında olmamalıdır. Buna ek olarak, herkes, kendini değerli hissetme duygusunu sağlayacak ve sosyal prestijini güçlendirecek bir "lüks bilgi" paketine de sahip olmak zorundadır. Okullar, her ne kadar öğrencilerini insan ruhunun ve aklının en yüce değerleri ile doldurduklarını savunuyorlarsa da, yaptıkları şey, bilgi paketleri üretmektir ve bu açıdan bakınca, okulları birer üretim fabrikasına benzetmek mümkündür. Bazı kolejlerdeki "özgür" eğitim uygulaması daha da kötüdür. Buralarda öğrencilere, Hint felsefesinden varoluşçuluğa, Çin sanatından gerçeküstücülüğe kadar her şey sunulmaktadır. Bir kitabı bile sonuna dek okumadan, çeşitli bilgilere, onları gagalar gibi değip geçen öğrencilerin özgürlükleri belki az kısıtlanmaktadır, ama sonuçta hiçbir şey öğrenmedikleri de besbellidir. (Bu konuyu Ivan Illich'in "*Entschulung der Gesellschaft* (Toplumun Öğretim Sisteminin Değiştirilmesi)" adlı kitabındaki, okul sistemimizin eleştirilmesi ile karşılaştırınız.)

İnanç

Kullanılış biçimine göre dinsel, politik veya kişisel inançlar, ikiye ayrılır:

"Sahip olmak" ilkesinde inanç, akılcı bir kanıtı bulunamayan şeyler konusunda bir çözüme sahip olmaktır. Kişi bu durumda başkaları (özellikle bürokrasi) tarafından formüle edilmiş bazı klişeleri, kendi inancıymış gibi benimser. Çünkü aslında o bürokrasinin tutsağıdır. Ve bürokrasi gibi güvenilebilir(!) bir güce inanmakla da, kendini emin hisseder. Böylesi bir inanç, büyük bir gruba girebilmek için satın alınan bir bilet gibidir. Hem bu yolla kişi, kendi başına düşünmek ve karar vermek gibi görevlerden de paçayı kurtarmış olur. Artık o, doğru inanca sahip "beati possidentes"lerden,

yani şanslı kişilerden biridir. "Sahip olmak" kökenli inanç, kişiye bir güven duygusu verir. Bu inancı yayan ve koruyan kişilerin güçleri sarsılmaz gibi görüldüğü için de, bireyler bu inanca sahip çıkmakla, en doğru ve şaşmaz gerçeğe vardıklarını sanır. Yalnızca bağımsızlığını feda ederek, böyle güvenilir bir inanca sahip olmak, günümüzde çok kişi için bulunmaz bir nimettir.

Yaşayacağımız en yüksek değerlerin bir sembolü olan Tanrı, "sahip olmak" yönlenmesinde, bir put haline dönüşür. Böylelikle insan, tüm güçlerini, kendi yarattığı bu şeye yansıtınca, gerçek güçlerinden uzaklaşmış olur ve zayıflar. Kendini kendi yarattığı şeylere tutsak eden insan, kendini yeniden bulabilmek için, kendinin dışlaşıp yabancılaşmış bir biçimi olan bu puta daha çok bağlanmak, ona daha çok tutsak olmak durumunda kalır. Bir madde olan puta sahip olmak mümkündür ama böylelikle kişi o putla birlikte kendini de ele geçirmiş olduğunu söyleyebilir mi acaba?

Tanrı bir put haline geldiğinde, O'nda var olduğu söylenen özellikler, kişinin kendi içsel deneylerinden öylesine kopar ki, bunların politik doktrinlerden hiçbir farkı kalmaz. "Sahip olmak" ilkesinde inanç, emin olma ihtiyacı duyan ve yaşamda bir anlam bulmak isteyen ama bunu kendi başına arama cesaretini gösteremeyenler için bir koltuk değneğinden öteye geçemez.

"Olmak" ilkesi açısından baktığımızda, inanca çok başka anlamlar verildiğini görürüz. Önce şu soruları soralım: "İnsan inançsız yaşayabilir mi?", "Bizler önce kendimize, sonra çevremizdekilere ve giderek birlikte yaşadığımız her insana inanmaya mecbur değil miyiz?", "Yaşamın kurallarına inanmadan var olabilir miyiz?". Cevapların "evet" olması halinde ortaya çıkan şey, inancı olmayan bir insanın umutsuz, yalnız ve korku dolu olacağıdır.

"Olmak" kökenli bir inanç, belirli bazı fikirlere inanmak yerine, bir içsel yönlenme biçimi ya da ortaya bir davranış,

bir tavır koymak anlamına gelir. "İnancım var" demek yerine "inanç içindeyim" demek, bence daha doğru olacaktır.

(Teolojideki *"fides quae creditur"* ile *"fides qua creditur"* arasında yapılan ayrım, inancın bir içerik ya da davranış olarak anlaşılmasındaki ayrıma benzer.) İnsan kendine veya başkalarına ya da dindar bir kimse Tanrı'ya inanabilir. Eski Ahit'teki Tanrı ilk dönemlerde, sahip olunabilen putların ve Tanrıların karşıtı, onların reddedilmesidir. Buradaki Tanrı kavramı, bir soyutlamadır. Tanrı'nın adı yoktur, resminin yapılması yasaktır. Hıristiyan-Yahudi dinlerinin gelişimleri süresince, putlaştırma eğilimlerinin iyice önünü alabilmek için, Tanrı'nın özelliklerinin bile tanımlanamaz olduğu teorisi ileri sürülmüştür. Bunun yanı sıra, Dionysius Areopagita'dan, *The Cloud of Unknowing*'in bilinmeyen yazarına, ondan da Meister Eckhart'a dek uzanan Hıristiyan mistisizmi, Tanrı kavramını "Tanrısallık"a ya da bir diğer deyişle "hiçlik"e dek vardırıp, sonrasını tıpkı Veda'larda ve yeni Platoncu düşüncede rastlanan, "seyir" veya "hayranlık" duygusuna bırakarak, Tanrı'nın tanımlanamazlığında en radikal görüşü temsil ediyordu. Böyle bir Tanrı inancında, kişinin kendi içinde, benliğinin tüm güçlerini yaşaması ilkesi yatar. Bu tür bir eylem, kişiliğin gelişip özgürleşebilmesini sağlayan aktif bir süreçtir.

İnsanın kendine, başkalarına, insanlığa, insanın yeteneklerine ve gerçek insan olmaya inanabilmesi için de emin olması, güven duyması gereklidir. Bu duygu "sahip olmak" ilkesinde, kişinin kendisini, ona bir inancı kabul ettirmek isteyen bir otoriteye teslim etmesi ile doğar. "Olmak" ilkesinde ise bu, kişinin kendi deneyleri ve tecrübesi sonucunda oluşan bir bütünlüktür. Böylesi bir emin olmak, bazı akılcı zorlamalar ile kanıtlanması mümkün olmayan bir gerçekliktir. Onun kaynağı öznel yaşantılar ve kişisel tecrübedir. (İbranicede, "inanç" sözcüğünün karşılığı "emin olmak" anlamına gelen "emuna"dır. "Amen" ise "eminim ki" (hiç şüphesiz) anlamındadır.) Emin olabilmesi için, kişinin önce

karşısındaki insanı iyi tanıması, sonra da sevgi ile içsel bütünlük deneyimini yaşamış olması gerekmektedir. Karşımızdaki bir insana güvenebilmek, ondan emin olabilmek; kendi benliğimizi olayın dışında tutup tutamamamıza bağlıdır. Kendimizi işe karıştırmadan, karşımızdakini kendi bütünlüğü ve "öyle oluşu" içinde görmeyi başarabilirsek, hem onun kişiliğini ve kendine özgü güçlerini tanıyabilir, hem de onu bütün insanlığın bir parçası olarak algılama imkânına kavuşuruz. Böylece onun neleri yapıp, neleri yapamayacağını bilir, yani ondan emin oluruz. Bununla, o kişinin bütün geleceğini önceden kestirebileceğimizi söylemek istemiyorum. Ama içsel bütünlüğe ulaşmış olması, sorumluluk bilinci gibi bazı karakter özelliklerini sezinleyince, bazı genel şeyleri bilmek mümkünleşir. (Bu konuda, *Psikanaliz ve Ahlak*'taki, "Bir Karakter Özelliği Olarak İnanç" adlı bölüme bakınız.) Bu insana olan güvenimiz birtakım verilere dayandığı için, akılcıdır. Ancak bu verileri geleneksel pozitivist psikolojinin yöntemleri ile saptamak, hele "kanıtlamak" mümkün değildir. O verileri ancak kişi kendisi, kendi bütünlüğü ve canlılığı içinde "sınıflayıp" kullanabilir.

Sevmek

"Sahip olmak" ve "olmak" açılarından bakınca, sevmenin de ikili bir anlamı olduğunu görüyoruz.

Sevgiye sahip olunabilir mi? Eğer bu olabilseydi, sevginin maddesel bir biçim alması ve saklanabilmesi gerekirdi. Ama gerçek odur ki, sevgi böyle bir "şey" değildir. Sevgi bir soyutlamadır. Belki garip bir varlık, belki de kimsenin göremediği bir Tanrıça. Gerçekte var olan, sevme eylemidir. Sevmek, yaratıcı bir etkinliktir. Bir insana (ya da şeye) ilgi duymayı, onu tanımak istemeyi, onu anlamayı, doğrulamayı ve onun yanındayken sevinç duyabilmeyi doğurur. Bu ister bir insan,

ister bir resim, isterse bir ağaç olsun, sevme eyleminin özellikleri hiç değişmez. Sevmek, sevilen insanı (ya da şeyi) canlandırmak, onun yaşam duygusunu artırmak anlamına gelir. Aynı zamanda, kişinin kendisini de canlandıran, yenileyen ve hareketlendiren bir süreçtir.

Eğer sevgi, "sahip olmak" türünde ele alınacak olursa, kendinin kılmak, denetim altında tutmak anlamlarına gelecek ve böylece de canlandırmak ve hareketlendirmek yerine, boğucu, engelleyici ve kısırlaştırıcı bir eylem haline dönüşecektir. Çoğu kez aşk olarak belirtilen şey, sevme beceriksizliğini ve sevememeyi gizlemek için kullanılan maskeden başka bir şey değildir. Bu konuda hâlâ aydınlatılmamış olan bir konu da, anne ve babaların çocuklarına karşı duydukları sevgidir. Batı kültürlerinin son iki yüz yıllık tarihinde sık sık rastlanan, çocuklara karşı fiziksel ve ruhsal olarak kötü davranma, eziyet etme ve dayak atma gibi olayların, giderek sadizme dek varması öylesine korkunçtur ki, insanın sevgi dolu anne ve babaların yalnızca bir istisna olduğuna inanası geliyor.

Evlilikte de aynı şeyler söz konusudur. Sevgiye ya da geleneksel evliliklerdeki gibi toplumsal göreneklere ve alışkanlıklara dayalı evliliklere dikkatle bakacak olursak, birbirini gerçekten seven çiftlerin azınlıkta olduğunu hemen fark ederiz. Toplumsal görev duygusu, gelenekler, karşılıklı ekonomik çıkarlar, çocuklara olan ortak ilgi, karşılıklı bağımlılık ya da korku, bazen de birbirine duyulan nefret, genellikle "sevgi" olarak yaşanmaktadır. Eşlerden birinin ya da ikisinin birden birbirlerini hiç sevmediklerini, belki de hiç sevmemiş olduklarını anlayana dek, bu böyle sürüp gitmektedir. Günümüzde bu konuda bazı olumlu gelişmeler olduğunu hemen ekleyeyim. İnsanlar eskiye oranla daha uyanık ve gerçekçi oldular. En azından cinsel çekicilik ve cinsel tutku ile sevgiyi birbirine karıştırmayanların sayısında artma olduğu bir gerçek. Dostane ve sınırlı bir grup ilişkisi de artık aşk sayılmıyor. Bu gelişmeler, insanlar arasında eskiye oranla dürüstlüğün artmasına

ve sık sık eş değiştirme eğiliminin yaygınlaşmasına yol açtı. Ama ne yazık ki bu yeni anlayış da, sevginin yaşanması konusunda eskisinden üstün bir toplum yaratamadı.

"Âşık olmak"ın, nasıl olup da "aşka sahip olmak" yanılgısına dönüştüğünü, herhangi iki sevgilinin gelişimlerine bakarak izleyebiliriz. (*Sevme Sanatı* adlı kitabımda, "falling in love (aşka tutulmak)" deyiminin kendi içinde çeliştiğini belirtmiştim. Üretici ve yaratıcı bir eylem, bir aktivite ve bir etkinlik olan sevgi durabilir veya yürüyebilir ama ona "tutulmak" pasif bir durum olduğundan, sevgi sözüyle temelden çelişir.) Aşkın ilk dönemlerinde her iki taraf da, diğerinden emin olamadığı için dikkatlidir ve öbürünün kalbini kazanmaya çalışır. Canlı, hareketli, ilgi çekici ve bu canlılıkları yüzlerine yansıdığı için de güzeldirler. İkisi de birbirlerine sahip olmadıklarından, enerjilerini olmaya, yani vermeye ve karşı tarafı canlandırmaya yöneltmişlerdir.

Bu durum, çoğu kez evlilikten sonra değişiverir. Evlilik sözleşmesiyle eşler birbirlerinin bedenleri, duyguları ve ilgi alanları üzerinde hak sahibi olurlar. Artık kazanılması gereken kimse yoktur. Çünkü sevgi sahip olunabilecek bir nesne, bir mülkiyet haline gelmiştir.

İki taraf da, sevgiye değer olmaya ve sevgiyi canlandırmaya çaba göstermemeye başlayınca, her şey can sıkıcı olur ve güzellikler yitirilir. Hayal kırıklığına uğrayan eşler çaresizdirler. Kendilerine "Başlangıçta bir hata mı yapmıştık? Yoksa karşımızdakini tanıyamamış mıydık? Veya ben mi değiştim?" gibi sorular soran eşler, genellikle karşı tarafı suçlu bulup, kendilerini aldatılmış hissederler. Anlayamadıkları şey, artık ilk zamanlardaki gibi birbirlerini seven insanlar olmadıklarıdır. Sevgiye sahip olabileceklerini sanma hatası, onların birbirlerini sevmelerine engel olup sevgiyi yok etmiştir. İşte bir kez bu düzeye gelince, çiftler yeniden sevebilmeyi denemek yerine, sahip oldukları ortak şeylere yönelirler. Para, toplumsal yer, ev, çocuklar gibi konular sevginin yerini alır ve sevgi

ile başlayan bir evlilik böylece çoğu kez, dostane bir mülkiyet ortaklığına dönüşür. İçine kapalı, bencil ve birbirinden kopuk iki kişinin bu beraberliğine de yanlış bir tanımla "aile" denir.

Bazı durumlarda eşler, ilk dönemlerdeki o güzel duygularının canlanması özlemi ile yeni eşler edinirlerse bu duyguların yeniden gündeme geleceği hayaline kaptırırlar kendilerini. Sevgiden başka bir şey istemeyen bu kişiler için aslında sevgi, kendi benliklerinin bir ifadesi değil, bir put ya da kendilerini adamak istedikleri bir Tanrıça'dır. Bu gerçeği, yani eski bir Fransız şarkısında söylendiği gibi "sevginin, özgürlüğün çocuğu olduğunu" fark edemedikleri sürece, başarısız kalmaya mahkûmdurlar. Sevgi Tanrıçası'nın tapınıcıları sonuçta öylesine bir pasiviteye düşerler ki, her şey can sıkıcı gelmeye başlar ve o ilk zamanlardaki çekici gelen şeyler, tiksindirici hale gelirler.

Yukarıdaki açıklamalara rağmen, yine de belirtmeliyim ki, birbirini seven iki insan için en iyi çözüm, evliliktir. Sorunu yaratan evlilik değil, evlenen kişilerin karakter yapıları ile içinde yaşanılan toplumun kuralları ve değer yargılarıdır. Birlikte yaşamanın modern biçimlerinin, yani grup evliliği, eş değiştirme, grup seksi gibi uygulamaların savunucusu olanlar, benim anlayabildiğim kadarıyla, sevgide başarısız kalışlarını değişik çabalarla örtmeye çalışmaktadırlar. Gerçekten sevmeyi, onu yaratıcı bir eylem olarak görmeyi başaramayınca, içine düştükleri hayal kırıklığını ve can sıkıntısını, yeni tahrikler yaratarak unutmaya çalışan böyleleri, ne kadar değişik yollar uygulasalar ve ilişkiye girdikleri insan sayısını ne kadar artırsalar da, gerçek sevgiye ve onun vereceği hazza ya da mutluluğa bir türlü ulaşamazlar. (Bu konuda, "aktif ve pasif yapan heyecanlar" arasındaki farkın daha iyi bir açıklaması için *İnsandaki Yıkıcılığın Kökenleri* adlı kitabımın 10. bölümüne bakınız.)

3

Eski Ahit'te, Yeni Ahit'te ve Meister Eckhart'ın Yazılarında "Sahip Olmak" ve "Olmak" Kavramları

Eski Ahit (Tevrat)

Eski Ahit'in ana konularından birini şöyle özetlemek mümkün: "Senin olan her şeyi terk et, kendini bütün zincirlerden kurtar, ol!"

İbrani kavimlerinin öyküsü, ilk İbrani kahramanı olan İbrahim'in ülkesini terk etmesiyle başlar: "Memleketinden, akrabanın yanından ve babanın evinden sana göstereceğim ülkeye git," (Tekvin 12:1) diye emreder ona Tanrı. İbrahim sahip olduğu her şeyi, ülkesini, toprağını ve ailesini terk ederek, bilinmezliğe doğru yola koyulur. Ama ondan sonra gelenler, yeni bir yere yerleşirler ve yeni bir "hısımlık ruhu" gelişir. Bu süreç, zorlu tutsaklık yıllarına götürür onları. Mısır'da zengin ve güçlü hale geldikleri için, tutsaklığa düşerler. Tanrı düşüncesini yitirip putlara tapmaya başlarlar ve zenginlerin Tanrıları, daha sonra onların efendileri haline gelirler.

İkinci kahraman Musa'dır. O da Tanrı'dan, halkını kurtarma görevini almıştır. Onları esaretlerinin ülkesinden, Mısır'dan alıp, "bir bayramı kutlamak için" çöle götürecektir. İbrani halkı isteksizce, hatta kötü niyetler besleyerek, liderlerini izler ve çöle varır.

Çöl, bu özgürleşme hareketinin sembolik bir anahtarıdır adeta. Orası bir yurt değildir, şehirler ve zenginler yoktur çölde. Orada yalnızca, yaşamları için gereken şeyleri gerektiği miktarda bulunduran, ayrıca hiçbir şeye sahip olmayan göçebeler yaşamaktadır. Tarihsel açıdan Eski Ahit'teki "Exodus (Çıkış)" öyküsü ile göçebelerin gelenekleri iç içedir. Bu geleneklerin, mülkiyete karşı gelişen ve yaşamı seçen özgürlükçü eğilimlerin gelişimlerini etkilediğini ileri sürmek mümkündür. Tüm bu tarihsel veriler, çölün özgür ve mülkiyet yüküyle zorlaşmamış bir yaşamın simgesi olduğunu destekliyor. Birçok Yahudi bayramında karşımıza çıkan simgelerin kökenlerini de, yine bu çöl sembolünde bulabiliriz. "Mayasız ekmek" hemen gitmek, yola koyulmak zorunda olan gezginlerin ekmeğidir. "Suka" (ağaç yapraklarıyla hazırlanan barınak) gezginlerin evidir. Hemen kurulup, hemen kaldırılacak bir çadır anlamındadır. Nitekim Talmud'da* bunlara "geçici ve iğreti evler" adı verilerek, sahip olunabilen "sağlam ve sürekli evler"e karşıt biçimde tanımlanırlar.

İbraniler ise Mısır'daki sağlam evleri, kötü, ama garantili yemekleri ve gözleriyle görebildikleri putları özlemişlerdir hep. Çölün sahip olamadıkları o belirsizlik ortamı onları korkutmuştur. Şöyle söylemişlerdir: "Keşke Mısır diyarında et kazanları başında oturduğumuz zaman, doyuncaya kadar ekmek yerken, Rabbin eliyle ölseydik. Çünkü bütün bu halkı açlıkla öldürmek için bizi bu çöle çıkardınız." (Çıkış 16:3) Özgürleşme tarihi boyunca Tanrı, sayısız kere insanların bu moralsizliklerini ve ruhsal zayıflıklarını sarmak, onlara destek olmak zorunda kalmıştır. Onları sabah ekmek, akşam da bıldırcınla besleyeceğini söylemiş, ama iki emrini de sözleri-

* Talmud: İbranicede "çalışma" anlamına gelen bu sözcük, çeşitli dinsel konular ve sorunlar üzerinde hahamların yaptığı tartışmaları derleyen kitaba verilen addır. İki ayrı din merkezinde, Filistin ve Babil'de 2. yüzyılda derlenen, iki ayrı Talmud vardır. (Çev. n.)

ne eklemiştir. İlk olarak herkesin, yemekten sadece ihtiyacı olduğu kadar almasını emretmiştir. "Ve İsrailoğulları böyle yaptı. Kimi çok, kimi az aldı yemekten. Omar* ile ölçtükleri zaman çok alanın fazlasının, az alanın eksiğinin olmadığını gördüler. Herkes yiyebileceği kadarını almıştı." (Çıkış 16: 17-18)

Burada, Marx tarafından dünyaya tanıtılan "herkes ihtiyacı kadar" ilkesinin ilk kez formüle edilmesini görüyoruz. Gıda ihtiyacını giderme hakkı, hiç kimse için kısıtlanmamaktadır. Tanrı burada, onlardan hiçbir karşılık beklemeden çocuklarını doyuran bir ana gibidir. Ancak hiçbir emek vermeden karınlarını doyuran İsrailoğulları'na Tanrı'nın ikinci bir emri daha vardır. Onları ihtirasa, sahip olma ve biriktirme eğilimlerine karşı uyarır ve her günkü yemekten ertesi güne saklamalarını yasaklar. "Ama İsrailoğulları Musa'yı dinlemedi. Birçoğu yiyeceklerini ertesi güne sakladı ve bunlar kurtlanıp kokunca Musa çok öfkelendi. Ve her sabah yiyecekleri kadar topladılar yemekten ama güneş çıkınca tüm yiyecekleri eridi." (Çıkış 16: 20-21)

Yiyeceklerin toplanması ile birlikte, "Sabat (Sebt)" uygulaması da gündeme gelmiştir. Musa İsrailoğulları'na, Cuma günü iki kat yiyecek toplamalarını söyler: "Altı gün yiyecekleri toplayacaksınız. Fakat yedinci gün Sebt'tir (dinlenme günüdür), o gün yiyecek olmayacaktır." (Çıkış 16:26)

Sebt günü fikri, İncil'de ve sonraki Yahudilik'te çok önemli bir rol oynamıştır. Musa'nın "On Emir"inde kesinlikle uyulması istenen Sebt günü, törensel kurallar ile pek ilişkisi olmayan daha sonraki peygamberlerce bile desteklenmiştir. Bu günün anlamı hiç şüphesiz, dağılmış, güçsüz ve izlenmekte olan Yahudilerin, gurur ve şereflerini yeniden bulmalarında onlara bir yaşam kaynağı, bir destek sağlanmasıdır. Sebt günü uy-

* O tarihlerde zahire tartılmasında kullanılan bir ölçü birimi. 1 Omar yaklaşık olarak 3.70 litre kadardır. (Çev. n.)

gulamasının, insanların çalışmanın yükünden hiç değilse bir gün kurtulup, dinlenmelerini sağlamak amacıyla koyulduğu yolundaki dünya çapında yaygınlaşan inanç, olayın ancak bir yönünü yansıtır.

Önce bu geleneğin özünde yatan fikri kavramak gerekir. Burada sözü edilen dinlenme, insanın her türlü fiziksel ve ruhsal gerginlikten kaçınması anlamına değil, insanların kendi aralarındaki ve insanla doğa arasındaki uyumun yeniden sağlanması sonucunda ortaya çıkan huzur ve sükûnet anlamına gelmektedir. Sebt günü hiçbir şeyin zedelenip bozulmasına ya da yapılmasına izin verilmez. O gün, insanın doğayla olan savaşına ara vermesi ve ateşkes yapması istenir. Bir tutam çimenin koparılması veya bir kibritin çakılması bile, bu barış havasının bozulup uyumun zedelenmesi olarak nitelendirilir. Bu günde herhangi bir toplumsal değişiklik yapılması da yasaktır. Yolda, mendil kadar hafif olan bir şeyin bile taşınmasına izin verilmezken, herkes kendi bahçesinde, dilediği ağırlıkta bir yükü taşıyabilir. Yani yasak olan taşıma işlemi değil, bir nesnenin herhangi bir mülkiyet alanından bir diğerine nakledilmesidir. Çünkü bu, temelde mülkiyet ilişkilerinin değişmesi anlamına gelmektedir. Sebt günü insan, hiçbir şeye sahip değilmiş gibi yaşar. Kendi güçlerini, yani dua etmeyi, okumayı, yemeyi, içmeyi, şarkı söylemeyi ve sevmeyi kullanıp "olmaya" çalışmak tek amacıdır.

Sebt günü, insan tamamen kendisi ile dolu ve salt kendisi olduğu için, bir sevinç günüdür. İşte bu nedenle Talmud, Sebt gününü Mesih çağının öncüsü, Mesih çağını da, hiç sona ermeyen bir Sebt günü olarak nitelendirir. Bu günde, hem sahip olmak ve para, hem de acı ve üzüntü yasaktır. Zaman durdurulmuştur ve "olmak" egemendir. Tarihte buna benzer ilk uygulamaya Babilliler'deki "Shapatu" geleneğinde rastlanır. "Shapatu" korku ve hüzün günüdür. Modern pazar günleri ise eğlenme çabası, tüketim ve insanın kendinden kaçma

uğraşısı ile geçer. Bence Sebt gününü, evrensel bir barış ve kardeşlik günü olarak ilan etmenin zamanı gelmiştir.

Sebt günü ile temelde özdeş olan Mesih çağı vizyonu, Yahudiliğin dünya kültürüne yaptığı ikinci özel katkıdır. Tıpkı Sebt günü fikri gibi, Mesih çağı inancı da, zor günlerinde Yahudilere destek olan bir umuttu. Yahudi halkı, ikinci yüzyılda ortaya çıkan Bar Kochba adlı yalancı Mesih yüzünden büyük hayal kırıklığına uğramış olmasına rağmen, kendisine güç veren bu Mesih inancını hâlâ korumaktadır. Mesih çağı vizyonu, Sebt günü fikrine benzer bir biçimde mülkiyetin ve bir şeylere sahip olma gerekliliğinin anlamsızlaştığı, korkunun ve savaşların bittiği, insan yaşamının tek amacının, kendi öz güçlerini geliştirmek olduğu bir tarih dönemini dile getirir.*

Exodus öyküsü, trajik bir sonla biter. İbraniler, bir şeylere sahip olmadan yaşamaya daha fazla dayanamazlar. Kalıcı bir evleri olmadan ve Tanrı'nın gönderdiği yiyecekler ile yaşamlarını sürdürmeleri mümkün olsa bile, gözlerinin önünde olmayan bir "lider"siz yapamamaktadırlar. Musa Tanrı'yla söyleşmek üzere dağlara çıktığında, içlerini kemiren şüphe ile Harun'a gider ve ondan kendilerine tapılabilecek bir put yapmasını isterler. "Altın Buzağı" böylece yapılır. Tanrı, Mısır'dan çıkarken altınlarını ve mücevherlerini almalarına izin vermişti. Zengin olma tutkularını da altınla birlikte taşımışlardı ve içlerini şüphe kaplayınca da, varlıklarının sahip olmacı yönü hemen gün ışığına çıkmıştı. Harun onlara altından bir buzağı yapınca, halk: "İşte seni Mısır'dan çıkaran ilahların bunlardır ey İsrailoğulları" der. (Çıkış 32:4)

Bütün bir nesil ölmüş olmasına rağmen, Musa'nın bile kendilerine verilecek yeni ülkeye adım atması yasaklanmış-

---

* Mesih çağı fikrini *Tanrılar Gibi Olabilirsiniz* adlı kitabımda ve *Rüyalar, Masallar, Mitler* adlı kitabımın "Şabat Merasimleri" başlıklı bölümünde daha ayrıntılı bir biçimde işlemiştim.

tı. Ama yeni nesil de, ataları gibi, bir ülkeye bağlı olmadan ve özgür olarak yaşama becerisinden yoksundular. Yeni bir ülkeyi aldılar, düşmanlarını yok edip oraya yerleştiler ve putlarına tapınmaya başladılar. Demokratik kabile yaşamları, oryantal bir despotizme dönüşmüştü böylelikle. Yani, devrim başarısızlığa uğramıştı. Tek değişen şey, İbranilerin artık köle değil efendi olmalarıydı.

Eğer bu bilgiler Musa gibi yöneticilik yükünü taşımak durumunda olmayan, bu nedenle de diktatörce yöntemler kullanmak (Korah'ın ortadan kaldırılması gibi)* zorunda kalmayan devrimci düşünürler ve peygamberler tarafından sürdürülüp gelecek nesillere aktarılmamış olsalardı, belki de Yakındoğu tarihinin tozlu sayfaları arasında unutulup gideceklerdi. Bu devrimci düşünürler ve peygamberler, özgürlük vizyonunu, sahip olma tutkusunun getirdiği bağlılıklara üstün tutmuşlar ve insan eliyle yapılmış putlara tapınılmasını şiddetle eleştirmişlerdir. Her türlü çıkarcı uzlaşmaya da karşı çıkan bu peygamberler, eğer halk özgür yaşamayı, yani kendini yitirmeden sevmeyi ve maddesel değerlere tapınmaktan vazgeçmeyi başaramazsa, bu yeni ülkeden de sürüleceklerini, onlara anlatmaya çalışmışlardır. Sürgün, peygamberler için çok acı ve trajik bir olaydı, ama gerçek kurtuluşun ve özgürlüğün de tek yoluydu.

Yeniden çöle dönülmesi gerekeceğini önceden söyleyen peygamberler bir yandan da, doğru yaşandığı takdirde, bolluk ve barış geleceğini vaat ederek, Mesih çağı vizyonunun, böylece de Yahudilerin ve tüm insanlığın inancının ayakta kalması için uğraşıyorlardı.

---

* Yahudiler arasında başkanlığın Harun soyundan gelenlere verilmesini isteyerek, Musa'ya karşı ayaklananların başı olan Korah ve iki yardımcısının, toprağın bir anda yarılarak, ayrılması ile yere gömülüp, öldükleri söylenir. Onları destekleyen yandaşları da, bir anda beliren ateşte yanarak yok olmuşlardır. (Çev. n.)

Peygamberlerin gerçek izleyicileri, rabbi* bilginleri olmuştur. Bunların başında da "Diaspora"nın** kurucusu Rabbi Jochanan ben Zakkai gelir. MS 70 yıllarında Romalılarla savaşan İsraillilerin liderleri, yenilmeyi ve devletin yitirilmesini göze almaktansa, ölmenin herkes için en iyi çözüm olduğuna inandıkları anda, Zakkai onlara "ihanet" etmiştir. Gizlice Kudüs'ten çıkarak Romalıların generalini görmeye giden Zakkai, generalden bir Yahudi üniversitesi kurmak için izin ister. İşte bu olay, zengin bir Yahudi geleneğinin temeli olurken, öte yandan da Yahudilerin "sahip oldukları" her şeyin yok olmasına yol açmıştır. Devletlerini, tapınaklarını, dinsel ve askeri bürokratik güçlerini, kurban hayvanlarını ve geleneklerini yitiren Yahudilere, "olmak" idealinden başka bir şey kalmıyordu böylelikle. Öğrenmek, bilmek, düşünmek ve Mesih'i umut etmekten başka yapacakları hiçbir şey yoktu artık.

Yeni Ahit (İncil)

"Sahip olmak" kökenli davranış biçimine karşı geliştirilen protesto Yeni Ahit'te sürdürülür. Hatta eski Yahudi dininden daha radikal olarak. Eski Ahit, ezilenlerin ve fakirlerin değil, göçebe çobanları ile bağımsız küçük çiftçilerin diniydi. Talmud'u oluşturmuş olan Ferisiler ise, hem zenginlerin hem

* Rabbi: Yahudilerde varlıklı ve saygıdeğer kişilere verilen ad. İbranicede "efendim" ve "sahibim" anlamına gelen bu söz, Yahudi Tanrıbilimcileri'ni ve kilise (Havra) babalarını tanımlamakta kullanılır. (Çev. n.)

** Diaspora: "Dağılma" anlamında kullanılan sözcük, MÖ 7. yüzyılda ülkelerinden ayrılan Yahudilerin topluluklar halinde Filistin dışında yerleşmelerinden sonra, bu toplulukların tümüne birden verilen addır. Ama asıl, daha sonraki dağılmalar için kullanılır. İkinci dönemde, Babil (MS 6. yüzyıl), İskenderiye (MS 4. yüzyıl), Antakya (MS 3. yüzyıl) ve Roma (MS 1. yüzyıl) gibi merkezlere yayılan Diaspora hareketindeki topluluklar arasında, mektuplaşma ve yardımlaşma gibi sıkı ve yakın ilişkiler vardı. (Çev. n.)

de fakirlerin yer aldığı orta düzeyi temsil ediyorlardı. Hem İncil hem de Talmud, sosyal adalet, fakirlerin korunması ve tüm güçsüzlere (azınlıklar, dullar gibi) yardım edilmesi duyguları ile doludur. Ama bu arada zenginliği, kötü bir şey veya "olmak" ilkesi ile bağdaşmaz olarak değerlendirmezler. (Bu konuda, Louis Finkelstein'ın "Ferisiler" üzerine yazdığı kitaba bakınız.)

Buna karşılık ilk Hıristiyanlık, fakirlerin, toplumda saygın bir yeri olmayanların dini olmuştur. Bunun yanı sıra, Eski Ahit'in bazı peygamberlerinde görüldüğü gibi, zenginlere ve güçlülere karşı tavır alındığı da sezilir. Ayrıca zenginliğin aldatıcı olduğu söylenir ve dünyasal olduğu kadar, dinsel iktidarın da aleyhinde bir tutum takınıldığı görülür. (Bu konuyu *İsa Dogması ve Diğer Yazılar* adlı kitabımla karşılaştırınız.)

Max Weber'in söylediği gibi, İsa'nın dağda verdiği ünlü vaaz, kölelerin büyük bir ayaklanışının sembolüdür. Hıristiyanların ilk dönemlerindeki topluluklar, insancıl bir dayanışma duygusu ile dolu olduklarından, ellerine geçen her şeyi paylaşma arzusu ile yanıp tutuşurlardı. (Bu konuda, A. F. Utz, ilk dönem Hıristiyan topluluklarındaki mülkiyet ilişkileri ile eski Yunan topluluklarındakiler arasında iyi bir karşılaştırma yapmıştır. Sanırım Luka da bunun farkındaydı.)

İlk Hıristiyanlığın devrimci karakteri, özellikle İncil'in ilk biçimlerinde dile gelir. (Bu eski bölümleri, Matta ve Luka'nın İncillerinden yararlanarak yeniden oluşturmak mümkün. Yeni Ahit konusunda uzman olanlar, iki İncil'i Q-Metin diye adlandırıyorlar. Bu konudaki en yetkili yapıt, Siegfried Schulz'un Kaynakça'da belirttiğim kitabıdır. Orada, "Q"nun eski ve yeni biçimleri arasındaki ayrımın iyi bir açıklamasını bulmak mümkündür).*

* Bu konuda bana çok detaylı bilgiler veren ve yaratıcı fikirlerin oluşmasına yardımcı olan Rainer Funk'a teşekkürlerimi bildirmek istiyorum.

Bu İncillerde anafikir olarak, insanın tüm açgözlülüklerden sıyrılmasının ve mülkiyet arzusunun yıkılmasının gerektiği işlenir. Kısaca, insanın davranışlarını "sahip olmak" ilkesine göre ayarlamasının yanlış olduğu vurgulanır. Buna benzer biçimde, bütün pozitif ahlak kurallarının da "olmak", paylaşmak ve dayanışmak ilkelerinden kaynaklandığını gözlemleyebiliriz. Bu ahlak anlayışı, hem insanla-insan, hem de doğayla-insan arasında geçerlidir. Kişinin kendi hakkından vazgeçmesi (Matta 5:39-42 ve Luka 6:26), Eski Ahit'teki "komşunu da kendin gibi sev" ilkesinden çok daha köklü bir biçimde, diğer insanlar için sorumluluk duyma konusunu ortaya koymuştur. Başka insanlar hakkında karar vermenin bile yanlışlığını vurgulayan (Matta 7:1-5, Luka 6:37 ve sonrası, 41 ve sonrası) bu anlayış, kişinin kendi benliğini unutarak, tüm çabasıyla, başka insanları anlayıp onların iyiliğine çalışması olarak değerlendirilmelidir bence.

Dış nesnelerle olan ilişkilerde de, davranışların "sahip olmak" ilkesine uyulmadan ayarlanması istenir. Yine aynı yerde, mülkiyetten vazgeçilmesi öğütlenir ve zenginleşme eğiliminin tehlikesine karşı dindarlar uyarılır: "Yeryüzünde kendinize hazineler biriktirmeyin. Orada güveler ve pas, onları bozar ve hırsızlar delip, çalarlar. Kendinize gökte hazineler biriktirin. Çünkü orada ne güve ve pas vardır ne de hırsız. Unutmayın ki, hazineniz nerede ise, kalbiniz de orada olacaktır." (Matta 6:19-21, ayrıca Luka 12:33 ve sonrası ile karşılaştırınız.) İsa da buna benzer şeyler söylemiştir: "Ne mutlu ruhen fakir olanlara, göklerin saltanatı (hazinesi) onların olacaktır." (Matta 5:3 ve Luka 6:20) Hıristiyanlığın ilk dönemleri, acı çekenlerin ve fakirlerin dini olma özelliği gösterir. Onların inancına göre, yeryüzündeki düzensizlik, zamanı gelince, bir kıyamet ile sona erecektir.

O zamanki Yahudilik içinde yayılmış olan Mesihçi inanç, kendisiyle birlikte kıyamet vizyonunu ve "kıyamet mahkemesi" anlayışını da, dinsel düşünce içine sokmuştur. Bu

düşünüşe göre, yargılanma ve kurtuluştan önce, dünyada büyük bir kargaşa ve parçalanma dönemi yaşanacağına inanılır. Bu son dönem öylesine korkunç olacaktır ki, rabbi bilginleri Tanrı'dan, bu dönemi onlara yaşatmamasını dilerler. Hıristiyanlık'ta yeni olan görüş, İsa'nın doğumu ile birlikte bu son dönemin başladığına inanılmasıdır.

Günümüzde de ilk Hıristiyanlık dönemindekine benzer bir biçimde, birçok dindar insanla birlikte, kimi bilim insanlarının da (Yehova Şahitleri dışındakiler) dünyanın hızla bir sona, bir kıyamete yaklaştığına inandıklarını görüyoruz. Bu, akla ve bilimsel verilere dayanan bir vizyondur. Halbuki ilk Hıristiyanlarda durum başkaydı. Gücünün ve şöhretinin zirvesinde olan Roma İmparatorluğu'nun küçük bir bölümünde yaşıyorlardı ve bir yıkılışın ya da felaketin en ufak bir belirtisi bile yoktu ortalıkta. Ama yine de bu Filistinli Yahudiler, dünyanın yakında yok olacağına inanıyorlardı. Reel dünyasal açıdan bu saçmaydı. Çünkü İsa yeniden yeryüzüne dönmemişti, halbuki onun ölümü ve yeniden dirilişi, Kutsal Kitaplarda yeni bir çağın başlangıcı olarak varsayılıyordu. Bizans'ın yıkılmasından sonra, İsa'nın fonksiyonu Katolik Kilisesine verilmek istendi. Böylece kilise kurumu, teoride buna yer olmamasına rağmen, pratikte yeniçağın habercisi olmak durumunu aldı.

İlk Hıristiyanlığı, şimdiye dek yapıldığından daha ciddiye almadan, bu küçük topluluğun o olağanüstü radikal çabasını ve kendi ahlaki inançlarından başka hiçbir şeye ihtiyaç duymadan yaşamalarını anlamak mümkün değildir. Ama Yahudilerin çoğu, yeni bir dönemin başladığına bir türlü inanmak istememiş ve gerçek Mesih'in gelmesini beklemişlerdir. Onların inancına göre Mesih, bütün insanlığın (yalnızca Yahudilerin değil) adalet, barış ve sevgi uygulamasına kendiliğinden geçmek isteyeceği bir olgunluğa ulaştığı zaman gelecektir.

"Q"nun daha yeni örnekleri, ilk Hıristiyanlığın geç dönemlerinden beslenmiştir. Burada da aynı ahlak anlayışını ve

"olmak" ilkesinin üstünlüğünü görürüz. İsa ile şeytanın öyküsünde, mal-mülk ve iktidar hırsı, "sahip olmak" eğiliminin olumsuz bir özelliği olarak vurgulanır. Çölde kırk gece oruç tutup da acıkmış olan İsa'ya şeytan: "Eğer sen Tanrı'nın oğlu isen, söyle de bu taşlar ekmek dolsun," deyince; İsa: "İnsan yalnızca ekmekle değil, Tanrı'nın ağzından çıkan bir sözle de yaşar," (Matta 4:3-4) diye cevaplar onu. Bunun üzerine şeytan İsa'ya, eğer kendisine iman ederse, ona doğaya egemen olacak (yer çekimini ortadan kaldırma gücüne eriştirecek) ve onu dünya krallığına ulaştıracak sınırsız güçler vereceğini vaat eder. Ama İsa bunlara kulak asmaz. (Matta 4:5-10 ve Luka 4:5-12) (Rainer Funk doğru bir görüşle, bu sınamanın çölde yapıldığı noktasına işaret ederek, olayın "Exodus" (Çıkış) konusuna bir atıf olduğuna dikkatimi çekmiştir.)

Burada İsa ve şeytanın iki ayrı ilkeyi temsil ettiği bellidir. Şeytan maddesel tüketimin, insana ve doğaya egemen olmanın, yani "sahip olmak" ilkesinin temsilcisiyken, İsa "olmak" ilkesinin bir bedenlenmesi ve "olmak" için hiçbir şeye "sahip olmamak" gerekliliğinin sembolüdür.

Kutsal Kitaplar zamanından beri dünya, şeytanının gösterdiği yolda ilerlemiştir. Ama şeytanın bu zaferi bile, insanların içindeki İsa ile ondan önceki ve sonraki büyük yaşam ustalarının açıkladığı, "olmak" ilkesine ulaşma özlemini bir türlü yok edememiştir.

İlk Hıristiyanlığın radikal görüşlerinin devamını, farklı vurgulamalar içinde, kilise babalarının yazılarında buluruz. Bu yazılarda sezilen nokta, yazarlarının eski Yunan felsefesinin özel ve ortak mülkiyet kavramlarından da etkilenmiş olmalarıdır. Teolojik ve sosyolojik kaynakların oldukça kısıtlı olduğu bu konuyu, yer darlığı nedeniyle burada daha ayrıntılı olarak inceleyemiyorum.*

* Konuya ilgi duyanlara, A. F. Utz, O. Schiling ve H. Schumacher'in kitaplarını tavsiye edebilirim.

Radikallik derecelerinin birbirlerinden çok farklı olmasına ve kilisenin giderek devrimci niteliğini yitirmeye başlamasına rağmen, eski kilise düşünürlerinin, lükse ve açgözlülüğe karşı olup zenginliği küçümsemek konusunda görüş birliği içinde olduklarını görüyoruz.

Justinus ikinci yüzyılın ortalarına doğru: "Eskiden mallara ve sahip olduğumuz her şeye çok düşkün olan bizler, şimdi ortak olarak sahip olduklarımıza bağlıyız ve elimizdekileri ihtiyacı olanlarla paylaşmaya hazırız" diye yazmıştı. Yine ikinci yüzyılda "Diogonet'e Yazılmış Mektup"ta, Eski Ahit'te dile gelen ülkesizlik fikrine çok yaklaşan ilginç bir bölüm yer alır. "Yabancı bir ülke, siz Hıristiyanların anayurdudur ve her anayurt sizlere yabancı bir ülkedir." Tertullian, iş ilişkileri ve ticarette açgözlülüğün terk edilmesine çalışmış ve insanlar arasında ihtirasın bir yeri olmayacağını belirtmiştir.

Çünkü ticaret, her an bir puta tapınma eylemine dönüşebilir ve ihtiras da her türlü yanılgının kaynağıdır.*

Basillius da, diğer kilise babaları ile aynı görüşü paylaşır ve şöyle sorar: "Bir kimse diğerinin üzerindeki elbiseyi alacak olsa, ona hırsız denir. Peki, elinde imkânı varken bir fakiri giydirmeyen kimseye ne ad vermeli?" Bazı yazarlar, malların temelde ortak bir kökenden çıktığını savunan Basillius'un komünist eğilimli olduğunu yazmışlardır.

Bu konuyu dördüncü yüzyılda yaşamış olan Chrysostomus'tan yapacağım bir alıntı ile kapatmak istiyorum. Gereğinden fazla olan malların ne üretilmesinden ne de kullanılmasından yana olan düşünür, şöyle yazmıştır: "Kullandığım her şey benimdir deme. Senin kullandığın, sana yabancı olandır. Bencilce bir kullanımla, kendini bile bir yabancı yapıyorsun kendine karşı. İşte ben bunu, başkasının malı, bir yabancı mal sayarım. Çünkü sen onu taşlaşmış bir yürekle kullanı-

* Yukarıdaki açıklamaları O. Schiling'den aldım. Bu konuda ayrıca K. Farner ve T. Sommerland'ın kitaplarına da bakabilirsiniz.

yor ve kendi mallarından yalnızca kendinin yararlanmasının, sana bir hak olduğunu düşünüyorsun."

Özel mülkiyetin ve bencilce kullanılan her türlü mülkiyetin, ahlaka ters bir şey olduğunu anlatan böyle bir sürü örnek vermek mümkün. Hatta komünist tarikatlarla savaşması ile ünlü Aquinolu Thomas bile sonuçta, özel mülkiyetin ancak herkesin esenliğine yararlı olduğu sürece haklı görülüp destekleneceği inancına varır.

Klasik Budizm de, Eski ve Yeni Ahit'ten daha güçlü bir biçimde sahip olmaya ve ihtirasa karşı bir tavır alır. Budizm'e göre, her türlü ihtirastan arınmak gerekmektedir. Hatta insan, kendi benliğine sahip olmayı bile düşünmemelidir. Geçici olan bir şeye, dahası mükemmelliğe ulaşmaya bile bir tutku olarak istek duymak, ona ulaşmayı engeller.*

Meister Eckhart (1260-1327)

Eckhart, "sahip olmak" ile "olmak" arasındaki farkı, ondan başka kimsenin erişemediği bir mükemmellik içinde, bütün derinliği ve açıklığı ile ortaya koyup çözümlemiştir. Bir teoloji bilgini ve Alman mistisizminin en önemli kişiliği olan Eckhart, aynı zamanda Alman düşüncesinin en radikal düşünürüdür. Vaazlarında dile getirdiği gerçekler ile yalnızca öğrencilerini ve çağdaşlarını etkilemekle kalmamış, kendisinden sonra gelen Alman mistiklerini ve hatta günümüzde "Tanrısız" ama yine de "dindar" bir yaşam felsefesi arayanları da etkisi altına almıştır.

---

* Budizm konusunda derinleşmek isteyenlere, Nyanaponika Mahatera'nın *"Geistestraning durch Achtsamkeit* (Konsantrasyon Yoluyla Ruh İdmanı)" ve *"Pathways of Buddhist Thought. Essays from the Wheel"* (Budist Düşüncenin Yolları. Tekerlekten Notlar) adlı kitaplarını öneririm. [Budacılık, Mahayana (Büyük Araba) ve Hinayana (Küçük Araba) adlı iki ana koldan oluşur. Buradaki "Tekerlek" tanımı, bu arabaların tekerlekleri anlamındadır. (Çev. n.)].

Bu bölümü hazırlarken yararlandığım kaynaklara da kısaca bir değineyim. İlk olarak Joseph Quint'in *Meister Eckhart* adlı büyük kitabının, sonra da yine onun *Die Deutschen Werke* (Almanca Yapıtlar) (Kitabıma "Quint DW" olarak aldım) ve bunun kısaltılmış biçimi olan *Meister Eckhart, Deutsche Predigten und Traktate* (Meister Eckhart, Almanca Vaazları ve Konuşmaları) (Kitabıma "Quint DPT" olarak aldım) adlı kitaplarının yanı sıra, Eckhart'ın yazılarını Franz Pfeiffer'in kitabından da inceleme imkânı buldum. Quint'in DPT ve DW adlı kitaplarında yer alan yazılar, aslına uygun ve otantik bir değer taşıyor. Pfeiffer'inkiler ise sonradan derlenmiş. Quint, yapılacak araştırmalar sonucunda, daha birçok yazının ve konuşmanın da özgün, yani doğrudan Eckhart'tan geldiğinin anlaşılabileceğini ileri sürüyor. Ben, kitaba alıntılar yaparken, Quint'in kesinlikle Eckhart'ın olduğunu belirttiği konuşma ve yazılarını kullanmaya çalıştım. Alıntıların ardından parantez içinde yer alan sayılar da, Quint'in sıralamasına göre, Eckhart'ın vaazlarının sıra sayısını gösteriyor.

a) Eckhart'da "Sahip Olmak" Kavramı

Eckhart'ın "sahip olmak" konusundaki görüşlerini en iyi anlatan konuşmasını, Matta İncili'ndeki: "Ne mutlu ruhta fakir olanlara, çünkü göklerin saltanatı onların olacaktır" (5:3) deyişini yorumlarken, fakirlik üzerine düşündüklerini açıklayarak yapmıştır. Konuşmasına, iyi ve övülmeye değer olan dışsal, yani maddesel fakirlikten değil de, İncil'de değinilen içsel, yani ruhsal fakirlikten söz edeceğini açıklayarak başlar Eckhart. Ona göre içsel fakirlik: "Hiçbir şey istememek, hiçbir şey bilmemek ve hiçbir şeyi olmamak"tır.

"Hiçbir şey istemeyen bir insan" denilince, normal olarak aklımıza, inzivaya çekilmiş olarak yaşayan birisi gelir. Ama Eckhart bunu kastetmemektedir. Hiçbir şey istememeyi, "çile çekmek" olarak anlayanlara ve olaya dinsel bir çalışma içeriğini yakıştıranlara karşı olan Eckhart onları, bencil

ve benliklerine bağlı kişiler olarak tanımlar: "Dış görünüş olarak dindar sayılan bu insanlar, içsel olarak birer eşekten öte değillerdir. Çünkü Tanrısal gerçekliğin öz anlamını kavrayamamışlardır."

Eckhart'ın ilgilendiği şey, Budist düşüncenin de bir bölümünü oluşturan, "sahip olmak" isteğinin biçimidir. Hırs, ihtiras ve bencillik kökenli bir "sahip olmak" isteği Buda'ya göre sevincin değil, acıların kaynağıdır. Eckhart da, insanın hiçbir isteği olmaması gerektiğini söylerken, bununla insanın zayıf olması gerektiğini anlatmak istemiyordu. Onun belirtmek istediği şey, isteğin ihtirasla özdeş olduğu durumlardır. Böyle bir durumda istek yoktur aslında, ihtiraslar tarafından bir itilme, bir yönlendirilme söz konusudur. Eckhart bir adım daha atar. Tanrı'nın isteklerini yerine getirmeyi arzu etmek bile, bir ihtirastır, bu nedenle doğru değildir. Kısaca, hiçbir şey istemeyen insan, hiçbir şeye karşı bir ihtiras duymaz içinde ve işte gerçek bağımsızlık ancak böyle gerçekleşebilir.

"Hiçbir şey bilmeyen insan" demekle Eckhart, "Saf, bilgisiz, kaba ve kültürden uzak bir insanı mı tanımlamak istiyor acaba?" diye sorulabilir. Kendi gelişmişliğini ve bilgisini hiçbir zaman gizlemek ya da küçük göstermek telaşına düşmemiş olan bu büyük düşünürün bilgisizliği övmesini beklemek komik olur.

Eckhart "bir insanın hiçbir şey bilmemesi gerek" derken, aslında "sahip olmak" ile bilgiye ulaşma eylemi, yani bir şeyin kökenine inmek ve nedenlerini araştırmak arasındaki farkı vurgulamak istiyor. Eckhart, belirli bir düşünce ile düşünce süreci arasındaki ayrımı, titizlikle belirtmeye her zaman dikkat etmiştir. Ona göre Tanrı'yı tanımak, O'nu sevmekten daha iyidir. Çünkü sevgi, arzuyu ve amacı beraberinde getirir. Oysa tanımak, herhangi belirli bir düşünce değildir. Tüm kılıfları atıp "ilgi ve istekten" arınıp, çıplak bir biçimde Tanrı'ya koşmak, O'na değmek ve O'nu anlamaktır. (Pfeiffer'in kitabından. Quint bunu özgün olarak belirtmiyor.)

Çeşitli düzeylerde konuşan Eckhart, başka bir alanda daha da ileri giderek şöyle yazar: "İnsan hiçbir şey bilmemelidir derken, onun ne kendisine ne gerçeğe ne de Tanrı'ya göre yaşamaması gerekir diye belirtmiştik. Şimdi bunu başka türlü söylüyor ve biraz daha ileri giderek: 'Böyle fakir olan bir kimse, kendine göre mi, gerçeğe göre mi, yoksa Tanrı'ya göre mi yaşadığını bile bilmemelidir, diyoruz. Bütün bilgilerden öylesine arınmış olmalıdır ki, Tanrı'nın kendi içinde yaşadığını bilmemeli, tanımamalı ve hissetmemelidir. Çünkü insan (daha) Tanrı'nın sonsuzluğu ile bir iken, kendi içinde yaşamakta olan şey, şimdikinden, yani kendisinden başka bir şey değildi. Demek istiyoruz ki, insan tıpkı (daha) var olmamışken yaptığı gibi, kendi bilgisinden bağımsız ve ayrılmış olmalıdır. Ve böylelikle Tanrı'yı istediğini yapmakta serbest bırakırken, kendisini de arınmış kılar." (Quint DPT 32)

Eckhart'ı anlayabilmek için, söylediklerinin ne anlama geldiğini araştırmakta yarar var. "İnsan kendi bilgisinden sıyrılmış olmalıdır" derken, bununla insanın bildiklerini değil, bildiğini bilmesini unutmasını istiyor Eckhart. Yani kişi bilgisini, sahip olduğu bir mal gibi görme ve bununla özdeşleşerek, bir güven duygusuna kapılma hatasına düşmemelidir. İnsan bildikleriyle "dolu" olmamalı, bilgiye ihtirasla sarılmamalıdır. Bilgi, bizi kendisine köle kılacak bir dogma haline dönüştürülmemelidir hiçbir zaman. İşte bu tür davranışlar "sahip olmak" ilkesinin özellikleridir. "Olmak" kökenli bir davranış biçimi ise, bilgiye başka türlü bakar. Bu açıdan bilgi, araştırıcı bir düşünce sürecidir ve kesinliğe vararak bitmeyi, sona ermeyi istemeyen bir eylemdir.

Eckhart şöyle devam eder: "Şimdi sözünü etmek istediğim fakirlik, en dışsal olan fakirliktir. Yani insanın hiçbir şeye sahip olmaması.

İşte bu noktaya iyice dikkat edin! Bütün büyük yaşam ustalarının söylemiş oldukları ve benim de daha önce sizlere bahsettiğim şey şudur: "İnsan bütün içsel ve dışsal nesnelerden

ve işlerden arınmalı, öylesine boş olmalıdır ki, Tanrı'nın evi haline gelebilsin, Tanrı onu kendi eli gibi kullanabilsin." Şimdi bunu da başka türlü söylüyoruz. İnsan her türlü yaratıktan, Tanrı'dan ve kendinden bile arınmış olup da, içinde O'nun evi, O'nun dünyaya yolladığı etkilerin aracısı olma isteğini yaşatıyorsa, o insan daha tam boşalmış ve tam fakir değil demektir. Çünkü Tanrı, kendisini belirtebilmek için, insanın kendine bir ev ya da bir araç olması arzusunu taşımaz. O'nda eğer ruhta kendini belirtmek arzusu varsa, bu, insanın ruhen tamamen boş ve tamamen fakir olmasını, yani o evin "kendisi" olmasını tercih edecek demektir. Tanrı kendisine bir ev, bir araç istemez, onun "kendisi" olmasını ister yalnızca.

Yani insan, Tanrı'nın kendisini belirtmesi için kullanacağı bir araç olmayı bile istemeyecek derece boş, isteksiz ve fakir olmak zorundadır. İçinde hâlâ bir aracı, bir ev olmak isteği bulunan kişi, farklılıkları hâlâ içinde taşıyor demektir. Tanrı'dan beni kendisiyle bir, kendisiyle eş yapmasını diliyorum." (Quint DW 52, Quint DPT 32)

Eckhart, "sahip olmak" ilkesinin yanlışlığını daha radikal bir biçimde ifade edebilirdi. Önce eylemlerden ve nesnelerden bağımsız olmamız gerekir. Bu, hiçbir malımız olmaması ve hiçbir şey yapmamamız demek değildir. Bağımsızlığın anlamı, mallarımıza, yaptığımız işlere ve hatta Tanrı'ya bile bağlanmamak, onların esiri ve tapınıcısı olmamaktır.

Meister Eckhart, mülkiyet ile özgürlük arasındaki ilişkileri incelerken de, "sahip olmak" kavramına başka bir açıdan bakar. Mülkiyete, işlerine ve kendi benliğine takılan bir insanın, özgür olması mümkün değildir. Kendi benliğimize bağlı olmakla, kendimizi engellemiş ve kendimizi gerçekleştirmemizin önünü kesmiş oluruz. (Quint DPT, Giriş, s. 29) Bu konuda, gerçek verimliliğin önkoşulu olan özgürlüğün, benliğin her türlü egodan arınması ile aynı anlama geldiğini yazan D. Mieth'e tamamen katılıyorum. Tutkulardan, eşyalara ve benliğimize bağlılıktan kurtulmak demek olan özgürlük,

sevginin ve üretici "olmak"ın ilk koşuludur. Eckhart'a göre, bizlerin insan olarak tek amacımız, ben'e bağlı olmamak ve egonun baskısından kurtulmak, yani "sahip olmak" ilkesinden sıyrılıp, "olmaya" çalışmak olmalıdır. Eckhart'ın "sahip olmak" kökenli davranışlar konusundaki görüşlerini yorumlayan yazarlar arasında, benim düşüncelerime en yakın olan, Dietmar Mieth'tir (1971). Mieth'in "insanların mala düşkünlükleri" diye adlandırdığı davranış biçimi, benim "sahip olmak ilkesi" ya da "insanın sahip olmak davranışına yönelmesi" kavramlarımla çok benzeşmektedir.

"Sahip olmak" biçimli davranışlarda, çeşitli nesnelere sahip olmak değil, bütün bir davranış biçimi ve dünyaya bakış açısıdır önemli olan. Her şey ve herkes ihtirasın bir nesnesi olabilir. Güncel yaşamda kullandığımız şeyler, karşılaştığımız insanlar, mal-mülk, törenler, iyi davranışlar, bilgiler ve düşünceler. Tüm bu şeyler kendiliklerinden "kötü" değillerdir. Onları "kötü" yapan, yani kendimizi gerçekleştirmemizi engeller ve özgürlüğümüzü kısıtlar olmalarına neden olan, bizim yanlış yaklaşmamız, onlara tutunmaya çalışarak, kendimizi onların zincirlerine tutsak etmemizdir.

b) Eckhart'da "Olmak" Kavramı

Eckhart "olmak" kavramını, birbirlerine yakın iki ayrı anlamda kullanır. Dar ve psikolojik anlamıyla "olmak", kişinin yaptıklarının ve düşündüklerinin dışında kalan her şeyden çözülmesine ve bu çözülmeyi destekleyen güdülere verilen addır. Quint, Eckhart'ı haklı olarak "dâhi bir ruh çözümlemecisi" olarak tanımlar: "Eckhart, yorulmadan ve bıkmadan insan davranışları ve düşünceleri arasındaki gizli ilişkileri, bencilliğin kökenini, düşünce ve çaba ürünüymüş gibi görünen kararlılıkların ve yargılamaların gizemini çözmeye uğraşmıştır." (Quint DPT, Giriş, s. 19)

Davranışların ve düşüncelerin gerisindeki gizli motifleri, fark edilemeyen güdüleri araştırmak, bize Freud'un bu ko-

nudaki çalışmalarını hatırlatıyor. Freud'dan önce, davranışlarının ve inançlarının, insanların gerçek düşüncelerini gösterdiğine inanılırdı. Freud sonrasında bu anlayış değişmişse de, Behaviorizm (davranış bilimleri) teorisini savunanlar hâlâ davranışların en geçerli ölçü ve en doğru veri olduğuna inanmaktadırlar. Tıpkı yüzyılın başında atomun parçalanamayacağının düşünülmesi gibi, onlar da davranışların, daha gerisine gidilemeyecek göstergeler olduğunu ileri sürerler.

Eckhart'ın bu konudaki düşüncesini en iyi açıklayan sözü: "İnsanlar ne yaptıklarını değil, daha çok ne olduklarını düşünmelidirler," deyişidir. Yaşamın ağırlığı, "iyi olmak" üzerinde toplanmalıdır, ne yapıldığı ya da ne kadar çok yapıldığı üzerinde değil. Yapmak hangi temeller üzerine oturtulmuşsa, onun izlerini taşır. Bizi harekete geçiren ruh ve davranışlarımızı yönlendiren karakter, "olmak"ı belirleyen gerçek öğelerdir. Dinamik özümüzden kopmuş olan davranışlar ve inanışlar ise bu açıdan bakınca gerçek değillerdir.

Eckhart'ın "olmak" kavramına ikinci yaklaşımı, daha derin ve daha kapsamlıdır. Bu anlayışa göre "olmak" deyince akla; yaşam, canlılık, doğum, yenilenme, akmak, dışa taşmak, verimlilik ve etkinlik gibi şeyler gelir. Böyle anlaşıldığında "olmak", "sahip olmak"ın, yani bencilliğin ve ben'ine bağlılığın karşıtıdır. Eckhart'ın yorumunda "olmak", klasik anlamda aktif olmak ve kişinin kendine özgü güçlerini üretici bir biçimde kullanması demektir ve bu, modern aktif olmak, yani "ticari" davranmak kavramından çok farklıdır. Aktif olmayı Eckhart "kendi dışına taşmak" olarak değerlendirir. (Quint DPT 6) Ve bunu "pişmek süreci", "kendi kendini doğurmak" veya "kendi içinden taşan, benliğine akan şey" olarak tanımlamaya çalışır. (E. Benz ve Quint DPT 35) Eckhart'ın aktif karakteri açıklarken bazen, "koşmak" sembolünü kullandığını görüyoruz: "Barış içinde koş! Koşan, hep koşuda bulunan ve barış içinde olan kişi, göksel bir insandır. Gökler hep çevresinde olurlar ve koşarcasına barışı arar o da." (Quint DPT 8)

Bir başka tanımında da Eckhart, aktif ve canlı bir insanı, doldurulan, doldukça gelişen ve hiçbir zaman tam dolmayan bir kaba benzetir. (Franz Pfeiffer'in kitabından.)

"Sahip olmak" eğiliminden kurtulmak, gerçek aktivitenin ilk koşuludur. Eckhart'ın ahlak sistemi içinde en yüce değer, ihtirastan ve bencillikten kurtulup, içsel verimlilik ve aktivite durumuna ulaşılmasıdır.

II

İKİ VAROLUŞ BİÇİMİ ARASINDAKİ TEMEL FARKLILIKLARIN ÇÖZÜMLENMESİ

1

İnsanı "Sahip Olmak" Davranışına Yönelten Nedir?

"Sahip Olmak" Güdüsünün Temeli: Kazanç Toplumları

Varlığı özel mülkiyet, kâr ve iktidar üzerine kurulu bir toplumda yaşadığımız için, düşüncelerimiz ve değer yargılarımız önceden belirlenmiş gibidir. Bu nedenle, endüstri toplumlarındaki bireylerin en kutsal ve en doğal haklarının; kazanç, mal-mülke sahip olmak ve kazanç için çalışmak olduğunu söyleyebiliriz.* Böyle bir durumda, mülkiyetin nereden gelip, nasıl elde edildiği önemli olmadığı gibi, ona sahip olmak kişiye bazı sorumluluklar da getirmez. Bu anlayışın temel ilkesini şöyle özetleyebiliriz: "Mülkiyetimi nereden ve nasıl elde ettiğim, ayrıca onu nasıl kullandığım kimseyi ilgilendirmez. Yasalara karşı gelmediğim sürece haklarım mutlak ve sınırsızdır."

* R. H. Tawney'in 1920'de yazdığı "*The Acquisitive Society* (Kazanç Toplumu)" adlı kitap modern kapitalizmi, anlayışı ve hem toplumsal hem de insanlar arasındaki "bastırma" olayını kavrayışı açılarından, bugüne dek aşılamamış olan bir yapıttır. Ayrıca Max Weber, Brentano, Schapiro, Pascal, Sombart ve Kraus'un yazılarında da, endüstri toplumlarının insanlar üzerinde yarattığı etkiler konusunda çeşitli yaklaşımları bulmak mümkündür.

Mülkiyetin bu biçimi, "özel mülkiyet" olarak adlandırılır. Çünkü Latincedeki "privare" (soymak, yağma etmek, zorla ele geçirmek ya da başkalarını mahrum bırakmak) sözcüğünden türetilen "özel mülkiyet", kişiyi o malın tek sahibi ve efendisi kılmakta ve diğer insanların onu kullanıp, ondan yararlanmalarını kısıtlamaktadır. Mülkiyetin bu biçimi, doğal ve evrensel olarak tanıtılmaya çalışılsa da, kuraldan çok istisna olmak durumundadır. Tarih öncesinden başlayarak insanlığın gelişimini ve özellikle ekonomiye en önde gelen değeri vermeyen Avrupa'nın dışındaki kültürleri incelediğimizde, karşımıza özel mülkiyet yerine, değişik bazı kavramların çıktığını görüyoruz. "Kişinin kendi yarattığı mülkiyet", o kişinin çalışmaları sonucunda elde ettiği mülkiyeti, "sınırlanmış mülkiyet" mülkiyetin çeşitli sorumluluklarla sınırlandırılmasını ve diğer insanlara yardımı, "fonksiyonel ya da kişisel mülkiyet", iş ve kullanım araçlarının ortak ve de ihtiyacı olanın ihtiyacı oranında kullanımına açık olmasını, "ortak mülkiyet" ise, İsrail "Kibbutz"larında olduğu gibi, tüm grubun ortak mallarını kardeşçe bölüşmesini anlatmaktadır.

Toplumda yaygın olan ve kabul gören kurallar, üyelerin karakterlerini de belirler (sosyal karakter). Bizim durumumuzda bu karakter, mülkiyeti kazanmak, onu tutmak ve arttırmak (kâr) arzuları altında biçim bulmaktadır. Ama insanların çoğu, hiçbir şeye sahip değillerdir. Peki o halde, mülkiyete sahip olmayan bir sürü insan, onu kazanmak, elde etmek ve saklamak tutkusunu nasıl geliştiriyor? Mülkiyete sahip olmadan, kendini böyle hissetmek nasıl gerçekleşiyor acaba?

Hepimizin bildiği gibi, bu soruyu cevaplamak çok güçtür. Bu konuda karşımıza iki ayrı durum çıkıyor. Birincisi, az bir şeye sahip olan insanların kendi mal varlıklarına, zenginlerin sermayelerine olan düşkünlüğü kadar tutkuyla bağlı olmaları. İkincisi, bu gibi kimselerin mallarını sıkıca tutup, onları artırma çabası içinde bulunmalarıdır. Olay, üç-beş kuruş biriktirip bir yana koymak gibi, son derece küçük boyutlu

bile olsa, bu insanlar bu artırma tutkularına büyük bir arzu ile sarılırlar. Ama asıl haz, maddesel malları değil, canlı varlıkları mülkiyet altına almaktan doğar. Ataerkil toplumlarda en fakir adam bile, en azından karısının, çocuklarının ve hayvanlarının mülkiyetini elinde tutar, kendisini onların mutlak efendisi olarak görürdü. Olabildiğince çok çocuk doğurulması, insan mülkiyetine sahip olmanın ve çalışmak zorunda olmadan "sermaye birikimi" yaratmanın tek yoluydu. Bütün yükü kadının taşıması gerektiği düşünülecek olursa, ataerkil toplumlarda çocuk dünyaya getirme olayının, belirli bir aşamadan sonra kadının sömürülmesine yol açtığını rahatlıkla ileri sürebiliriz. Anneler ise kendi açılarından, küçük oldukları sürece, çocukları üzerinde egemenlik kurmaya çalışarak, bir denge arayışı içine girmişlerdi. Böylece ortaya garip bir kısır döngü çıkmaktaydı. Sömürülen kadın, çocuklarını sömürmekte, büyüyen çocuklar ise babaları ile birlikte bu kez yine kadına egemen olmaktaydılar.

İnsanlara sahip olmak arzusu, ataerkil toplumlarda altı-yedi yüzyıl sürmüştür. Ama bu türlü eğilimler, günümüzde de tam olarak ortadan kalkmış değildir. Fakir ülkelerde ve zengin ülkelerin alt tabakalarında böylesi durumlara sık sık rastlanıyor. Kadınların, çocukların ve gençliğin özgürleşme yolunda attığı adımlar ise, yaşam düzeyinin yükselmesini sağlamış ve sağlamaktadır. Burada akla, "Kişilerdeki bu, insanlara sahip olma yolundaki ataerkil eğilim aşıldığında, endüstrileşmiş ülkelerdeki ortalama insanların mal-mülk kazanma, biriktirme ve bunu artırma arzuları ne olacak?" sorusu geliyor. Bunun cevabı, "Sahip olma alanının genişlemesi gerekir," biçiminde olacaktır. Kişinin ilgi alanı gelişip değiştikçe ve bunlar dostlarına, sağlığına, yaşam arkadaşına, gezilere, sanat yapıtlarına, Tanrı'ya ve kendi benliğine doğru yönelip, yayıldıkça, o dar boyutlu mal-mülk tutkusu da aşılmış olacaktır.

Ortalama insanlarda görülen bu mal tutkusunu, Max Stirner 1972 yılında yazdığı kitabında çok güzel tanımlar. İnsan-

lar eşyalara dönüşmüşlerdir ve birbirleriyle olan ilişkileri de sahip olmacı bir karakter kazanmıştır. Olumlu anlamıyla, toplumsal bağlardan kurtulmak demek olan "bireycilik", olumsuz anlamda ele alınınca, tüm enerjisini kendi başarısı uğrunda kullanma hakkı (ve görevi) haline dönüşmekte ve "kendine sahip olma" özelliği olarak belirmektedir.

Sahip olma duygusunun en önemli nesnesi, kişinin kendi beni'dir. Benliğimizin çeşitli görünüşleri ve belirişleri vardır. Bunları; bedenimiz, adımız, sosyal statümüz, (bilgimiz dahil) sahip olduğumuz şeyler ve hem görüp, hem de dışa yansıtmak istediğimiz görüntümüz olarak sıralayabiliriz. Benlik; bilgi ve beceri gibi gerçek özellikler ile bu gerçek özün çevresinde oluşturulan bazı düşünsel özelliklerin bir bütünleşmesi ve karışımıdır. Burada önemli olan, benliğin içeriğinden çok, bizim de sahip olduğumuz bir "mal" gibi görüp, kişiliğimizi bu temele oturtmamızdır.

Sahip olmacı düşünceyi incelerken, unutulmaması gereken bir nokta da, on dokuzuncu yüzyıldan sonra bu düşünceyle ilgili tutumlarda görülen bazı değişikliklerdir. Mülkiyete olan bağlılık, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonraki on yıl içinde ortadan kalkmış gibiydi. Önceleri "Eski güzeldir!" sloganı ile herkes, sahip olduğu şeyleri saklamak, onlara bakmak ve kullanabildiği kadar kullanmak tutumundayken, daha sonra bu anlayış değişmiştir. Günümüzde ise herkes, sanki atmak için satın alıyor gibidir. Günün moda düşüncesi "kullan, tüket ve at!" biçiminde gösteriyor kendini. Yeni bir şey, otomobil, elbise veya teknik bir araç alındıktan bir süre sonra, kullanımından sıkılan ve bıkan kişi, piyasadaki yeni modellere sahip olma tutkusuyla yanmaya başlar. Bunun için de eskisini atar veya yenisi ile değiştirir. "Yeni olan güzeldir!" anlayışı, yani kazanmak, elde etmek, kullanmak ve atmak, çağdaş yaşam düşüncesini belirleyen en önemli alışkanlıklardır.

Günümüz tüketimci tavrını en iyi açıklayan örnek, bir arabaya sahip olmaktır. Büyük ekonomilerin hemen tümü, oto-

mobil üretimi temeline dayandığı için, yaşamımızın önemli bir bölümü de otomobil tüketimi üzerine kuruludur. Bu nedenle çağımızı "otomobil dönemi" olarak adlandırmak mümkündür.

Bir otomobile sahip olmak, bunu başarmış olanlar için, yaşamın en zorunlu öğelerinden biridir. Otomobile sahip olmak isteyenler ise özellikle sosyalist ülkelerde, bunu mutluluğa ulaşmanın tek yolu olarak değerlendirirler. Ama elde ettikten sonra, araçlarına olan ilgilerinin çok derin ve sürekli olmadığı görülür. Otomobil sahipleri bir-iki yıl sonra, otomobillerini dış görünüşü değişik olan yenileri ile değiştirmeye ve bu arada kârlı bir ticaret yapmaya çalışırlar. Büyük bir oyuna benzeyen bu duygusal mücadelenin sonunda elde edilen, yeni marka bir otomobilden başka bir şey değildir.

Otomobile sahip olma tutkusu ile bir modele karşı olan ilginin böylesine kısa süreli olması, ortaya çelişik bir durum koymaktadır. Bu bilmecenin çözümünü arar ve insanın neden böyle davrandığını araştıracak olursak, durumu etkileyen birçok öğeyi hesaba katmamız gerekecektir. İlk olarak karşımıza çıkan şey, otomobile olan ilgimizin ve onunla ilişkimizin kişisellikten uzaklaşmış olmasıdır. Otomobil, bağlı olunan herhangi bir nesne değildir. Toplumdaki yerin, benliğin ve kişinin başkalarını etkileme gücünün bir göstergesi haline dönüşmüştür. Yeni bir otomobil almakla benliğimize yeni bir yön, yeni bir bölüm kazandırmış olmaktayız. İkinci olarak, her altı yıl yerine, iki yılda bir otomobilimizi değiştirdikçe, bu kazanç ile bağımlı olan mutluluk duygumuzun artmakta, sahip olmanın getirdiği, bir şeyleri denetleme, onların efendisi olma duygumuzun yükselmekte ve bunu yineledikçe, içimizdeki zafer kazanma sevincinin fazlalaşmakta olduğunu görmekteyiz. Üçüncü olarak, her otomobil değişimi çağdaş insana, onun bilincinin derinliklerine dek işlenmiş olan kâr yapma arzusunu gerçekleştirmek için, yeni bir imkân yarat-

maktadır. Bu konuda değineceğimiz dördüncü öğe, oldukça önemli bir noktayı vurgulayacak. İnsanı harekete geçirme konusunda teşvik edici öğelerin önemi, bilinen bir gerçektir. Çağımız insanında itki ve teşvik öğeleri kısa bir süre sonra incelip önemini yitirdiği için, kişiler sürekli olarak, onlara hareket ve şevk verecek yeni öğelerin ihtiyacı içindedirler. *İnsandaki Yıkıcılığın Kökenleri* adlı kitabımda, "aktifleştiren" ve "pasifleştiren" güdüler arasındaki farkı incelemiş ve şu noktayı belirtmiştim: "Harekete geçirici bir öğe ne denli basit, yani pasifleştirici olursa, o denli çok değiştirilmesi ve türünün başkalaştırılması gerekir. Ne kadar aktifleştirici olursa, etkileme gücü o kadar süreklidir ve ne içeriğinin ne de dış görünüşünün değiştirilmesi gerekir." Beşinci ve son olarak, en önemli özellik olan, sosyal karakteri belirtmek istiyorum. Son yüzyılda toplumların karakterleri oldukça değişti. "Biriktirme" eğiliminin yerini "piyasaya göre yönelen" karaktere bırakması ile sahip olma eğilimi ortadan kalkmadı, ama epeyce biçim değiştirdi. (Bu konuyu daha geniş olarak 7. Bölüm'de işleyeceğim.)

Günümüzde kişi, ilişkide olduğu insanlara karşı da sahip olma eğilimiyle doludur. Doktordan, dişçiden, avukattan ve işçiden bahsederken, "benim doktorum", "benim dişçim", "benim avukatım" ve "benim işçim" demektedir. İnsanlar dışında eşyalar, hatta duygular bile, bir mülkiyet kapsamı içinde anlatılırlar. "Benim hastalığım", "benim ameliyatım", "benim ilaçlarım" derken, kişilerin yaşadıkları olayları sahip oldukları şeylermiş gibi ele aldıkları görülür. Böyle kişilerin sağlıklarındaki bir bozulmayı, ellerindeki hisse senetleri değer yitirmiş gibi algılayıp öyle değerlendireceklerine de kuşku yoktur.

Buna benzer biçimde, fikirler ve inançlar da kişilikten ayrılıp dışlaştırılmakta ve sahip olunabilir mülkiyetin bir parçası gibi görülmektedirler. Alışkanlıklar da öyle. Her sabah belirli bir saatte kahvaltısını yapmaya alışmış bir kişiyi ele alalım.

Bu olayı değiştirecek herhangi bir durum söz konusu olduğunda, alışkanlığına bir mal gibi sarılmış olması nedeniyle, o kişi onun değişmesinin, kendi güvenliğini tehlikeye düşüreceğini sanıp buna karşı çıkacaktır.

Sahip olmak güdüsünü böyle yaygın bir biçimde tanımlamam, birçok okuyucuya haklı olarak tek yanlı ve aşırı olumsuz bir değerlendirme olarak gelebilir. Ama toplumdaki genel anlayışı belirtmem ve gerçeğe yakın bir görüntüyü çizmem için gerekliydi bu. Eklemem gerekir ki, yeni genç nesilde, yukarıdaki olumsuz tablodan ayrılan ve çoğunluğun alışkanlıklarına ters düşen bazı olumlu eğilimler sezinlenmekte. Bunlar arasında, gaspedici ve sahip olucu düşüncenin gizli biçim bulmasıyla oluşan bir tüketim alışkanlığı yerine, "sürekli" bir kazanç beklemeden, yalnızca canlılıktan duyulan sevinci yaşayabilmek için yönelinen tüketim biçimlerine rastlıyoruz. Yine bu gençler, beğendikleri müzikleri dinleyebilmek, istedikleri bir yeri görebilmek ya da arzuladıkları bir insanla tanışabilmek için, uzun ve yorucu gezileri göze alabiliyorlar. Amaçlarının gerçekten de böyle önemli olup olmadığını burada tartışmak istemiyorum. Ayrıca kendilerinde belirli bir ciddiyetin, bir ön hazırlığın ya da konuya konsantre olma yeteneklerinin eksikliği bilinse bile, bu genç insanların, çabalarının karşılığında ne alacaklarını ve ne kazanacaklarını sormaksızın, "olmak" konusunda gösterdikleri cesaret ve çabayı saygıyla karşılamak gerekir.

Gençlerin politik ve filozofik görüşleri, çoğu kez duygusal ve hayalci etkiler taşımalarına rağmen, temel davranış biçimi olarak kendi "pazar" değerlerini yükseltebilmek için her şeyi kendi benliklerine göre ayarlamak eğiliminden arınıktırlar. Bu onları, eski neslin görüşlerine oranla daha içten ve samimi kılıyor. Düşlerini ve kafalarındaki imajlarını korumak için bilinçli ya da bilinçsiz olarak yalan söylemiyorlar ve enerjilerini çoğunluğun yaptığı gibi, gerçeği bastırabilmek uğrunda harcamıyorlar. Aslında bazı ileri yaştaki kişiler, onlardaki bu

gerçeği görmek, hem de bunu söylemek cesaretine ve onların bu namuslu davranışlarına gizliden hayranlık bile duymaktalar. Gençlerin çoğunluğu, herhangi bir dine ya da politik görüşe bağlı görünseler bile, gerçek bir doktrin veya ideolojinin savunucusu değiller. Hepsi de "gerçeği veya yaşamın anlamını aradıklarını" söylüyorlar. Gerçeği bulamamış olmalarına ve yaşam pratiklerine yön verecek bir amacın yokluğunu hissetmelerine rağmen, bu gençlerin sahip olmak ve tüketim tutkuları yerine, "kendileri olmak" çabası içinde bulunmalarını yineliyorum, saygı ile karşılamak gerek.

Ancak bu olumlu görüntüye de bazı sınırlar getirmek zorundayız. Altmışlı yılların sonlarına doğru sayıları önemli ölçüde azalmış olan, ama yine de yukarıda değindiğimiz yeni neslin önemli bir bölümünü oluşturan bazı gençler, özgürleşme olayını tam kavrayamamış bulunuyorlar. Böyleleri, herhangi bir amaçlarının olmayışını ve yönelmek istedikleri bir hedefin bulunmayışını, toplumsal sorumluluklardan kurtulmak istediklerini söyleyip, isyan ederek örtmeye çalışmaktalar. Tıpkı ebeveynleri gibi, yeni olanın güzel olacağı inancını taşıyan bu gençler, tüm eski geleneklere ve insanlığı bugüne getirmiş olan büyük düşünürlere karşı olmak, onları umursamamak fobisine tutulmuş gibidirler. Çocuksu bir narsisizmle, bulunabilecek her şeyi, kendilerinin bulabileceğine inanan bu tür kimselerin gerçek istekleri, yeniden küçük birer çocuk olabilmektir. Herbert Marcuse gibi yazarlar da "sosyalizmin ve devrimin ana hedefi, olgunluğa ulaşmak değil, çocukluğa geri dönmektir" biçiminde dile gelen bu görüşü destekleyip, yönlendirmişlerdir. Genç ve hayalleri canlı kaldığı sürece mutlu olan bu insanlar, bir süre sonra hiçbir önemli inanca ve düşünceye varamadıklarını görünce, büyük bir hayal kırıklığına uğramışlardır. Kendi içlerinde yönelecek bir merkez bulamayan bu kişiler, amaçsız, yorgun ve yaşamları zehir olmuş insanlar haline dönüşmüşler ya da mutsuz fanatik göstericiler olarak kalmışlardır.

Büyük umutlarla yola çıkan herkesin hayal kırıklığına uğradığı söylenemez, ama böyle mutsuz olanların sayısı da az değildir. Gençleri bu yöne yönelten güdülerin neler olduğunu araştıran istatistiki veriler ve bilimsel araştırmalar yoktur. Hem olsa da, bunlardan yararlanarak, bireyleri böyle davranmaya iten nedenleri kesin olarak kestirmek zordur. Günümüzde Amerika'da ve Avrupa'da milyonlarca genç, kendilerine doğru yolu gösterecek yaşam ustalarını ve yaşam geleneklerini arıyorlar. Ancak ortaya çıkan yol göstericilerin birçoğunun dolandırıcı olduğu anlaşılmıştır. Kimi tarikatlar ise, tamamen başkanları olan Gurular'ın prestij ve para kazanma amaçlarını temsil etmektedirler. Bazı inanan gençlerin, birtakım sahteliklere rağmen, sunulan yöntemlerden yararlı sonuçlar çıkardıkları gözlemlenirken, birçoğunun hiçbir içsel değişime uğramadan ve bunu düşünmeden, habire verilen teknikleri uyguladıkları görülüyor. Bu kuruluşlara ve tarikatlara katılanların sayılarını ve bunların, sunulan "yaşam teknikleri"nden ne ölçüde yararlandıklarını anlayabilmek için, detaylı ve kapsamlı çözümlemeler gerekmektedir.

Benim inancıma göre, "sahip olmak" ilkesinden "olmak" ilkesine yönelmek isteyen gençlerin ve daha yaşlıların sayısı pek azımsanmayacak boyutlara ulaşmıştır. Çoğunluğun "sahip olmak" karakterini taşıdığı bir dünyada, "olmak" çabası gösteren ve inancı taşıyan bireyler ve gruplar, tarihsel bir görevle karşı karşıyadırlar. Tarihte birçok kere, toplumların daha sonraki yönelişlerini belirleyen küçük gruplar ve azınlıklar çıkmış ve dünyanın geleceğini belirleme, bu yolu gösterme görevini üstlenmişlerdir. Günümüzde de böylesi eğilimlerin ve grupların varlığı, bizleri geleceğin daha olumlu kurulacağı ve "sahip olmak" karakterinin yerini, "olmak" yönlenişine bırakacağı konularında umutlandırmaktadır. Bu umudu destekleyen bir diğer nokta, tarihsel akış içinde değişip, artık geriye çevrilemez olan bazı faktörlerin de, "olmak" ilkesinden yana tavır almalarıdır. Ataerkil egemenli-

ğin yıkılmasıyla birlikte, erkeklerin kadınlar ve ana-babaların da çocuklar üzerindeki baskıları ve onlara "sahip olmak" eğilimleri yok olmaya yüz tutmuştur. Rus devrimi ve büyük bir olasılıkla Çin devrimi gibi, yirminci yüzyılın politik devrimleri, genelde başarısız olarak nitelendirilebilir. Ama daha başlangıç aşamasında olmasına rağmen çağın zaferini kazanmış gibi görünenler, çocuklar ve kadınlardır. Onların istekleri artık çoğunluk tarafından bilinçli olarak kabul edilmekte ve bu konulardaki eski teoriler, günden güne gülünçleşmektedirler.

"Sahip Olmak" Güdüsünün Yapısı

İnsanların "sahip olmak" biçiminde davranmalarının nedeni, özel mülkiyet kavramının karakterinde gizlidir. Bu tür davranışta en önemli şey, sahip olmak; en büyük hak ise sahip olunanı saklamak ve kendinin kılmaktır. Elde olanı tutmak eğilimindeki bu güdü, diğer bütün isteklerin ve güdülerin önüne geçer, sahip olmanın yararlı bir biçimde kullanılmasını bile engeller. Böyle bir davranış Budizm'deki "ihtiras" ya da Yahudilik ve Hıristiyanlık'taki "açgözlülük"le eşanlamlıdır ve her şeyi, kişinin egemenliği altındaki ölü ve cansız nesnelere dönüştürmekten başka bir işe yaramaz.

"Bir şeye sahibim" cümlesi, bize özne (ben veya sen, o, biz, ötekiler) ile nesnenin sürekli bir yapıda olduğu izlenimini vermektedir. Ama özne de, nesne de süreksiz ve değişkendir aslında. Kişi ölebilir veya bir şeyler elde etmesini sağlayan toplumsal yerinden olabilir. Buna benzer biçimde, nesne de yok olabilir, kırılabilir ve değerinden yitirebilir. Herhangi bir şeye sonsuza dek sahip olmak düşüncesi, değişmez ve zedelenmez maddelere bağlı olan bir hayaldir.

İnsan her şeye sahip gibi gözükse de, gerçekte hiçbir şeye sahip değildir. Çünkü bir nesneye sahip olmak, onu sakla-

mak ya da denetlemek, yaşam sürecinin belirli ve kısa alanlarıyla kısıtlıdır.

"Ben o şeye sahibim" cümlesi o nesneye sahip olmak açısından "ben"in (öznenin) açıklanmasına yarar. Bu durumda "ben" sözcüğü özne olmaktan çıkar ve "ben", "sahip olduğum o şey" ile özdeşleşir. Böylece sahip olunan şey ya da mülkiyetim altındaki nesne, benim kişiliğimi ve karakterimi biçimlemiş olur. "Ben, benim" sözünün anlamı da, "Ben o şeye sahip olduğum için benim" özelliğini kazanır. Burada "o şey" kendi gücüm ile denetimim altına aldığım insanların ve nesnelerin tümünü göstermektedir.

"Sahip olmak" ilkesinde, kişi ile onun sahip olduğu şeyler arasında canlı bir ilişki yoktur. Hem kişi hem de o şeyler birer nesnedirler ve kişi, o şeyleri kendi denetimi altına alma imkânını bulduğu için, o şeylere sahip olmuştur. Ama bunun tersi bir ilişki de söz konusu olabilir. Kişinin tüm ruhsal sağlığı ve dengesi, olabildiğince çok şey elde etmeye bağlı olduğu sürece, nesneler kişilere bağlı olmaktan çıkıp, onları denetler duruma gelir. "Sahip olmak" davranış biçimi, özneler ile nesneler arasındaki canlı ilişkiyi, ölü bir ilişki haline getirir ve hem nesneleri hem de özneleri birer "şey" yapar.

Sahip Olmak - Şiddet - İsyan

Tüm canlılar kendi doğalarına uygun bir gelişme göstermek ister. Bu nedenle yine her canlı, kendi doğal yapısına uymayan bazı kısıtlamalara tepki gösterir. Bu tepkiyi kırabilmek için, bilinçli ya da bilinçsiz, fiziksel ve ruhsal şiddet kullanılması şarttır. Böyle bir şiddet kullanıldığında, cansız nesnelerin molekül ve atom yapılarında yer alan enerjinin etkisiyle, değişik oranlarda olmak üzere fiziksel yapılarını değiştirdiklerini görürüz. Ama cansız nesneler, kullanılma durumuna karşı hiçbir tepki göstermezler. Canlı varlıklara,

yapılarına ters yönde ve gelişimlerini engelleyecek biçimde baskı yapılması ve şiddet uygulanması ise, büyük tepkilere yol açar. Bu tepkiler açık, etkili, doğrudan ve aktif olarak gerçekleşebileceği gibi, kendilerini dolaylı biçimde ve çoğu kez görüldüğü üzere bilinçsiz bir direnme olarak da gösterebilirler.

Ama dünyamız bir engellenmeler dünyasıdır. Küçük bebekten çocuğa, gençten orta yaşlıya dek hemen herkesin bilgiye ve gerçeğe ulaşmak, bazı şeylere yakınlık duymak yolundaki istekleri ve bunu dile getirmeleri kısıtlanmaktadır. Yetişkin insanlar, içlerinden gelen gerçek isteklerini ve arzularını terk etmeye zorlanıp toplumda kabul gören düşünce ve duygulara uygun davranış kalıplarına sokulmak istenirler. Toplumun ve onun psiko-sosyal bir temsilcisi olan ailenin aşmak zorunda olduğu sorun şudur: "Bir insanın isteklerini ona fark ettirmeden nasıl kırar ve istediğimiz yönde değiştirebiliriz?" Bu güç sorun, karmaşık bir ideoloji sistemi içinde yer alan armağanlar ve cezalar düzeni aracılığı ile oldukça başarılı bir biçimde çözümlenebilmektedir. Öyle ki, birçok insan kendi istekleri doğrultusunda davrandığını sanırken, aslında isteklerinin çoktan saptırılıp yönlendirilmiş olduğunun farkına bile varamamaktadır.

İsteklerin bastırılması sürecinde en büyük güçlük, cinsellik konusunda ortaya çıkmaktadır. Çünkü cinsellik çok güçlü bir doğal güdüdür ve diğer arzular kadar rahatça başka yönlere kanalize edilememektedir. İşte bu nedenle tarih boyunca, cinsellik ile öteki insancıl tutkulardan çok daha fazla mücadele edilmiştir. Bu alanda, ahlaki açıdan cinselliğin kötülenmesinden (cinsellik kötüdür), olayı sağlığa zararlı gibi göstermeye dek (kendi kendini tatmin zararlıdır) çeşitli uygulamalar görülmüştür. Kilisenin doğum kontrolünü yasaklaması, yaşama olan saygılarından değildir. (Çünkü böyle bir anlayış, ölüm cezasının kaldırılmasından ve savaşların engellenmeye çalışılmasından da yana olmak zorundadır.) Daha çok, türün

sürmesini sağlama işlevi dışında, cinselliği engellemek amacını taşımaktadır.

Eğer yalnızca cinsellik söz konusu olsaydı, onunla neden bu kadar çok uğraşıldığını anlamak güç olurdu. Ama amaç tek başına cinsellik değil, insanın tüm isteklerinin kırılmasıdır. "İlkel" diye adlandırılan birçok kültürde cinsel yasaklamalara rastlanmaz. Böylesi kültürlerde sömürme ve hükmetme söz konusu olmadığından, bireylerin isteklerinin kırılıp, yönlendirilmesi de gerekmemektedir. Bu kültürlerin insanları cinselliği, cinsel ilişkilerde bir suçluluk duygusuna kapılmadan gerçekleştirmektedirler. İlginç olan, cinsel özgürlüğün onları bir azgınlığa ya da aşırılığa sürüklememesidir. Kısa bir süre cinsel yönden beraber olan çiftler, daha sonra bir araya gelmekte ve birlikte yaşamaya başlamaktadırlar. Ama bu durumda kişilerin bir "eş değiştirme" ihtiyacı duymamaları en dikkati çeken noktadır. İki kişi arasındaki aşk bitince de, hiçbir engelle karşılaşmadan birbirlerinden ayrılabilmektedirler. "Sahip olmak" biçiminde davranmayan bu kültürlerde cinsellikten alınan haz, cinsel aşırılığın ya da çeşitliliğin bir sonucu değil, "olmak" eyleminin bir görünümü ve bir belirişidir. Bunları anlatmakla, insanlığın bu tür ilkel bir yaşantıya geri dönmesi gerektiğini savunmuyorum. Zaten bireyciliğin gelişimi ve insanlar arasındaki ilişkilerde ortaya çıkan birçok özellik, sevgiye ilkel toplumlardakinden çok başka bir anlam verdiğinden, istesek bile bu geri dönüşü gerçekleştiremeyiz. O halde, kendimizi indirgeyemediğimize göre, yükseltmek ve geliştirmek zorundayız.

Burada en önemli konu, "sahip olmak" toplumlarında karakteristik olan cinsel ihtirasın, sahip olmak eylemini ortadan kaldıran yaklaşımların sonucunda, gerçek yerine dönmesini ve normal duruma kavuşmasını sağlayabilmektir. Cinsel yasakların yıkılması, tek başına özgürleşmeyi sağlamaya yetmemektedir. Geçirilen deneylerden anlaşılmıştır ki, bu konudaki başkaldırışlar cinsel doyum ve onu izleyen

suçluluk duygusu altında ezilip gitmektedir. Özgürlüğe giden tek yol, içsel bağımsızlığa ulaşmaktan geçer. Böylelikle dar boyutlu bir cinsellik anlayışı da aşılmış olur. Yasaklamalar, cinselliğe düşkünlüğü ve sapıklıkları ortaya çıkarırlar ama cinselliğe düşkünlük ile sapık eğilimler, insanları özgür kılamazlar.

Çocukta isyan, kendini değişik biçimlerde gösterir. Çocuk, ona öğretilen temizlik kurallarına ters davranır, çok az veya çok fazla yer ya da saldırganlığa, sadist eğilimlere ve kendine zarar verici eylemlere yönelebilir. Bu isyan daha çok da bir "tembellik grevi" biçiminde kendini gösterir. Çocuğun dünya ile olan ilişkisi azalır, pasiflik ve uyumsuzluk durumları, hatta kendini zedeleyecek derecede içe kapanma görülebilir. (Çocuklar ve ana-baba arasındaki iktidar çekişmesi için, David E. Schecter'in *Infant Development* (Çocuk Gelişimi) adlı kitabına bakınız.) Tüm veriler bize, gerek çocukların gerekse yetişkinlerin gelişim süreçlerine dıştan yapılan müdahalelerin ve baskıların, ruhsal ve zihinsel birçok sorunun, özellikle de yıkıcılık eğiliminin, en önemli nedenleri olduğunu göstermektedir.

Özgürlük bir laissez-faire (istediğini yapma) ya da keyfince davranma eylemi değildir. Her tür gibi, insanın da kendine özgü bir yapısı vardır ve gelişimini bu yapı çerçevesinde sürdürür. "Özgürlük" deyince ben işte bunu, yani insanın varoluşuyla birlikte getirdiği kendi öz yapısına uygun biçimde gelişip, evrimleşebilme imkânlarına sahip olmasını anlıyorum. Bu anlayış, insanın kendine uygun gelişim koşullarını sağlayan yasalara uyumunu ve itaatini gerektirir. Bu amacı destekleyen her otorite, "akılcı bir otoritedir." Çocuğun canlılığını, eleştirel düşünebilme yeteneğini ve yaşama olan inancını destekleyen bu "akılcı otoritenin" karşısında, çocuğun gelişim gereklerini ve isteklerini hiçe sayarak, onu otoritenin istekleri doğrultusundaki kurallara uymaya zorlayan "akıldışı otorite" yer alır.

"Sahip olmak" kökenli davranış biçimi mülkiyet ve kazanç temellerine bağlı olduğu için, iktidara ulaşmak, hatta ona bağımlı olmak tutkusundadır. Bir canlının egemenlik altına alınıp, denetlenebilmesi ise, isteklerini kıracak bir şiddet kullanılmasını gerektirir. Özel mülkiyet de, mallarımızı, onları bizden almak isteyenlere karşı koruyabilmemiz için, yine belirli bir gücü ve iktidarı şart koşar. Aslında hiç kimse yeterince mala sahip olamamaktadır. Ama mülkiyete sahip olma tutkusu, bizi şiddet kullanmaya ve başkalarını açık ya da gizli biçimde sömürmeye itmektedir. "Sahip olmak" eğilimindeki bir insan, mutluluğu başkalarına üstün olmakta, gücünün bilincine varmakta ve son aşamada fethetme, soyma ve öldürme yeteneklerinde bulmaktadır. "Olmak" ilkesinde ise mutluluk sevgide, paylaşmada ve vermededir.

"Sahip Olmak" Güdüsünü Destekleyen Diğer Etkenler

"Sahip olmak" güdüsünü destekleyen en önemli faktörlerden bir tanesi, konuşulan dildir. Her insanın bir adı vardır (gelişmeler bu düzeyde giderse, belki de yakında hepimizin bir numarası olacaktır) ve bu ad bizde, o insanın ölümsüz olduğu hayalini uyandırır. Ad, insanla eşdeğer olmuştur ve insanı bir yaşam süreci gibi değil de, kalıcı ve değişmez bir şey olarak canlandırır gözümüzde. Daha önce de belirtmiş olduğum gibi, gramerdeki isim sözcüklerinin işlevi de aynıdır. "Sevgi, gurur, nefret, sevinç" dediğimizde, sanki kesin ve elle tutulabilir maddelerden söz ediyor gibiyizdir. Halbuki gerçek olan, insanların içlerinde var olan süreçlerdir. Bu, bir hareketlilik, bir akışkanlıktır ve isimler bizim bu gerçeği fark etmemizi engellemektedirler. Masa veya lamba gibi eşyaları belirten isimler bile yanıltıcıdırlar. Adlandırdıkları eşyaların bazı katı maddeler oldukları izlenimini uyandırırlar bizde. Ama aslında bu şeyler, bizim fizik sistemimiz içinde belirli bazı etkiler yaratan birer

enerji sürecidirler. Biz doğrudan bir masayı ya da lambayı algılamayız. O eşyalardan bize yansıyan etkiler, kültürel bir öğrenme süreci sonucunda belirli biçimler alırlar. Yani gelen enerjik yansımayı algılayıp onun hangi eşyadan geldiğine karar veren ve onu biçimleyen birey, daha doğrusu kültürel süreçtir. Çoğunlukla eşyaların orada öylece var olduklarını düşünür, buna inanırız. Ama atladığımız nokta, toplumun bize, fiziksel duyularımıza çarpan etkileri, algılara dönüştürmeyi öğrettiğidir. O kültür içinde yaşayabilmek için, duyguları algılara dönüştürüp, bununla hem çevremizi hem de kendimizi yönlendirip, biçimlememiz gerekmektedir. Algılara birer isim verince, onları süreç olmaktan çıkararak, katı maddeler haline getirir ve değişmez bir gerçekliğe ulaştığımızı sanırız. İşte toplum bize bunu öğretir, bu beceriyi kazandırmaya çalışır.

Sahip olmak ihtiyacını destekleyen bir diğer etken, biyolojik kökenli bir istek olan yaşamak, yaşamda kalmak arzusudur. Bedenimiz bizim ruhsal durumumuzdan bağımsız olarak, sürekli biçimde "ölümsüzlük" arzusu ile doludur. Ama yapmış olduğumuz gözlemler sonucunda ölümün kaçınılmaz olduğunu bildiğimiz için, ölümsüzlük imajını yaratacak bazı semboller ve değerler arayarak, bir çözüm bulma çabasına yöneliriz. Bu arzu, tarihte çok çeşitli görünümler almıştır. Mısır firavunlarının piramitlerde gömülü olan cesetlerinin ölümsüzlüğüne inanılırdı. Ayrıca avcı topluluklardaki ölümden sonrası inançları ile Hıristiyanlık ve İslam dinlerindeki cennet inancı da, bu konudaki örnekler arasındadır. On sekizinci yüzyıldan sonra Batı toplumlarında "tarih" ve "gelecek" kavramları, dinsel cennetin yerini aldı. Artık tarih kitaplarının dipnotlarında yer almayı garantileyecek olan şöhret, tanınmışlık veya adının kötüye çıkması gibi özellikler, ölümsüzlüğün kanıtları sayılıyor. Şöhret özlemi, geleneksel dinlere ve öteki âleme inanmayan kişiler (özellikle politikacılar) için salt dünyasal bir tutkudan öte, dinsel bir anlam da taşımaktadır. Bu çerçeve içerisinde halk, ölümsüzlüğe giden

yolu hazırlamakta, reklam menajerleri ise çağın papazları olma rolünü üstlenmektedirler.

Belki de "sahip olmak" güdüsünün böylesine güçlü olmasının nedeni, ölümsüzlük duygusunu tatmin etme konusundaki etkinliğidir. "Kendimi" sahip olduğum şeylerden oluşan bir bütünlük olarak kabul edersem, onların yok olmazlığı, benim ölümsüzlüğümü sağlayacaktır. Eski Mısır'daki mumyalamadan, günümüzdeki hukuksal ölümsüzlük kaynağı olan "son istek"e kadar, insanlar fizik yaşamları ötesinde "canlı kalmayı" bilmişlerdir. "Son istek" ile kişi, gelecek nesiller için, kendi mal varlığının nasıl ve nerelerde kullanılması gerektiğini belirlemektedir. Böylelikle miras yasaları aracılığı ile de, sermaye yatırımcısı rolüne büründüğü oranda, ölümsüzleşmektedir.

"Sahip Olmak" Güdüsü ve Anal Karakter

"Sahip olmak" güdüsünü daha iyi anlayabilmek için, Freud'un önemli buluşlarından birine değinmek yararlı olacak. Freud, çocukların "pasif alıcı" dönemlerinden sonra "saldırgan alıcılık" evrelerini yaşadıklarını, daha sonra ise yetişkinliğe geçmeden bir adım öncesi olan "anal erotik" döneme girdiklerini anlatır. Freud'un da kanıtladığı gibi bu son dönem, insanın gelecek yaşamını etkilemesi açısından çok önemlidir. Bu aşamaya takılıp gerekli adımı atamayanlarda gelişen "anal karakter", yani insanın tüm enerjisini hem maddesel şeylere ve paraya hem de duygulara, sözcüklere ve jestlere sahip olmaya, onları biriktirip saklamaya yöneltmesi ve bu amaçla kullanması, "anal erotik" evrenin kalıntılarıdır. Cimrilerin davranışlarında dile gelen bu karakter yapısı, çoğunlukla aşırı bir düzen tutkusu, titizlik ve inatçılık özelliklerini de beraberinde getirir. Freud'un açıklamalarında, para ile dışkı arasında kurulan sembolik ilişki ve bununla ilgili çeşitli

örnekler çok ilginçtir. Anal karakterin, yeterli olgunluğa varılamamasının bir sonucu olduğu yolundaki Freudcu görüş aslında, on dokuzuncu yüzyıl burjuva toplumlarının bir eleştirisi niteliğini taşımaktadır. Bu dönemde anal karakteri belirleyen özellikler, toplumun ahlak kurallarını biçimlemekte de kullanılmış ve insan doğasının normal özellikleri olarak açıklanmışlardır. Freud'un para = dışkı söylemi (Freud öyle düşünmemiş bile olsa) burjuva toplumlarının açgözlülüğe ve sahip olma hırsına dayalı işleyiş düzeninin bir eleştirisidir. Bu yaklaşım, Marx'ın *Ekonomik ve Filozofik El Yazmaları*'nda paranın işlevi üzerine yaptığı açıklamalarla benzerlikler göstermektedir.

Belirtmek gerekir ki, Freud için en önde gelen konu, Libido'nun gelişimindeki dönemlerdir. Karakter oluşumu ise ondan sonra gelir ve ikinci derecede önem taşır. Bence bu doğru değildir. Kanımca karakter oluşumunda en etkili şey, çocuğun ilk yaşlarındaki insan ilişkileri ile onu etkileyen toplumsal koşullardır. Konumuz açısından önemli olan, Freud'un, "sahip olmak" tutkusunu gerçek olgunluğa ulaşmadan önceki bir dönem olarak görmesi ve bu özelliğin daha sonraki yaşamda da etkili olması halinde, durumun patolojik bir olgu biçiminde değerlendirilmesi görüşünde olmasıdır. Diğer bir deyişle, "sahip olmak" güdüsü ile davranan insanlar Freud'a göre, psişik yönden hasta ve nevrotiktirler. O halde anal karakterin ağırlık kazandığı bir toplumu da hasta olarak tanımlamak yanlış olmaz.

İnzivaya Çekilmek ve Ekonomik Eşitlik

Politika ve ahlak konusundaki tartışmalarda karşımıza sık sık "Sahip olmak mı sahip olmamak mı?" sorusu çıkar. Dinsel açıdan bakınca, sorunun cevabı, inzivaya çekilmek ile eğlenceye ve sınırsız doyuma açık bir yaşantı arasındaki seçimde

yatar. Ama ağırlığı tek tek davranışlardan alıp, onlara temel olan ana davranış biçimine yöneltirsek, bu ayrımın önemi kalmaz.

Her şeyden vazgeçmeyi ve tüm istekleri yok etmeyi savunan inziva olayı, büyük bir olasılıkla çok güçlü bir sahip olmak ve tüketmek arzusunun diğer yüzü olma özelliğindedir. Bir inzivacı bu duygularını bastırmış olabilir. Ama sürekli olarak tüketim ve sahip olmak duygularını bastırmakla uğraştığı için, bütün ilgi alanı ister istemez yine sahip olmak ve tüketmek konularıdır. Yüceltme mekanizmasını kullanarak yapılan bu türlü yalanlamalara, psikanalitik deneyimlerde çok sık rastlanır. Bunlara örnek olarak, yıkıcı içgüdülerini bastırmaya çalışan fanatik vejetaryenleri (et yemeye karşı olanlar), kendi öldürme tutkularını yücelten fanatik kürtaj düşmanlarını ve kendi "günahkâr" eğilimlerini fark etmek istemeyen kahramanlık budalalarını verebiliriz. Böylesi durumlarda kişilerin savundukları fanatik düşüncelerden çok, onları bu yöne ve böyle davranmaya iten bilinçaltı nedenler önem kazanmaktadırlar. Bana öyle geliyor ki, bütün fanatik davranışlar, başka ve özellikle karşıt içgüdüleri örtüp, maskeleme amacı taşıyorlar.

"Sahip olmak mı sahip olmamak mı?" sorusu ekonomik ve politik alanda karşımıza, gelirlerde tam bir eşitlik ile sınırsız bir eşitsizlik arasındaki seçenek olarak dikilir. Ama olaya böyle yaklaşmak yanlıştır. Eğer fonksiyonel veya kişisel kullanıma açık bir mülkiyet varsa, malları herkes kendi yararı ölçüsünde ve dilediğince kullanabiliyor demektir. Böyle bir durumda az ya da çok şeye sahip olmak, bir çekişmeye ve kıskançlığa yol açmayacağı için, mülkiyet konusu toplumsal bir sorun olmaktan çıkar. Öte yandan, herkesin aynı düzeyde ve eşit oranda mal varlığına sahip olmasını savunanlar, içlerindeki "sahip olmak" tutkusundan kurtulamayıp, bunu eşitlik ideali yüceltmesi ile gizlemek istemektedirler. Bu isteğin gerisinde kıskançlık güdüsü yatmaktadır. Bir başkasının kendisinden çok şeye sahip olmaması gerektiğini ileri süren

her kişi, işte bu yolla, içinde duyduğu büyük kıskançlığı örtmekte, onu bastırarak kendisi ve çevresi için bir tehlike olmamasına çalışmaktadır.

Bence önemli olan, zenginlik ve fakirlik gibi aşırı uçların törpülenerek ortadan kaldırılmasıdır. Eşitlik, eldeki tüm maddesel varlıkların herkese aynı oranda dağıtılması demek değildir. Benim eşitlikten anladığım, çeşitli sosyal sınıfları yaratan ve bu sınıflarda farklı insancıl deneylerin yaşanmasına yol açan gelir farklılıklarının düzeltilmesidir. *Ekonomik ve Filozofik El Yazmaları'*nda Marx da, "ham komünizmin" bu "insan kişiliğine ters" bakış açısına değinmiştir. Bu tür komünizm, yani herkesin eşit mal varlığına sahip olması hayali, "kıskançlığın bir göstergesi"dir yalnızca.

Yaşayabilmek İçin "Sahip Olmak" Zorunluluğu

"Sahip olmak" ilkesini daha iyi anlatabilmek için, konunun bir diğer yönünü, insanın varlığını sürdürebilmesi için bazı şeylere sahip olması gerekliliğini de incelememiz gerekiyor. İnsan, yaşayabilmek için bazı şeylere sahip olmak, onları saklamak, onlara bakıp-beslemek ve kullanmak zorundadır. Bedenimiz, yiyeceklerimiz, evimiz, elbiselerimiz ve temel ihtiyaçlarımız için gereken araç ve gereçler işte bu türdendir. Böylesi bir "sahip olmak", insanın varlığından doğan ve normal bir olaydır. İnsanın varlığını ve yaşamını sürdürebilmesi için gereken ve akılcı bir güdü olan bu tür "sahip olmak" şimdiye dek sözünü ettiğimiz, karakter yapısının sonucu olarak doğan "sahip olmak"tan çok farklıdır.

Nesnelere (ya da insanlara) sahip olmak, onları elde edip, kendi egemenliğine almak ve saklamak türündeki bu tutku, insanın doğumuyla birlikte onda var olan bir duygu değildir. Böyle ihtiraslar, toplumsal gelişmelerin ve koşulların insan türü üzerinde etkili olması sonucunda ortaya çıkar.

Yaşam gerekliliğinden doğan "sahip olmak", "olmak" ilkesiyle çelişmez. Çünkü "en doğru" ve "en kutsal" kişilerde bile, insan oldukları sürece, böyle bir sahip olmak isteği vardır.

Ama ortalama insanlarda, yaşam gerekliliğinden doğan "sahip olmak" isteği ile toplumsal koşulların bir sonucu olan ve etkisini "karakter yapısı" biçiminde gösteren "sahip olmak" yan yana ve birlikte, çoğu kez de birbirleriyle karışmış olarak bulunurlar. (Varoluşla getirilen özellikler ile karakter yapısına göre biçimlenen davranışlar arasındaki farklılığın daha geniş açıklaması için, *Psikanaliz ve Ahlak* adlı kitabıma bakınız.)

2

"Olmak" Nedir?

Günümüz toplumlarında "sahip olmak" olgusu daha sık yaşandığı için, onun üzerine bildiklerimiz, "olmak" konusunda bildiklerimizden daha fazladır. Ayrıca "olmak" ilkesini kavramanın güç oluşunun bir diğer nedeni de, bu varoluş biçimini tanımlamanın zorluğudur.

"Sahip olmak" şeylere, nesnelere ilişkindir ve bunları görüp, tutmak ve de tanımlamak kolaydır. "Olmak" ise, yaşantılara, duygulara ve bazı içsel süreçlere dayandığı için, dile getirilmesi, tanımlanması zor ve hatta imkânsızdır. Kişilik dediğimiz, dışa vuran yanlarımızı, yani taşıdığımız maskeleri tanımlamak mümkündür. Çünkü bu, dışlaşmış bir nesne, bir "şey"dir. Ama yaşayan insanı, ölü bir resim ya da cansız bir madde gibi tanımlamak mümkün olmaz. Kişinin karakteri, davranış biçimi ve yaşam anlayışı üzerine birçok şey söylenebilir ve bu söylenenler, o kişinin psişik yapısının anlaşılmasına önemli katkılar yapabilir. Ancak o kişinin tüm benliğini, bireyin o tek başınalığını, bir kereye özgülüğünü ve "öyle oluşunu" tam olarak kavramak hiçbir zaman mümkün değildir. Kişiler, kendi parmak izleri gibi öylesine farklı, bir kerelik ve çeşitlidirler ki, onları duygu ya da sezgi yoluyla bile tam olarak anlamak imkân dışıdır. Çünkü birbirinin

aynı olan iki insan yoktur dünyada.* Bu ayrılığı ve farklılığı ortadan kaldırabilmenin tek yolu, kişilerin birbirleriyle canlı ilişkilere girişmelerinden ve hep birlikte yaşam dansına ve o akışa katılmalarından geçer. Bu yolla bile tam bir karşılıklı özdeşliğe ulaşılabileceğini sanmak yanıltıcı olur. Küçücük bir davranış biçimini bile tam anlamıyla tanımlayamayız. Mona Lisa'nın gülümseyişi üzerine sayfalarca yazı yazabiliriz ama o gülücüğü sözcüklerle yakalayamayız hiç. Aslında herkesin gülümseyişi (sahte, maske olarak kullanılan ve klişeleşmiş gülümsemeler dışında) Mona Lisa'nınki kadar bir kereliktir ve tanımlanamaz. Bir insanın gözlerinde beliren pırıltıda, yürüyüşünde, yüzündeki bir değişiklikte ya da ses tonunda oluşan değişmelerde beliren sevincini, nefretini, ilgisini, hayranlığını veya kendini beğenmişliğini sözcüklerle tanımlamak ya da tam olarak anlatmak, hiçbir zaman mümkün olmayacaktır.

Aktif "Olmak"

"Olmak" ilkesi, bağımsızlık, özgürlük ve eleştirel (sorgulayıcı) düşünceyi, kendisinin önkoşulları olarak alır. Yani bu temel özellikler olmadan, "olmak" tam anlamıyla beliremez. "Olmak"ın en belirgin özelliği, aktivitedir. Ancak bu aktif oluşu, ticari anlamda değil, insanın yeteneklerinin verimli bir biçimde kullanılması demek olan, içsel bir aktivite anlamında değerlendirmek doğru olur. "Olmak", kişinin herkeste (değişik oranlarda) var olan özelliklerini ve insancıl zenginliklerini değerlendirerek, onları geliştirmesi demektir. Kendini yenileştirmek, geliştirmek, akmak, sevmek, ben-

* Bu sınır, en iyi psikolojinin bile aşamadığı bir şeydir. Bu konudaki görüşlerimi ve "olumsuz psikoloji" ile "olumsuz teolojiyi" birbirleriyle karşılaştırmamı "Über die Grenzen und Gefahren der Psychologie" (Psikolojinin Sınırları ve Tehlikeleri Üzerine) adlı makalemde bulabilirsiniz.

liğin dar sınırlarını aşarak diğer insanlara yönelmek, onlarla işbirliğine girmek ve vermek demektir. Ve bu yaşantıların hiçbirini sözcüklerle yakalamak, dile getirip tanımlamak mümkün değildir. Sözcükler bizim yaşantılarımızı ve içsel güçlerimizi doldurduğumuz kaplardır. Ama yaşantılar kısa bir süre sonra kabı aşıp dışarıya taşarlar. Sözcükler belki, bu yaşanmış olan süreçlere doğru yönelmemizi sağlar ya da o yöne işaret eder, ancak hiçbir zaman canlı içsel süreçlerle özdeş değillerdir.

Bir yaşantıyı veya bir anıyı düşüncelere ve sözcüklere dökmeye başladığımız anda onun bizden kaçtığını, değiştiğini, ışığının sönüp kuru bir düşünce haline dönüştüğünü sezeriz. Bu nedenle "olmak", sözcüklerle anlatılamaz, ancak birlikte yaşanarak aktarılabilir. "Sahip olmak" ilkesinde ölü sözcükler hüküm sürer, "olmak"da ise, tanımlanamayan canlı deneyimler, yaşantılar ve izlenimler vardır. (Canlı, verimli ve üretici düşünceler de, "olmak" ilkesinin içinde yer alırlar.)

Belki de "olmak" ilkesini en iyi, Max Hunziker'den esinlediğim şu sembolik düşünce anlatır: Mavi bir camı, mavi dışındaki renkleri özümsemediği ve yansıtmadığı için "mavi" diye tanımlarız. Verdiğimiz ad, sahip olduklarına değil, dışa yansıttığına ve verdiğine bakılarak yakıştırılmıştır mavi cama.

"Sahip olmak" ya da diğer bir deyişle "olmamak" güdüsünden kendimizi kurtarabildiğimiz ölçüde "olmak" ilkesine yaklaşabiliriz. Bunun için de, sahip olduğumuz şeylere sıkıca sarılarak kişiliğimizi bulmaya çalışmaktan ve güvenlik duyma çabamızdan sıyrılmamız ve de kendi benliğimiz ile sahip olduklarımızı her şeymiş sanarak yüceltme alışkanlığından vazgeçmemiz gerekiyor.

"Olmak" için, "ben" tutkusundan ve her şeyi kendi benliğimiz, kendi çıkarlarımız açısından değerlendirmekten sıyrılmak zorundayız. Bu durumu en iyi, mistiklerin kendimizi

"boşaltmak" ve "yoksullaştırmak" gibi sözcükleri ile ifade edebiliriz.

Ama birçok insana "sahip olmak" alışkanlıklarından vazgeçmek güç geliyor. Bu yöndeki herhangi bir girişim, yüzme bilmeden denizin ortasına düşeceklermiş gibi bir korku ve güvenlik dayanaklarını yitirme telaşı veriyor onlara. Ancak bilmiyorlar ki, "mülkiyet" denilen koltuk değneklerini atmadıkça, kendi güçlerini ve yeteneklerini kullanabilecek duruma gelmeleri mümkün değildir. Onları engelleyen, sahip oldukları şeyler olmadan gelişemeyecekleri, başarılı olamayacakları hayali konusundaki yanlış inançlarıdır.

Aktivite ve Pasivite

Yukarıda açıklamaya çalıştığım biçimiyle "olmak" aktivite yeteneği anlamına gelirken, pasivite de "olmayı" engelleyen bir durum olarak ortaya çıkıyor. Ancak "aktif ve "pasif" sözcüklerine günümüzde verilen anlam, antik dönemden, ortaçağdan ve Rönesans sonrasından çok farklıdır. Bu yüzden, "olmak" kavramını anlayabilmek için, önce aktivite ve pasivite sözcüklerinin ne anlama geldiklerini açıklamak gerekir.

Modern dillerde aktivite denilince, enerji kullanımı sonucunda, görülebilir bir etki yaratan davranış biçimi anlaşılmaktadır. Bu anlamda, tarlasını işleyen çiftçiyi, fabrikada çalışan işçiyi, müşteriye mal satmaya çalışan tezgâhtarı, yatırım yapan sermaye sahibini, hastalarını muayene eden doktoru ve posta pulu satan posta memurunu aktif olarak nitelendirmemiz gerekecektir. Bu eylemlerden bazıları diğerlerinden daha fazla ilgi ve konsantrasyon gerektirse bile, tümünü "aktivite" olarak tanımlamak yanlış olmayacaktır. Genel anlamda aktivite, topluma yararlı bazı katkılarda bulunan, belirli bir hedefe yönelmiş olan ve genel kabul gören davranışların tümüne verilen addır.

Güncel anlamıyla aktivite, belirli bir biçimde davranan insanı değil de, belirli bir davranışı tanımlamaya yaramaktadır. “Aktivite” sözcüğü kullanılırken, örneğin bir insanın, köle olması nedeniyle bazı şeyleri yapmaya zorlandığı için mi, yoksa korkudan doğan bir içsel baskı sonucu mu aktiviteye yöneldiği konusunda hiçbir ayrım yapılmaz. Yine bu kavram açısından, işiyle kendisi arasında bir bağ bulunan ve işi ile tatmin duyan yaratıcı bir yazar, bir bilim insanı veya bir bahçıvan ile işine hiç ilgi duymayan ve o işi yerine getirmekle ruhsal bir tatmine ulaşamayan bir işçi veya postacı arasında hiçbir fark yoktur.

Modern kullanım içinde, aktivite kavramı ile ticari davranış arasında da bir ayrım yapılmadığını görüyoruz. Ama aktivitenin bu iki ayrı biçimi, “yabancılaşmış” ya da “yabancılaşmamış” eylem kavramlarının farklılığında olduğu gibi birbirlerinden ayrılırlar. Yabancılaşmış aktivitede kişi kendini, eyleminin aktif bir öznesi olarak değil de bir sonucu olarak ve kendinden ayrılmış, ötede, hatta kendine karşıt bir şeymiş gibi görmek durumundadır. Aslında eyleme kalkışan “ben” değilimdir, bazı iç ya da dış güçler, beni kullanarak eylemde bulunmaktadırlar. Böylelikle ben, aktivitenin sonuçlarından ayrılmış olurum. Yabancılaşmış aktiviteye en güzel örnekleri, psiko-patolojik alandaki zorlayıcı nevrozlarda buluruz. Böylesi bir kişiliğe sahip olanlar, kendilerini kendi isteklerine karşıt bir biçimde davranmak zorunda hissederler. Zorlayıcı nevroz, merdivenleri saymak, belirli cümleleri yinelemek veya ilkel bazı törenleri yerine getirmeye çalışmak gibi çok çeşitli biçimlerde belirebilir. Bir hedefe varma konusunda son derece “aktif gözükse bile, psikanalitik çalışmaların da kanıtladığı gibi, kişi aslında kendi farkında olmadığı içsel zorlamaların etkisi ve güdüsü altındadır. Yabancılaşmış aktiviteye bir diğer örnek, post hipnotik telkin olayıdır. Hipnotik uykudayken belirli bir emri alan kişi, uyandıktan sonra kendi içinden geldiği gibi davrandığını sanarak bu emri yerine getirirken,

aslında hipnotizörün kendine verdiği emirleri uygulamakta olduğunu bilmez.*

Yabancılaşmamış aktivitede ise, kişi kendini eylemdeki özne olarak yaşar. Bu tür bir aktivite, bir doğurma, bir üretme sürecidir ve kişi ile ürettiği şey arasında doğrusal bir ilişki, bir bağ vardır. Böyle bir durumda aktivite, kişinin güçlerinin ve yeteneklerinin dışa yansıması demektir ve kişi aktivitesi ile bir olmuştur. Bu yabancılaşmamış aktivite biçimini ben "verimli aktivite" olarak adlandırıyorum.**

"Verimli" derken, ortaya yeni ve özgün şeyler çıkarma yeteneğinden söz ediyorum. Bunu, bir sanatçının ya da bir bilim insanının yaratıcılığı ile eşanlamda almamak gerekir. Burada önemli olan, aktivitenin ürünü değil, onun kalitesidir. Bir resim veya bilimsel bir çalışma verimsiz olabilir. Buna karşılık bir insanın öyle kendi halinde oturduğu ve kendi benliğinin bilincine varmaya çalıştığı ya da bir ağaca boş bakmak ye-

---

* Post-hipnotik telkinde bir incelik gizlidir. Fromm'un yukarıdaki anlatımı bizi bazı yanlış anlaşılmalara sürükleyebilir. Hipnoz hali, ruh-beden ilişkisinin gevşemesi ve ruhun daha rahat davranabilmesi durumudur. Böyle bir uyku içindeki kişi, telkin almaya açıktır. Ancak olayın özelliği, ruhun hipnotik uykuda bile canlılığını korumasıdır. Yani ruh, hipnotizörün verdiği emirleri kabul etmeyebilir. Bu durumda kişi, verilen emirleri ya kendine olan güvensizliği nedeniyle başaramayacağından korktuğu ya da ruhunun özelliklerine ters geldiği için reddeder ve uyandıktan sonra da onları uygulamaz. Hipnoz altındaki bir kişiye uyandıktan sonra apartmanın tepesinden yere atlamasını, bir şey olmayacağını söyleseniz ve o da bunu kendine güvenemediği için kabul etmese, belki zorlayarak ve "ruhunuz bunu başaracaktır" diyerek, onu bu emre uymaya inandırabilirsiniz. Ama uyandıktan sonra, kendisiyle emir arasında bir çatışmaya girecek ve onu uygulamayacaktır. Veya uyanınca bir kişiyi öldürmesini ona emrettiğinizde, ruhuna ters olduğu için bunu kabul etmeyecektir. Yani post-hipnotik telkin yoluyla bir insana, ona ters olanlar da dahil olmak üzere her şeyi yaptırmak mümkün değildir. (Çev. n.)

** "Spontan (kendiliğinden) aktive" deyimini *Özgürlükten Kaçış* adlı kitabımda kullanmıştım. Ondan sonraki çalışmalarımda ise bu tavrı "verimli aktivite" olarak adlandırdım hep.

rine, onu gerçekten "gördüğü" veya bir şiiri okurken şairin duygularını hissettiği anlarda, hiçbir şey "varedilmemiş" olmasına rağmen, böyle bir süreç "verimli"dir aslında. Çünkü verimli çalışma, içsel bir katılmayı gerektirir. Oysa bilimsel ya da sanatsal bir çalışma, "yararlı" bir şey meydana getirme çabasından bağımsızdır. Verimlilik eğer dünyasal olarak köreltilmemişse, her insanda var olan bir karakter özelliğidir. Verimli insan el sürdüğü her şeye can verir, onu hareketlendirir. Kendi yeteneklerini canlandırmakla kalmaz, başka insanlara ve eşyalara da yaşam verir.

Ancak hem "aktivite" hem de "pasivite" çok farklı iki ayrı anlama gelebilir. Ticari amaçlı yabancılaşmış aktivite, aslında pasivite, yani "verimsizlik" anlamındadır. Buna karşılık, ticari olmayan bir pasivite, yabancılaşmamış aktivite olma özelliğini taşır. Ama günümüzde bunun farkına varmak öylesine güçtür ki. Çünkü verimli bir pasivite ile çok ender karşılaşılırken, aktivite gibi görünen şeylerin çoğu da, yabancılaşmış pasiviteden başka bir şey olmamaktadır.

Bazı Büyük Düşünce Ustalarının Öğretilerinde Aktivite ve Pasivite

Endüstri öncesi toplumların felsefe geleneği içinde, aktivite ve pasivite bugünkü anlamlarından oldukça farklı olarak kullanılmaktaydılar. Bu doğaldır. Çünkü o dönemlerde insanların işlerine yabancılaşması, böylesine büyük boyutlara ulaşmamıştı. Aristo ve benzeri filozofların "aktivite" ile "ticari davranış" arasında bir ayrım yapmalarının nedeni de bundandır. Eski Atina'da hür bir insanın tüm eylemlerini açıklamaya yarayan "pratik" kavramı, bedensel çalışmayı içermekteydi. Çünkü yabancılaşmış işler, o dönemde yalnızca köleler tarafından görülmekteydi. "Pratik" kavramı ile Aristo, insanla-

rın özgür aktivitelerini tanımlamıştı. (Nicholas Lobkowicz'in "*Theory and Praxis* (Teori ve Pratik)" adlı kitabıyla karşılaştırınız.) Bu toplumsal koşullar altında, birçok Atinalı'nın yapan için anlamsız olan, monoton ve yabancılaşmış bir iş ya da çalışma gibi sorunlardan habersiz olduklarını düşünmek mümkündür. Köle olmadıkları için özgür olmak, onlar için verimli ve kendilerince anlamlı şeyler yapmak demekti.

Aristo'nun aktiviteye ve pasiviteye günümüzdeki anlamları vermediği, onun "pratik", yani aktivite olayına getirdiği yorumda belirginleşir. Aristo için aktivitenin, politik aktiviteden bile üstün olan biçimi, gerçeği aramak demek olan kontemplatif (imgesel ya da düş gücüne dayanan) yaşamdır. Böyle bir davranışın pasivitenin bir biçimi olabileceği, Aristo için düşünülemez olan bir şeydi. Çünkü o, düş gücünü içimizdeki en iyi bölümün (*nous*) bir aktivitesi olarak almıştı ve bir kölenin de, özgür kişiler gibi böyle sevinçleri yaşayabileceğine inanıyordu. Yine Aristo'ya göre, iyiye ve güzele gitmek demek olan "*eudaimonia*"ya, eğlenceler ve hazlar ile değil, aktivite ile ulaşılabilirdi ancak.

Aquinolu Thomas'ın aktivite anlayışı da, Aristo'nunkine benzer. Thomas için de içsel huzura ve ruh bilgisine yönelmiş olan bir yaşam (*vita contemplativa*), insancıl aktivitenin en yüce biçimidir. Thomas, sıradan insanların günlük yaşamlarının da (*vita activa*) değerli olduğunu ve insanlığın iyiye gitmesine (*beatitudo*) katkıda bulunduğunu söyler. Ancak bunun mümkün olabilmesi için, o insanların tüm aktivitelerinin bu amaca yönelmesi ve yine o insanların kendi tutkuları ile bedenlerini denetim altında tutabilmeleri gerekmektedir. (Aquinolu Thomas'ın, "*Summa Theologica*" adlı kitabından 2-2: 182, 183 ve 1-2: 4,6 ile karşılaştırınız.)

Thomas'ın bakış açısı bir uzlaşma önerisi taşırken, *The Cloud of Unknowing*'in yazarı, aktif yaşantıya karşı olan görüşleri dile getirmektedir. Meister Eckhart ise, aktif yaşantı yanlısıdır. Bu üç düşünür arasındaki farklılık, ilk bakışta

göze çarptığı kadar büyük değildir aslında. Çünkü her üçü de, aktivitenin en yüce ahlaki değerlere dayanıp, onları dile getirmesini savunmaktadırlar. İşte bu nedenle, yine her üçü, insanın ruhsal-zihinsel "kaynağından" koparılmış aktiviteye karşıdırlar.*

Spinoza da bir düşünür ve bir insan olarak, kendinden dört yüz yıl önceki Eckhart döneminin değerlerini temsil ediyordu. Aynı zamanda iyi bir gözlemci de olan Spinoza, toplumun ve ortalama insanların geçirdikleri değişiklikleri, yakından izliyordu. Onu psikolojiyi bilimselleştiren ve bilinçdışı boyutunu ilk kez ortaya koyan düşünür olarak adlandırmak yanlış olmaz. Bu konulardaki derin görüşleri nedeniyle Spinoza, aktivite ile pasivite arasındaki farkı, kendinden önceki düşünürlerden daha sistematik ve ayrıntılı bir biçimde incelemiştir.

Etika adlı kitapta, aktivite ile pasiviteyi insan ruhunun iki temel kategorisi olarak açıklayan Spinoza, aktivitenin insan doğası ile uyumlu bir davranış olduğunu söyler: "Aktivite, dışımızda veya içimizde oluşan bir olayla uyum içinde olmamız ya da olayın anlaşılması için, onunla birlikte doğamızdan hareketlenen bazı özelliklerin gerekli olması durumudur. Pasivite ise, içimizde gerçekleşen ya da doğamızdan kaynaklanan olaylarda, bizim olayı oluşturan nedenin yalnızca bir bölümü olmamız durumudur." (Etika 3, Tanım: 2)

"İnsan doğası" kavramının dışa yansıyan ve sınanabilir yanları olduğunu pek düşünemeyen modern okuyucular için, bu sözleri anlamanın biraz zor olacağını düşünebiliriz. Ama tıpkı Aristo gibi Spinoza da buna inanıyordu. Bu yargı, günümüzdeki nöropsikologların, biyologların ve psikologların bazılarınca da paylaşılmaktadır. Spinoza, insan doğasının insan için, bir atın doğasının o atı belirlemesi gibi, belirleyici bir öğe

* Kontemplatif ve aktif yaşam konularında daha geniş bilgi isteyenler, W. Lange, N. Lobkowicz ve D. Mieth'in (1971) yazılarına başvurabilirler.

olduğuna inanıyordu. Ayrıca bir insanın üstün meziyetlere sahip olmasının veya ahlaksızlıklar içinde kalmasının, başarılı olmasının ya da acı çekmesinin ve aktif veya pasif oluşunun, kendi türüne özgü doğasını ne ölçüde gerçekleştirdiğine bağlı olduğunu da ileri sürüyordu. Ona göre, insan doğasının modeline ne denli yaklaşırsak, özgürlüğümüz ve refahımız da o ölçüde artar.

Spinoza'nın insan modelinde aktiviteden ayrılmamacasına ona bağlı olan öğe, akıldır. Varoluş koşullarımıza uygun davranırken, bu koşulların zorunlu ve gerçek olduğunu bilinçle kavrayabilirsek, kendi gerçeğimizin de farkına varmış oluruz: "Ruhumuz kendi doğasıyla uyumlu şeyler yaptığında, huzurlu ve mutludur. Ama doğasına ters bazı davranışlara yöneldiğinde acı çeker." (Etika 3, Teorem: 1)

Spinoza, insan ihtiyaçlarını aktif ve pasif (*actiones* ve *passiones*) olmak üzere ikiye ayırır. Ona göre aktif ihtiyaçlar, varoluşumuzun (patolojik değil) doğal koşullarından kaynaklanırken, pasif olanlar, iç ve dış bozucu etkenlerden doğarlar. Birinci durumdakiler, insanlar özgür olduğu sürece ortaya çıkabileceklerdir. Pasif ihtiyaçlar ise, iç ve dış baskıların bir sonucudur. Tüm "aktif ihtiyaçlar" doğal olarak iyidirler. "Tutkular" (*passiones*) ise, iyi ya da kötü olabilirler. Daha sonra Spinoza, insandaki aktivite, akıl, özgürlük, huzur, sevinç ve kendini gerçekleştirme gibi olumlu özellikler gibi; insan doğasına ters olan pasivite, akıldışılık, esaret, üzüntü ve güçsüzlük gibi olumsuz özelliklerin de birbirleriyle bağlantılı olduğunu açıklar. (Etika 4, Ek, Madde: 2, 3, 5, Teorem: 40, 42)

Spinoza'nın tutkular ve pasivite üzerine olan düşüncelerini daha iyi anlayabilmek için, görüşlerini sonuna dek izlemek gerekir. Spinoza, akıldışı tutkular tarafından güdülenenlerin ve davranışlarını bu tür ihtirasları doğrultusunda ayarlayanların ruhen hasta olduğunu söyler. Eğer optimum bir gelişmeye ulaşmışsak, yalnızca özgür, güçlü, akıllı ve neşeli değil, aynı zamanda psişik yönden de sağlıklı oluruz.

Bunu başaramadığımız durumlarda ise bağımlı, güçsüz, mecalsiz, bıkkın olur ve çöküntü içinde kalırız. Bence Spinoza, ruhsal sağlığın veya bozukluğun, yaşam biçiminin doğru ya da yanlış kuruluşuna bağlı olduğunu ortaya koyan ilk modern düşünürdür.

Ona göre, ruhsal sağlık doğru yaşamın bir göstergesi, ruhsal bozukluklar ve mutsuzluklar da, insan doğasının gerekleriyle uyum içinde yaşayamamanın bir sonucudur. "Açgözlü kişinin kazanç ve paradan, ihtiraslı birinin de şöhretten başka bir şey düşünmemesi, bir delilik göstergesi olarak değerlendirilmez. Çünkü bu özellikler, sıkıcı ve nefret yaratan duygular olarak değerlendirilir ve aşağılanırlar. Ama gerçekte açgözlülük, ihtiras ve şehvet gibi nitelikler, hastalık sayılmasalar bile, deliliğin birer göstergesidirler." (Etika 4, Teorem: 44) Bu açıklaması ile Spinoza, insan doğasına ters olan bütün tutkuların patolojik olgular olduğunu söylemekte, sonra bir adım daha atarak, bunları ruhsal hastalıkların bir türü olarak sınıflandırmaktadır.

Spinoza'nın aktivite ve pasivite üzerine yaptığı açıklamalar, endüstri toplumlarının radikal bir eleştirisi özelliğini de taşımaktadır. Günümüzde para hırsı, sahip olma ve şöhret gibi güdülerin yönlendirdiği insanlar, normal ve toplumla uyum içinde sayılırken, Spinoza çok önceden bunların son derece pasif ve hasta olduklarını belirtmiştir. Spinoza'nın yaşamı ile örnek olduğu aktif insan tipine, günümüzde çok ender rastlanmakta ve normal sanılan aktivite kavramına uyamadıkları için, böylesi kişiler "nevrotik" damgasını yemektedirler.

Ekonomik ve Filozofik El Yazmaları'nda Marx, özgür ve bilinçli aktivitenin insan türünün karakterine en uygun davranış biçimi olduğunu yazmıştı. Marx'a göre emek, insanca aktivitenin sembolüdür ve insanca aktivite ise yaşamdır. Buna karşılık sermaye, yoğunlaştırmış, geçmişte kalmış ve son aşamada da ölü bir şeydir (*Grundrisse*). Sermaye ile emek arasın-

daki çatışma, Marx için çok önemliydi. Çünkü Marx'a göre, bu çatışma canlılık ve ölüm, şimdi ve geçmiş, insanlar ve eşyalar ile olmak ve sahip olmak arasındaki bir çekişmeyi ve bir savaşı simgeliyordu. Sorun şuydu: "Hangi özellik, karşıtına egemen olmalıdır? Yaşam mı ölümü, ölüm mü yaşamı belirlemelidir?" Sosyalizmin, yaşamın ölümü yenip, ona egemenlik kuracak bir toplum biçimi olabileceğini düşünen Marx, kapitalizmi de bu açıdan yeriyordu. Ona göre, kapitalist sistemde insanın "kendi başına çalışması" felce uğratılıyor ve insan kendi özüne yabancılaşıyordu. Marx'ın tasarladığı sosyalist düzende ise, insana yeniden insan olma ve yaşamın her alanında kendi başına davranabilme özgürlüğünün kazandırılması amaçlanıyordu.

Marx'ın anlaşılması zordu. Özellikle bazı formülleri ve klasik ekonomilerin etkileri üzerine yaptığı açıklamaları tam olarak kavramak herkesin harcı değildi. Ama onun yazılarından bazı bölümler ve cümleler okuyup, bunları vurgulayarak, Marx'ın bir determinist olduğunu ve insanları tarih ile ekonominin pasif birer nesnesi kılarak, onların tüm aktivitelerini yok ettiğini ileri sürmek de son derece yanıltıcı olacaktır. Onu bir bütün olarak okumak ve öylece anlamak, daha doğru yargılara varmamızı sağlayabilir. Marx'ın kendi dünya görüşünü açıklayan en güzel sözlerini *Kutsal Aile* adlı kitabında bulmak mümkündür: "Tarih bir şey yapmaz. Onun büyük bir serveti yoktur, tarih savaşmaz ve mücadele etmez. Her şeyi yapan, mülkiyete sahip olanlar ve savaşanlar, gerçek canlı insanlardır. Tarih, sanki bir kişilik gibi insanları kendi amaçları doğrultusunda kullanmaz. Tarih, arzularını ve amaçlarını gerçekleştirmeye çalışan insanların eylemlerinden başka bir şey değildir."

Günümüzdeki sözde aktivitenin, gerçekte pasif bir karaktere sahip olduğunu Albert Schweitzer'den daha iyi değerlendiren bir yirminci yüzyıl düşünürü çıkmamıştır. "*Verfall und Wiederaufbau der Kultur* (Kültürün Çöküşü ve Yeniden

Kurulması)" adlı çalışmasında Schweitzer, modern insanları bağımlı, mükemmellikten uzak, eksikli, patolojik ve tümden pasif olarak karakterize ederken, son derece haklıydı ve gözlemleri de yerindeydi.

Bir Gerçeklik Olarak "Olmak"

Şimdiye kadar, "olmak" kavramının "sahip olmak"ın karşıtı olarak ne anlama geldiğini açıklamaya çalıştım. Ama "olmak" kavramının iyi anlaşılabilmesi için, onu "dış görüntü" ile karşılaştırmak gerekir. İyi niyetli gibi görünmeme rağmen, bu iyi niyetim gerçek duygularımı ve sömürgen niyetlerimi örtmekte kullandığım bir maskeyse yalnızca, cesur gibi görünürken, aslında korkak ve yaşamdan yorgun düşmüş olan biriysem veya ülkemi seviyor gibi görünmeme rağmen, aslında kendi bencil isteklerimin tatminine yönelmişsem, dış görünüşüm, beni bu davranışlara iten gerçek nedenler ve güdüler ile tam bir çelişki halinde demektir. Yani davranışlarım ile karakterim birbirini tutmamaktadır. İnsanın gerçek kişiliğini ve "olmak" derecesini, davranışlarını belirleyen karakter yapısı ortaya koyar. Davranışlar ise, bir ölçüye kadar kişinin gerçek "olmuşluğunu" yansıtırlar. Ama daha çok, amaçlara erişilmesi için takılan ve kullanılan birer maske olmaktan öteye gidemezler. Davranış bilimleri, güvenilir bir bilimsel veri gibiymişçesine bu maske ile ilgilenir, onu araştırırlar. Halbuki asıl araştırılması ve incelenmesi gereken, bilinçli ve doğrudan gözlemlenemez olan içsel gerçekliktir. "Olmak" kavramının bu "maskeleri düşürücü" özelliğine ilk olarak Meister Eckhart işaret etmiş ve daha sonra bu özellik, Spinoza ve Marx'ın düşüncelerinde de önemli bir yer almıştır.

Davranış ile karakterin, yani maske ile onun ardına gizlenen gerçekliğin arasındaki karşıtlığın açığa çıkarılmasın-

da, Freud psikanalizinin de çok önemli katkıları olmuştur. Freud'un geliştirdiği yöntem (serbest çağrışımlar, rüya yorumu, yansıtma ve karşı koyma), çocukluğun ilk dönemlerinde bastırılmış olan içgüdülerin (özellikle cinsel içgüdülerin) gün ışığına çıkarılmasını hedef alıyordu. Psikanaliz teorisinin ve tedavi yöntemlerinin daha sonraki gelişimlerinde de ilke hep aynı kalmıştır: Bastırılan şeyler, çocukluğun ilk dönemlerindeki (bana göre daha sonra oluşan bastırma olayları da buna dahildir) korkular ve isteklerdir. Yaşama isteksizliği (*malaise*) biçiminde beliren hastalığı iyileştirebilmek için de, bu bastırılan şeylerin dışarıya ve bilince çıkarılması gerekmektedir. Başka türlü söylemek istersek, bastırılanlar, akıldışı çocuksu ve bireysel yaşantılardır.

Öte yandan, "sağlıklı insan aklı" diye niteledikleri şeye göre belirlenen normal, yani topluma uyumlu davranışlar, akılcı olarak değerlendirilmekte ve çözümlenmelerine gerek olmadığı düşünülmekteydi. Ama bu varsayım yanlıştır. Bizim bilinçli fikirlerimiz, inançlarımız ve motivasyonlarımız, çoğu kez yanlış bilgilerin, önyargıların ve akıldışı tutkuların bir karışımıdır. Bu karışım içinde var olan birkaç gerçek parçası da bize, yanıltıcı olarak karışımın gerçek ve doğru olduğu güvencesini verir. Sonra da düşüncelerimizin bütün gücüyle, bu hayal ve yanılgılar yığınını, mantık yasalarına göre düzenlemeye çalışırız.

Böyle bir bilinç düzeyinden hareketle, düşüncelerimizin gerçeği yansıttığını varsayar ve tüm yaşamımızı bu düşünce planına göre kuracak olursak "Bastırılan şey nedir?" sorusunun cevabı değişik olacaktır. Bu durumda bastırılan, gerçeğin bilgisidir. O halde ortaya çıkıyor ki, insanlar yalnızca akıldışı ve çocuksu şeyleri değil, aynı zamanda en önemli şey olan, gerçeğin bilgisini de bastırmakta ve bilinçaltına itmektedir. Toplum, insanları ikili bir kıskaca almaktadır. Bir yandan akıldışı ve insan doğasına ters tutkular yaratırken, öte yandan da onları aldatıcı kurgular ile doyurmaya çalışmakta ve

böylelikle gerçeğin üzerini örtüp, onu sözde bir akılcılığın uğrunda kafese hapsetmektedir.

"Gerçek ya da gerçeğin bilgisi bastırılıyor" derken, insanların gerçeği bildiklerini ve bu bilgilerini bastırdıklarını, yani "bilinçsiz bilgiye" sahip olduklarını varsaymaktayız. Benim, diğer insanlar ve kendi üzerimdeki psikanalitik gözlemlerim, bu varsayımı doğrular niteliktedir. İstesek de istemesek de gerçeği algılamakta, onun farkına varmaktayız. Görme, duyma, dokunma, işitme ve tat alma gibi beş duyumuz nasıl dış gerçeği algılamak ve onlara bir tepki göstermek için organize olmuşlarsa, aklımız da çevremizdeki şeyleri olduğu gibi görmek ve gerçeği kavramak üzere organize olmuş durumdadır. Burada "gerçek" derken, yalnızca bilimsel araçlarla ve yöntemlerle algılanabilen şeylerden söz etmek niyetinde değilim. Anlatmak istediğim, ancak konsantre olmuş bir bakışla "görülebilen" kendimizin ve başkalarının psişik gerçeğidir. Tehlikeli bir insanla mı, yoksa güvenilir biriyle mi karşılaştığımızı biliriz. Oyuna kendimiz de katılmış olsak bile, ne zaman aldatıldığımızı, bize ne zaman yalan söylendiğini veya nasıl oynatıldığımızı da biliriz. Bizden önceki nesillerin şaşırtıcı bir biçimde, yıldızların hareketleri ve birbirleriyle ilişkileri üzerine çok şey bilmeleri gibi, biz de insan davranışları konusunda hemen hemen her şeyi bilmekteyiz. Ama eski insanlar bu bilgilerin bilincindeydiler ve onu kullanmaktaydılar. Bizler ise, bilgimiz bilinçlenirse yaşam güçleşir ve "tehlikeli" olur korkusuyla, tüm bildiklerimizi bastırmaya ve unutmaya çalışıyoruz.

Örneğin rüyalarımızda kendimizin veya başka bir insanın, uyanık durumdayken hiç fark edemediğimiz bazı yönlerini kavrayabilir, bunların farkına varabiliriz. (Bu tür "kavrayış rüyaları"na örnekleri *Rüyalar, Masallar, Mitler* adlı kitabımda bulabilirsiniz.) Bazen bir insanı aniden, o ana dek tanıdığımızdan çok daha değişik bir biçimde algıladığımızı fark ederiz. İşin şaşırtıcı yanı, onun bu yönünü sanki önceden biliyor-

muşuz gibimize gelmesidir. Acı gerçeğin gün ışığına çıkma tehdidi gösterdiği anlarda ortaya çıkan direnme eyleminde de, aynı durumu gözlemlemek mümkündür. Yaşantımızda büyük bir enerjiyi, bildiklerimizi kendimizden saklayabilmek için onları bastırmaya çalışırken harcamaktayız. Ve bu bastırılan bilgiler de küçümsenmeyecek derecede fazladır. Talmud'da, gerçeğin bastırılması olayını şiirsel bir dille anlatan şöyle bir efsane vardır: Bir çocuk dünyaya geldiğinde, melekler onu alnından öperek, doğum anına dek bütün bildiklerini unutmasını sağlarlar. Çünkü eğer çocuk bildiklerini unutmazsa, yaşamı dayanılmaz olacaktır.

Özetleyecek olursak, "olmak" çarpık ve yanıltıcı görüntülerin karşıtı olan gerçekliktir. Bu çerçevede, kişinin kendi gerçeğine, çevresine ve diğer insanlara daha yakından ilgi gösterip, onları anlamaya çalışması "olmak" kavramının kapsamını genişletmeye yarayacaktır. Yahudi ve Hıristiyan dinlerinin ana ahlaki amaçları olan, açgözlülüğün ve nefretin ortadan kaldırılmasına ulaşabilmek, Budizm'de de çok önemli bir amaç olarak karşımıza çıkan, gerçeğin araştırılması ile mümkün olacaktır. "Olmak", yüzeysel görüntüleri aşıp, onların ardındaki gerçeği kavramakla gerçekleşebilir ancak.

Vermek, Paylaşmak ve Fedakârlık Yapmak

Modern toplumlarda "sahip olmak" ilkesinin, insanın varoluşundan gelen bir özellik olduğu ve bu nedenle de değiştirilemeyeceği inancı yaygındır. Bu fikrin kaynağında, insanın doğası gereği tembel ve pasif olduğu, maddesel bazı çekicilikler ya da açlık, ceza görme gibi korkular onu güdülemezse, bırakın çalışmayı, hiçbir şey yapamayacağı inancı yatar. Çağımız toplum biçimlerinde bu dogma kabul edilmiştir ve bizim yetiştirme ve çalışma yöntemlerimizi belirlemektedir. Ama bu davranış, toplumsal eğilimleri insan doğasına uydurmaya

çalışma isteğinden başka bir şey değildir. Belki geçmişin ve şimdinin bazı kültür biçimlerine, insanın doğumuyla birlikte bencil ve tembel olmayı da beraberinde getirdiği türündeki bir teori cazip gelebilir. Ancak bizler için bunun tersi geçerlidir.

Gerçek şu ki, insanın doğasında "sahip olmak" ile "olmak" eğilimleri birlikte bulunurlar. Ayrıca yaşamda kalma güdüsü de, "sahip olmak" duygusunu iyice güçlendirir. Ama yine de, bencillik ile tembelliğin insandaki başat özellikler olduğu fikri yanlıştır. Çünkü insanlarda doğumla birlikte getirilen ve en derinde yatan istek, "olmak" eğilimidir. Yeteneklerimize bir görüntü vermek, aktif olmak, başka insanlara ilgi duymak ve benlik kafesinin kapılarını açmak, "olmak" eğiliminin göstergeleridir. Bu yargımızı doğrulayacak o kadar çok kanıt var ki, bunlarla bir kitap yazmak mümkün. D. O. Hebb, sorunun özünü şöyle formüle ederek, ortak bir paydaya indirgemeyi başarmıştır: "Davranış bilimlerinin sorunu, aktivitenin değil, aktif olamayışın (pasivitenin) açıklamasını bulmaktır." Şimdi bu tezi kanıtlayacak belli başlı altı noktanın altını çizmek istiyorum.*

1. Hayvanların davranışlarının deneysel yollarla ve doğrudan incelenmesi, birçok hayvan türünün, bir mükâfat vaadi olmadan da, çeşitli zor işlere giriştiklerini göstermektedir.

2. Sinir hücrelerinin nöropsikolojik deneylerle incelenmesi, bu hücrelerde bir aktivitenin yerleşmiş olduğunu ortaya koymaktadır.

3. Küçük çocukların davranışlarının araştırılmasındaki yeni bulgular, çocukların bazı kompleks dürtülere tepki gösterme ihtiyacı içinde bulunduklarını göstermiştir. Bu yeni gelişme, Freud'un küçük çocuğun dıştan gelen her türlü dürtüyü ve etkiyi bir tehdit olarak aldığı ve buna karşı koyabilmek

* Burada değindiğim bazı şeyleri, daha önce *İnsandaki Yıkıcılığın Kökenleri* adlı kitabımda işlemiştim.

için, saldırganlığını kullandığı yolundaki varsayımına da ters düşmektedir.

4. Öğrenme psikolojisi konusundaki araştırmalar, öğretilen konu cansız ve sıkıcı bir biçimde anlatıldığında, öğrencilerin "tembel" olma eğiliminde bulunduklarını ortaya çıkarmıştır. Ama aynı öğrencilerin baskı ve can sıkıntısı olmadan ve ilgi çekici bir biçimde sunulan yine aynı derse, çok daha canlı ve ilgi dolu biçimde, yani "çalışkan" bir tepki gösterdikleri, aynı araştırmanın sonuçları arasındadır.

5. Çalışma psikolojisi de bu konuda iyi bir örnektir. E. Mayo'nun artık klasikleşen deneyinde ortaya koyduğu gibi, sıkıcı bir işte çalışan işçiler bile, onların ilgilerini uyandırmayı bilen, yaşamı seven, neşeli bir adamın yürüttüğü bir deneye katıldıklarını öğrenince, işlerine istek ve ilgiyle sarılmaktadırlar. Amerika ve Avrupa'daki birçok fabrikada yapılan deneyler, bu sonucu kanıtlamıştır. Ama işverenlerin emek üzerindeki görüşleri, genellikle belirli bazı klişelerle kısıtlı kalmaktadır. Onlara göre işçiler, aktif bir katılma isteği taşımazlar. Tek istedikleri şey daha fazla ücret olduğu için, kâra katılma olayı verimliliği artırıcı bir öğe olabilir. Ama yönetime katılma durumu açısından, bu yetersiz bir veridir. İşletme yönetimleri, sundukları iş koşulları yönünden bakıldığında, işçiler üzerindeki bu yargılarında haklıdırlar. Ancak çeşitli deneyler, işyerinde kendi inisiyatiflerini kullanma, sorumluluk üstlenme imkânlarının tanınması ve ayrıca tüm iş sürecinin bütünlüğü ve bu süreç içindeki işlevleri hakkında bilgi verilmesi durumunda, birçok işçinin şaşılacak derecede değiştiğini, bulucu, araştırıcı, aktif ve işinden hoşnut hale geldiğini ortaya koymuştur. Birçok işyeri yöneticisi de bu görüşü paylaşmaktadırlar.*

* Michael Maccoby yakında çıkacak olan "*The Gamesmen: The New Corporate Leadres* (Yeni Bir Toplum Kılavuzu)" adlı kitabında, bazı yeni ve demokratik yönetime katılma projelerine, özellikle de kendi çabasının ./..

6. Toplumsal günlük yaşantıdaki birçok veri de, bu fikri destekler niteliktedir. Örneğin, insanların kendilerini bir amaç uğruna kurban etmeye hazır olmadıkları düşüncesi yanlıştır. İkinci Dünya Savaşı öncesinde Churchill, İngiliz halkından "kan, ter ve gözyaşı" istediğinde, halkı korkutmak bir yana, onların içindeki fedakârlık yaparak, ortak bir şeyler yaratma duygularını harekete geçirmişti. Savaş sırasında da, şehirlerin sürekli olarak bombalanması İngilizlerin, Almanların ve Rusların acılarını artırmış ama bu acılar cesaretlerini kırmak yerine, birleşerek direnmeye geçmeleri yolunda onlara adeta bir destek olmuştur.

Ne yazık ki, uygarlığımızı ortak fedakârlıklara yöneltebilmek için savaşlar ve acılar gerekmekte, barış zamanları ise bencilliklerin gelişmesine yol açmaktadır. Ama barışta da bazı durumlar, insanları bencilliklerinden sıyırıp, dayanışmaya yöneltebiliyor. Birinci Dünya Savaşı'ndan önce işçilerin grev hareketleri, bu tür şiddetten uzak bir dayanışmanın örneklerinden biridir. O dönemde işçiler daha yüksek ücret isterken, bir yandan da şerefleri ve insancıl bir dayanışma sağlanması için mücadele ediyor ve bu uğurda her türlü güçlüğe ve acıya katlanmaya hazır bulunuyorlardı. Böylelikle bu grev hareketi, ekonomik olduğu kadar, "dinsel" bir etki de taşıyordu. Günümüzdeki grevler ise, daha çok ekonomik nedenli oluyor. Son yıllarda daha iyi çalışma koşulları elde etmek için grev yapılsa da ağırlık hâlâ ekonomik yararın yükseltilmesi yönündedir.

Vermek ve paylaşmak ile başkaları için fedakârlık yapma ihtiyacına, hastabakıcılar, doktorlar, papazlar ve rahibeler arasında daha sık rastlanır. Gerçi bu meslekten olanlar arasında bu düşüncelere yalnızca sözlerinde yer verenler çoktur. Ama yine de bir sürü insan, yardım ve fedakârlık konularında tem-

---

../. bir ürünü olan "Bolivar Projesi"ne değiniyor. Maccoby'nin bu ve bir diğer projenin ayrıntılı açıklamalarını içeren yeni bir kitabın hazırlıkları içinde olduğunu da kendisinden öğrenmiş bulunuyorum.

sil ettikleri değerlerle uyum içindedir. Karşılık beklemeden vermek, bir şeyler hediye etmeye (karşılıksız kan vermeye, yaşamını bir diğer kimseninkini kurtarabilmek için feda etmeye) hazır olmak, o kişinin gerçekten sevgi dolu olduğunun bir kanıtıdır. Çoğu kez rastlanan ve "iki kişilik bencillik" demek olan "yanlış sevgi" ise, insanları daha da bencil kılmaktan başka bir şeye yaramamaktadır. Gerçek sevgi, sevebilme yeteneğini ve başkalarına bir şeyler verebilme yatkınlığını geliştirir. Bir kişiyi gerçekten sevmek, onun kişiliğinde tüm dünyayı sevmek demektir.* Birçok insanın, özellikle gençlerin varlıklı ailelerindeki lükse ve bencillik ortamına dayanamadıklarını görüp, okuyoruz. Ailelerinin "istedikleri her şeyleri var, diğerlerini de elde edebilirler," diye düşünmelerine rağmen, gençlerin onların bu içe kapalı ve ölü yaşamlarına isyan etmeleri, ilginç bir çelişki doğuruyor. Aslında haklı olan gençler, her istediklerine sahip olmadıkları ve sahip olamadıkları şeylere özlem duydukları için mutsuz ve isyankârdırlar.

Bu tür davranışlara ilk örnekleri, Roma İmparatorluğu dönemindeki zengin ailelerin, kendilerini fakirlik ve sevgi dinine adayan çocuklarında buluyoruz. Bir prens olarak yetişen Buda'nın her türlü eğlence ve lükse sahipken, sahip olmak ile tüketmenin kendisini mutlu etmediğini fark edip sarayından ayrılması da bu konuya bir örnektir. Daha yakınlara gelecek olursak, on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında, Sovyet yüksek sınıfı Narodniki'den yaşamın yanlışlığına ve adalet-

---

* Vermek ve paylaşmak gibi iki insancıl güdünün anlaşılması konusunda, P. A. Kropotkin'in klasikleşmiş olan kitabı "*Gegenseitige Hilfe in der Entwicklung* (Gelişim İçin Karşılıklı Yardımlaşma) (1904)" çok önemlidir. Yine bu konuyla ilgili olarak, Richard Titmuss'un karşılık beklemeden vermek konusuna sayısız örnek getirdiği ve ekonomik sistemimizin, insanların haklarını serbestçe kullanabilme özgürlüğünü engellediği tezini savunduğu "*The Gift Relationship: From Human Blood to Social Policy* (Akrabalık Armağanı: İnsan Kanından, Sosyal Yönetime)" adlı kitabı ile Edmund S. Phelps'in yayımladığı "*Alturism, Morality and Economic Theory* (Sencilik, Ahlak ve Ekonomi Teorisi)" kitabı iki önemli kaynaktır.

sizliğine dayanamayarak ayrılan ve fakir köylülerle birlikte yaşamaya başlayan, böylece de Sovyet devrimine zemin hazırlayan gençlerin sayısının hiç de az olmadığını görürüz.

Şimdilerde de Amerika'da ve Almanya'da buna benzer hareketlerin artması dikkatleri çekiyor. Lüks, refah ve bolluk içinde yaşayan bu gençlere, yaşam anlamsız geliyor. Ayrıca bencil ve kişisel nedenlerle bir atom savaşına sürüklenmek ve dünyanın yoksul ülkeler ile aç insanlara karşı takındığı o aldırmaz ve umursuz tavır, gençler için dayanılmaz olunca, isyana başlıyorlar. Bu yüzden evlerinden ayrılıyor ve yeni bir yaşam biçiminin arayışı içine giriyorlar. Ama bunların birçoğu gerekli bilgi birikimine, deneyime, olgunluğa ve politik görüşe sahip değiller. Ayrıca duygusal ve idealist olmalarının da etkisiyle ya hayal kırıklığı içinde çöküyor ya da kendi yetenekleri ile imkânlarını abartarak, erişilmesi mümkün olmayan bazı şeylere, güç ve şiddet kullanarak ulaşabileceklerine inanıyorlar. Devrimci gruplar kurarak, dünyayı terör ve şiddet yolu ile kurtarmaya çalışırken, aslında savundukları insancıllığa tam ters bir eğilimi, şiddet ve baskının gelişmesini desteklediklerini bile fark edemiyorlar. Sevme yeteneklerini kaybettikleri için, yaşamlarını feda ederek, bu ihtiyacı dengelemeye çalışıyorlar. (Kendini feda etmek, sevmek ihtiyacı ile dolu olan ama sevme yeteneği olmayan ya da bunu yitirmiş olan insanlara, bir çözüm yolu gibi gelmektedir. Böyleleri karşılarındaki kişilere, kendi yaşamlarını onlar için feda edebilecek kadar çok sevdiklerini belirtmek isterler. Bu, onlar için sevgilerinin en yüce biçimde dile gelişidir.) Toplumdaki, zarar vermeye ve kendilerini feda etmeye hazır erkeklerin ve kızların çokluğu, toplum düzeninin yanlış kurulmuş olduğunun bir kanıtıdır. Birçok değerli genç insanın, çaresizliklerine ve hayal kırıklıklarına tek çıkar yol olarak fanatizmi ve zarar vericiliği seçmek zorunda bırakılmaları çok acıdır.

Başka insanlarla bir olmak ve bunu yaşamak, insan türünün varoluşu ile birlikte doğan insancıl bir arzudur ve insan davra-

nışlarını belirleyen en güçlü güdülerden bir tanesidir. İnsanın ruhsal yeteneklerinin gelişmesi ve içsel güdülerinin en alt düzeye indirgenmesi sonucunda, insan ile doğa arasındaki birlik kopmuştur. Bu durumda, kendimizi tümden izole edilmiş gibi yalnız hissetmekten (ve böylece deliliğe yaklaşmaktan) kurtulabilmek için, hem diğer insanlar ve hem de doğa ile yeni bir "bir olmak" duygusu yaratmak zorundayız. Bir olmak ihtiyacı ve arzusu, yaşantımızda kendini çok çeşitli biçimlerde ortaya koyar: Anneye, bir puta, soya, millete, bir sınıfa, dine, bir öğrenci hareketine ya da mesleki bir organizasyona bağlılık, bu uygulamaya birkaç örnektir. Bağlılıklar, çeşitli biçimlerde birbirleriyle kesişerek değişik biçimler oluştururlar. Bir dinsel tarikattaki ayinler veya bir savaş sırasındaki ulusal histeri gibi. Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte, bir olmak arzusunun en akıldışı biçimlerde ortaya çıktığı görülmüştür. O büyük "biz" duygusuna katılabilmek için insanlar pasifizm, savaş karşıtı oluş, sosyalizm gibi inançlarını, bilim insanları da yıllar süren çabalar ile elde ettikleri nesnellik (objektiflik) niteliklerini, eleştirel düşünce yeteneklerini ve tarafsızlıklarını bir yana bırakmışlar ve tüm bildiklerini unutup, o büyük coşkuya katılmaya koşmuşlardır.

Başkalarıyla bir olmak ihtiyacı, hem sadizm ya da zarar vericilik gibi en kalitesiz davranışlarda hem de bir fikir veya inançta dayanışma gibi en olumlu eylemlerde ortaya çıkmakta ve kendini göstermektedir. Bu duygu aynı zamanda, uyum gösterme endişesinin ve ihtiyacının da ana nedenidir. Çünkü yalnızlık ve çevre tarafından dışa itilme korkusu, ölüm korkusundan bile büyüktür insanlarda. Bir toplumsal sistemi değerlendirirken, o sistemin üyelerine nasıl bir "bir olmak" yaşantısı ve dayanışma önerisi getirdiğini ve sosyo-ekonomik yapısının koşullarının bunların gerçekleştirilmesine imkân verip vermediğini iyi incelemek gerekir.

Bütün anlattıklarımız bizi şu sonuca götürüyor. İnsanda iki türlü eğilim vardır: Bunlardan birincisi, biyolojik olarak

yaşamda kalma ve yaşama arzusuna bağlı olup, ondan güç bulan "sahip olmak" güdüsü; ikincisi ise, insan varoluşunun gereklerinden, özellikle yalnızlık ve terk edilmişlik duygusundan kurtulabilmek için, başka insanlarla bir olmak ihtiyacından doğan "olmak" güdüsüdür. İnsanda bu iki eğilim yan yana ve birlikte bulunduğundan, toplumun yapısı ile kurallar ve değerler sisteminin alacağı biçim, insanlarda hangi eğilimin ağır basacağını belirleyen en önemli etken olmaktadır. "Sahip olmak" eğilimini destekleyen yapıdaki toplumlar, insandaki "sahip olmak", "olmak" eğilimine değer veren toplumlar ise, yine insanın doğasındaki "olmak" güdüsünden kaynaklanmaktadır. Bu nedenle, hangi potansiyel enerjiye ağırlık ve öncelik vereceğimizi iyi hesaplamamız gerekir. Ama şunu da eklemeliyim ki, bizim kararımız, toplumun sosyo-ekonomik yapısına ve koşullarına da sıkı sıkıya bağlıdır.

Grup davranışları konusundaki gözlemlerim sonucunda, tam "sahip olmak" veya tam "olmak" biçiminde davranan insanların çok azınlıkta olduğunu fark ettim. Çoğunlukta, bu her iki öğe de beraber bulunuyorlar ve hangisinin bastırılıp, hangisinin öne çıkacağı da, çevresel etkenler tarafından belirleniyor.

Benim bu düşüncem, çevrenin, çocuğun çok küçük yaşlarında onun kişisel gelişimi açısından en önemli rolü oynadığını ve bu süreden sonra kesinleşen karakter yapısının, daha sonraki dış etkilerle değişmesinin söz konusu olamayacağını ileri süren ve yaygın kabul gören psikanalitik dogma ile çatışıyor. Bu dogmanın böyle popüler olmasının nedeni, birçok insan için çocukluğunda var olan çevresel koşulların, daha sonra da toplumsal statüleri pek değişmediğinden, hep aynı kalmasındandır. Ama buna karşılık, çevresel etkenlerdeki önemli bir değişikliğin, davranışlarda köklü ve kalıcı değişikliklere yol açtığı birçok olay da, benim yargımı doğrular niteliktedir. Bu, şu anlama geliyor: Olumsuz güdüleri destek-

leyip beslemediğimiz sürece, olumlu güçler gelişip, filiz vereceklerdir.

Özetleyecek olursak; insan türünün varoluşundan kaynaklanan koşulları göz önünde tuttuğumuzda, vermek, paylaşmak ve fedakârlık yapmak duygularının böylesine yaygın ve yoğun olması bizi şaşırtmaz. Asıl şaşırtıcı olan, bu büyük ihtiyacın nasıl bastırıldığı ve bireysel çıkarı öne alan endüstri toplumlarında (ve ona benzer birçok diğer kültürde) dayanışma duygusunun nasıl ikinci plana itildiğidir. Bunun açıklamasını da, yine "bir olmak ihtiyacı" ile yapmak, kimi okuyucuya belki çelişik gibi gelecektir. Ama insanların neden yanlışa yöneldiklerini, en iyi bu duygu ile açıklayabiliriz. Kazanç-Kâr-Mülkiyet temelleri üzerine kurulu bir toplumun, sahip olmak eğiliminde bir sosyal karakter yaratacağı kesindir. Bu davranış biçiminin yaygınlaşıp, çoğunluk tarafından kabul edilir olmasından sonra, toplum dışına atılmaktan ve yalnız kalmaktan korkan bireyler, kendilerini çoğunluğa uydurmak zorunda hissetmektedirler.

Kültürümüzde yaygın olan "açgözlülük" mantalitesini değerlendiren toplumlarımızın yönetici güçleri, insanları motive etmenin tek yolunun mükâfatlardan, yani maddesel çıkarlardan geçtiğini ve dayanışma ile fedakârlığa hazır oluş gibi duygusal çağrıların pek bir yankı yapmayacağını düşünüyorlar. Bu nedenle böyle çağrılara savaş zamanları dışında pek rastlanmıyor. Böylelikle de insanlar, daha olumlu sonuçlara varabilme şanslarını yitirmiş oluyorlar.

İnsanları etkilemek için tek (ya da en iyi) çarenin, onlara rüşvet vermek olmadığını anlayabilmek, temelden değişmiş bir sosyo-ekonomik yapıya ve yine tümden yenileşmiş bir insan anlayışına dayanıyor.

3

"Sahip Olmak" ve "Olmak" Kavramlarının Anlaşılmasında Bazı Yeni Boyutlar

Güven - Güvensizlik

İleriye doğru gitmemek, olduğu yerde kalmak, kısaca insanın kendisini sahip olduğu şeylere bırakması, aslında bir rahatlık arayışıdır. Çünkü insan, sahip olduğu şeyleri tanır ve onlarla beraberken rahattır, onlara sıkıca tutunabilir. İnsanlar genellikle bilinmeyene ve tanınmayana atılmaktan korkarlar. Belki adımı attıktan sonra korkulacak bir şey olmadığı ortaya çıkar ama harekete geçmeden önce olay bize tehlikeli, bu yüzden de korkutucu gözükür. Eski ve denenmiş olan, güvenlik verir bize ya da en azından biz öyle düşünürüz. Oysa her yeni adım, başarısızlık tehlikesini de beraberinde getirir. İşte bu özellik, insanların özgürlükten korkup kaçmalarının da en önemli nedenlerinden biridir.*

"Eski ve alışılmış" olan, yaşamın her döneminde ayrı bir anlama gelir. Küçük bebekken, yalnızca kendi bedenimiz ve annemizin memesi vardır bizim için. (Önceleri bu ikisini bile birbirinden ayıramaz bebek.) Sonra kendimize dünya içinde bir yer edinme çabasına girişir, bazı şeylere "sahip olmayı"

* Bu, *Özgürlükten Kaçış* adlı kitabımın ana konusudur.

istemeye başlarız. Önce annemiz, babamız, kardeşlerimiz, oyuncaklarımız vardır, onlara "sahibizdir". Ardından bilgi "kazanma" süreci gelir. Daha sonraları, bir işyerine, toplumda bir yere, bir eşe, çocuklara, bir mezar yerine, yaşam sigortasına ve son arzumuzu dile getirdiğimiz bir vasiyetnameye "sahip oluruz".

Sahip olmanın yarattığı bunca güvenliğe rağmen, yeni bir fikri, bir ideali olan ve yeni gelişimlere çekinmeden atılanlara karşı bir hayranlık duymaktan da kendimizi alamayız. Mitolojideki "kahraman" miti, bu özlemin bir sembolüdür. Kahraman, sahip olduğu şeyleri, evini, ailesini, yurdunu ve malını-mülkünü terk ederek, bilinmeyene yönelen, yabancı yerlere gitme cesareti gösteren insandır. Bu gidişinde, tümden korkusuz olduğu ileri sürülemez. Ama korkuya yenik düşmeden, cesaretle onun üzerine gidebilmesi, o kişiyi kahraman kılar. Budist gelenekte, bütün mal varlığını, unvanını, ailesini ve Hindu teolojisinin kendine öğrettiklerini ve verdiği güvenlik ortamını terk ederek, ihtirastan kurtulmuş bir yaşama doğru yönelen Buda, kahramandır. Yahudi dini geleneğinde ise, bu kahramanlar İbrahim ile Musa'dır. Hıristiyanlık'ta kahraman, hiçbir şeye sahip olmayan ve dünyanın gözünde değersiz olan ama insanlara içinden taşan sevgiyle davranan İsa'dır.

Eski Yunanlıların amaçları zafer kazanmak ve gururlarını tatmin etmek olan birçok dünyasal kahramanları vardır. Herkül ve Odiseus gibi kahramanlar da, dinsel kahramanlar gibi, kendilerini bekleyen tehlikelerden korkmadan ileri atılmayı bilmişlerdir. Masallardaki kahraman sembolü de diğerleri ile benzeşir. O, evini ve yurdunu terk eden, ileri atılan ve bilinmezliğe göğüs gerebilendir.

Bu kahramanlara hayran olmamızın nedeni, içimizde hissettiğimiz, bizim yolumuzun da onların yolu gibi olması gerektiği duygusudur. Ama korktuğumuz için, böyle bir davranışın yalnızca kahramanlara özgü olduğu aldatmacası ile kendimizi avutmaya çalışırız. Böylelikle kahraman ilahlaşır

ve biz kendi ilerleme yeteneğimizi ona yansıtır, sonra da olduğumuz yerde kalırız. Çünkü "biz kahraman kadar güçlü değilizdir."

Anlatmak istediklerimizi, kahramanlığın hayran olunan, ama temelde biraz delice ve insanın istekleri ile ilgilerine ters bir olay olduğu biçiminde anlamak yanlış olur. Dikkatli davrananlar ve çok şeye sahip olanlar, güvenlik içinde olduklarını sanmalarına rağmen, hiç de öyle değillerdir. Çünkü onlar kendi dışlarında olan her şeye, mallarına, paralarına, prestijlerine ve egolarına bağlı, onlara düşkündürler ve bunları kaybetmek korkusu, içlerinde egemen olan tek duygudur. Hiç kimse, kendini yaşama bağlayan dayanaklarını yitirmek istemez. Ama her sahip olunan şey, önünde sonunda yitirilmek zorundadır. Bunların başında mal ve mülk, sonra da onlara bağlı olarak toplumsal statü ve dostlar gelir. Yitirmek kaçınılmazdır. İnsan bir gün ve bilemediği bir anda ölmek durumundadır. Yani herkes her şeyini ve de yaşamını yitirecektir sonuçta.

Eğer insan yalnızca "sahip olduğu" şeylerden ibaretse, onları yitirdiğinde, kendini de yitirecek, kim olduğunu bilemeyecektir. Böylece yaşamı yanlış kurmanın sonucunda ortaya yenilmiş, moralsiz, yıkık ve acınacak bir insan çıkar. Ünlü yazar Ibsen, Peer Gynt tiplemesiyle, böyle bencil ve kendi egosuna takılı kalan bir insanı çok güzel çizer. Peer, yalnızca kendisi ile doludur ve büyük bencilliği ona, "tüm ihtiraslarının" bir birleşiminden oluşan benliğinin gerçek kişiliği olduğunu kabul ettirmiştir. Ama yaşamının sonunda, "sahip olmak" ilkesine göre kurduğu düzenin yanlışlığını ve hiçbir zaman kendisi olamadığını anlar. Kökü olmayan bir bitki gibi eksik ve yetersiz kaldığını ve yanlış yaşamış olduğunu kavrar, acı da olsa.

"Olmak" kavramında ise, sahip olunan şeylerin kaybedileceğinden doğan endişe ve korku yoktur. Olduğum gibiysem ve kişiliğim "olmak" tarafından belirleniyorsa, kimse benden

bunu alamaz ve kişiliğimin yıkılması tehlikesi de doğmaz. Odak noktamı ve davranışlarımı yönlendiren güdüleri, kendi içimde bulurum. "Olmak" da, güçlerimi geliştirme yeteneklerim tamamen bana bağlıdır ve bunlar karakterimin bir bölümünü oluşturur. Bu söylenenler, normal yaşam koşulları için geçerlidir. Dayanılmaz acılar veren bir hastalık veya insanın tüm yeteneklerinin elinden alındığı işkence ya da ona benzer durumlarda, böylesi bir davranış biçiminden söz etmek mümkün olmaz.

"Sahip olmak" durumunda, insanın sahip olduğu şeyler kullanım sonucunda azalırken, "olmak"ta uygulama ve kullanımın artması, kullanılan şeyin fazlalaşmasına yol açar. (Tevrat'ta Musa ile konuşan "yanan çalılıklar"ın kül olup gitmemesi, bu çelişkinin bir sembolüdür.) Akıl, sevgi, zihinsel ve sanatsal yaratışlar, yani insanların tüm temel yetenekleri, kullanıldıkça, uygulandıkça gelişir ve güzelleşir. Verilen şey yitirilmez, tam tersine sıkı sıkıya tutulan şeylerdir biten ve yok olanlar. "Olmak" ilkesinde tehlike yaratabilecek ve güveni sarsacak şeyler, kişinin kendi yanlışlarından kaynaklanır: Yaşama inanıp, onu sevmemekten, verimli güçleri kullanmamaktan, geriletici eğilimlere kapılmaktan, içsel tembellikten ve başkalarına kendi yaşantımızı belirleme hakkını tanımaktan. Ama bu tehlikeler "olmak" kavramının içinde zorunlu olarak bulunan özellikler değildirler. "Sahip olmak"ta ise yitirme tehlikesi, bu davranışın doğası gereğidir ve onunla birlikte bulunur.

Dayanışma - Uzlaşmazlık

Suzuki (Birinci Bölüm'de de değindiğim gibi) Japon ile İngiliz şiirini karşılaştırırken, bir şeye sahip olmayı istemeden onu sevmek, ondan hoşlanmak ve onunla birlikte sevinmek duygularından bahseder. Batı dünyasının insanları için bir şeye

sahip olmadan sevmeyi ve sevinmeyi becermek, hiç de kolay değildir. Ama bu, onlara o kadar yabancı bir dünya da değildir. Suzuki'nin örneğinde yer alan gezgincinin gördüğü, "çiçek" değil de, koparılıp alınamayan bir dağ, bir ova ya da buna benzer bir şey olsaydı, aynı yorumu yapmak imkânsızlaşırdı. Ancak eklemek gerek ki, birçok insanın bir dağı gerçekten "gördüğünü" söyleyemeyiz. Onlar dağa baktıklarında, kafalarındaki bir klişe canlanır, belki de adını ya da yüksekliğini bilirler veya (sahip olmak eğiliminin bir göstergesi olarak) dağın tepesine tırmanmak, oraya bayrak dikmek isterler. Ancak çok az kişi, dağı gerçekten görür ve onun varlığından, onu görebildiğinden dolayı sevinç duyar. Aynı şeyi müzik konusunda da söyleyebiliriz. Beğendiği bir plağı almak, çoğu kez, insanın sahip olma ve müziği ele geçirme tutkusundan kaynaklanır. Sanata ilgi duyan insanların çoğu, yalnızca onu "tüketmektedirler". Olaya "sahip olmak" ihtirası ile bakmayan ve sanattan gerçek haz alanlar ise azınlıktadır.

İnsanların tepkilerini yüz ifadelerinden okumak mümkündür. Kısa bir süre önce Çinli akrobatların gösterilerini televizyondan izlemiştim. Kamera sık sık seyirciler arasında dolaşıyor ve onların tepkilerini görüntülüyordu. Birçok kimse sunulan çeşitli cesur beceriler karşısında heyecanlanıyor ve canlılık gösteriyorlar, hatta güzelleşiyorlardı. Soğukluğunu ve donukluğunu üzerinden atamayanlar ise azınlıktaydı.

"Sahip olmak" tutkusunu duymadan ve bu nedenle de korku ile sahteliğe yer vermeyen ve içten geldiği biçimde davranılan durumlara, insanların küçük çocuklarla olan ilişkilerinde de rastlanır. Gerçi burada, çocuk dostu olmak rolünün sık sık oynandığı bir gerçektir. Ama yine de, içten geldiğince ve önyargısız davranıldığı durumlar çoktur. Bence bunun en önemli nedeni, çoğu kimsenin gençlere ve yetişkinlere duyduğu korkuyu, çocuklara karşı duymayışıdır. Bu korku özgürlüğü, yani korkusuzca davranabilmek insana, korku için-

de olduğu sürece gerçekleştiremeyeceği şeyleri yapabilme ve sevebilme imkânını verir.

Sahip olma isteğine kapılmadan sevinç duyabilme konusuna en iyi örnekleri, insanlar arasındaki ilişkilerde buluruz. Bir erkek ve bir kadın davranışları, zevkleri, fikirleri veya tüm kişilikleri açısından birbirlerine ilgi ve yakınlık duyabilirler. Ama kendilerini her beğendikleri şeye sahip olmak zorunda hisseden kişiler için, bu karşılıklı ilgi ve çekicilik, cinsel kökenli bir sahip olmak arzusunu doğuracaktır. "Olmak" biçiminde bir davranışa ve dünya görüşüne sahip insanlar ise, ilgi duyulan bir erkeğin ya da kadının yanında bulunmaktan zevk alırlar. Karşılarındakini cinsel yönden de çekici bulabilirler. Ama onlar için mutlu olabilmenin tek yolu, Tennyson'un şiirinde olduğu gibi, "çiçeği kopartarak, ona sahip olmaktan" geçmez.

"Sahip olmak" güdüsünün etkisindeki bir kimse, sevdiği, beğendiği ya da hayran olduğu insanlara sahip olmak ister. Bu duruma, anne-baba ile çocuk, öğretmen ile öğrenci veya arkadaşlar arasındaki ilişkilerde sık sık rastlanır. Her iki taraf da, karşısındakini kendi isteklerine bağlı ve onlara uyar biçimde tutmak ister. Böyle kişiler sevdikleri veya beğendikleri insanın yakınında ve onunla beraber olmakla yetinemedikleri için, aynı kişiye "sahip olmak" isteyen diğer insanları kıskanırlar. Herkes birbirine, denize düşüp de cankurtaran simidine sarılmışçasına tutunmaya çalışır. "Sahip olmak" ihtirasının etkisindeki ilişkiler, üzücü ve bunaltıcı olur, çatışma ve kıskançlıkla doludur.

Genelleştirecek olursak, "sahip olmak" ilkesine göre kurulan ilişkilerde, düşmanlık, uzlaşmazlık ve korku duyguları egemendir. "Sahip olmak" biçimindeki ilişkilerde uzlaşmazlık olması, bu duygunun doğasından ileri gelir. Kişiliğimin en temel özelliği "sahip olmak"sa eğer, yani "ben, sahip olduklarımın toplamıysam yalnızca", bu duygunun beni çok, daha çok, en fazla şeyi elde etmek ihtirasına sürüklemesi doğaldır. Başka bir

deyişle, açgözlülük "sahip olmak" duygusunun doğal bir sonucudur. Bu açgözlülük ve sahip olma ihtirasının, bir cimrinin, bir yatırımcının ya da bir iş sahibinin davranış biçimi olması hiçbir şeyi değiştirmez. Temel olan, ihtiras sahibi bir kişinin, hiçbir zaman yeterli şeye sahip olamayacağı ve mutlu, halinden hoşnut ya da doyum içinde bulunamayacağı gerçeğidir.

Açlık gibi fizyolojik sınırları olan ve doyurulabilen fiziksel ihtiyaçlardan farklı olarak, ruhsal ihtiraslar (bedensel çabalarla tatmine ulaştırılsalar bile, tüm ihtiraslar ruhsal kökenlidir) bir türlü doyuma ulaştırılamazlar. Çünkü ihtiraslar tatmin edilseler bile, onların yol açtığı içsel boşluğu ve bunaltıyı, yalnızlığı ve depresyonları bu yolla doyuma ulaştırıp, çözümlemek mümkün değildir. İnsanın sahip olduğu şeyler, her an yitirilme tehlikesi taşıdığından, bu tehlikeden korunabilmek için, hep daha fazla şeye sahip olma isteği ve ihtirası doğacaktır. Herkes daha fazlasını istediği için de, komşusundan bile çekinir, şüphelenir olacaktır. Onun kendi sahip olduklarını elinden alamamasını sağlamak, ancak kişinin daha güçlü ve daha saldırgan olmasına bağlıdır. Üretim ne kadar büyük olsa da, sınırsız arzulara yetişmekten her zaman uzak kalacaktır. İşte bu nedenle, bireyler arasında, en çok şeye sahip olmak için her zaman bir mücadele ve savaş süregelecektir. Hatta sınırsız arzulara karşılık, sınırsız üretime geçilebilse dahi, bu mücadelenin ve rekabetin süreceğini söyleyebiliriz. Daha az sağlıklı ve saldırgan olamayan, mücadeleden yılan ve bu konuda pek yeteneği bulunmayan bireyler ise, kendilerinden çok şeye sahip olanları kıskanıp duracaklardır.

"Sahip olmak" güdüsü ile onun bir uzantısı olan açgözlülüğün, insanlar arasında düşmanlık duygularının gelişmesine ve savaşlara yol açtığı düşüncesi, hem uluslar hem de bireyler açısından doğrudur. Uluslar, temel tavırları "sahip olmak" biçimindeki insanlardan oluştukları sürece, savaşma eğilimli olmaları doğaldır. Kendi sahip olamadıkları şeylere sahip olan diğer ulusları kıskanan böylesi uluslar, o

arzuladıkları şeyi savaşlar, baskınlar ve tehditlerle ele geçirmeye çalışırlar. Genellikle bu yöntemler zayıf uluslara karşı yürütüldüğünden, böyle uluslar diğer ülkelerle anlaşmalar yaparak, kendilerine saldırabilecek uluslardan daha güçlü olmaya çalışırlar. En ufak bir kazanma şansı olduğunda bir ulusun savaş çıkartması, ülkenin ekonomik açıdan kötü durumda olmasından değil, "sahip olmak" ihtirasından kaynaklanan, daha çok şeye sahip olmak ve yeni ülkeleri ele geçirmek tutkusundandır.

Barış zamanlarını, gerçek ve uzun süreli barış ile yeniden güç toplama ve silahlanma için savaşa ara vermek anlamına gelen barış olarak ikiye ayırmak gerekir. Yani huzurun ve uyumun egemen olduğu barış ile uzun süreli bir ateşkes anlaşmasına benzeyen barış birbirine karıştırılmamalıdır. On dokuzuncu ve yirminci yüzyıllarda uzun süreli barış zamanları olmuş ama bu dönemler bile, tarih sahnesinin aktörleri arasında gelişen savaş durumu ile hep gergin geçmiştir. Uluslar arasında gerçek bir uyum ve huzur dolu barışların gerçekleşebilmesi için, ulusların "sahip olmak" yapısından "olmak" yapısına geçmeleri tek çaredir. Mal ve mülke sahip olmak, daha çok kazanmak gibi ihtiraslar ile dolu oldukları sürece, insanların barış içinde yaşayabilme düşüncesi bir hayaldir. Hem de tehlikeli bir hayal ve bir yanılgıdır. Çünkü bu hayal, insanların önemli bir seçenek karşısında olduklarını, ya karakter yapılarını değiştirmeleri gerektiğini ya da sürekli savaşmak zorunda kalacaklarını fark etmelerini önlemektedir. Aslında bu seçenek yeni bir şey değildir ve her zaman var olmuştur. Ama tarih boyunca liderleri savaşı seçtikleri için, halklar da onları izlemişlerdir. Ancak günümüzdeki gelişmeler ve yeni atom silahlarının giderek büyüyen korkunç gücü, yüzyıllardır var olan bu iki seçeneğin daha tehlikeli bir görünüm almasına yol açmıştır. İnsanlar ya barışı seçeceklerdir ya da karşılıklı intiharı ve tüm dünyanın yok olmasını.

Uluslar arasındaki savaşlar için söz konusu olan bu durum, bir ulusun içindeki sınıf mücadelelerinde de kendini gösterir. Sınıflar, yani sömürenlerle sömürülenler arasındaki bu mücadele ve çekişme, açgözlülük ilkesi üzerine kurulmuş toplumlar var olduğundan beri süregelmektedir. Ekonomik açıdan sömürü olayının gerçekleşmesi mümkün olmayan toplumlarda ise sınıf mücadelesine tarih boyunca hiç rastlanmaz. Ama temel davranış biçimi "sahip olmak" olan tüm toplum yapılarında, toplum ne kadar zengin olursa olsun, sınıfların doğması bir zorunluluktur. "Sınırsız ihtiyaçlara, en yüksek üretim gücü bile yetişemez," demiştik. Böyle bir durumda, başkalarından fazla şeye sahip olma fantezisi hiç giderilemeyeceği için, mücadele kaçınılmaz olacaktır. Güçlü ve akıllı olanlar ya da herhangi bir nedenle diğerlerinden avantajlı duruma gelenler, bu zor ulaşılan yerlerini koruyabilmek için, kendilerinden daha az güce ve imkâna sahip kimseleri zorla, şiddetle ya da yasal yollarla sindirip bastıracaklardır. Ezilen sınıflar ise, ezenlerin yerine geçip içlerinde yaşattıkları o avantajlı duruma gelebilmek için mücadele edecekler ve bu çekişme böylece sürüp gidecektir. İnsanların yüreklerindeki "sahip olmak" ihtirası sönmedikçe, sınıf mücadeleleri de, bazen sert, bazen de yumuşak olarak sürecektir. Sosyalist bir dünyada sınıfsız bir toplum yaratılacağı düşüncesi de, insanların açgözlü davranmalarının önüne geçilemediği sürece, bir hayalden öteye gidemez. Ayrıca bu hayal de, açgözlü toplumlar arasında sürekli bir barışın sağlanabileceği hayali gibi, insanları gerçekleri görmekten alıkoyduğu için zararlıdır. "Olmak" ilkesinde ise, özel mülkiyet biçimindeki bir sahip oluş pek önemli değildir. Çünkü bir şeyin tadına varabilmek, hatta onu kullanabilmek için ona sahip olmak şart değildir. Bu anlayışa göre, aynı şey, hiç kimse ona sahip olmadığı ve bunu da düşünmediği için, tek bir kişiyi değil, belki de milyonlarca kişiyi sevindirip mutlu edebilir. Bu gerçek, yalnızca kavgayı ve çekişmeyi önlemekle kalmaz, aynı zamanda insan

mutluluğunun çok sevimli bir boyutunun, sevincin paylaşılmasını da sağlar. Hiçbir şey insanları (bireyselliklerini kısıtlamadan) ortak olarak yaşadıkları ve paylaştıkları duygular kadar birleştiremez. Bu, bir insana duyulan ortak bir hayranlık veya sevginin, bir düşüncenin, sembolün, törenlerin ve dahası acıların paylaşılması olabilir. Böyle bir yaşantı, iki insan arasındaki ilişkilerin canlanmasını ve öyle kalmasını sağlar. Ayrıca bütün politik, dinsel ve felsefi hareketlerin de temel dayanağını oluşturur. Ama bu canlılık, bireyin olaya sevgisinin ve bağlılığının derecesiyle orantılıdır. Politik veya dinsel hareketler gelişip kemikleştikçe ve bürokrasi çarkı insanları boğup tehdit eder hale gelince, artık insanlar arasında duygular ve yaşantılar paylaşılmaz olur, maddi çıkarlar öncelik kazanır. Böylece de ortak şeylerin paylaşılmasından doğan sevinç ve dayanışma duyguları yok olmaya yüz tutar.

Doğa, cinsel eylemde de zevkin ortaklaşa olması ve paylaşılması sembolünü getirmiştir insanlara. Yani cinsel ilişkide en yüksek mutluluğa, bu haz iki eş tarafından da ve birlikte paylaşıldığında erişilecektir. Ama pratikte buna dikkat edildiği pek söylenemez. Bireyler öylesine kendileri ile dolu, bencil ve narsisttirler ki, bu durumda ancak zamansal bir beraberlikten söz edilebilir. Ayrı ayrı anda yaşanılan haz, paylaşılan haz demek değildir.

Doğanın "sahip olmak" ile "olmak" arasındaki farkın anlaşılması konusunda getirdiği çok ilginç bir sembol vardır: Erkeğin tahrik olması durumu. Cinsel organın ereksiyonu tamamen fonksiyonel bir olaydır. Bu güçlü duruma, bir mal gibi sahip olmak ve onu sürekli olarak saklamak (çok erkek bunu arzulasa da) mümkün değildir. Erkek, kendisini tahrik eden kimseyi arzuladığı sürece, organı da bu güçlü halini korur. Tahrik olma durumu, herhangi bir nedenle bozulacak olursa, artık o hiçbir şeye "sahip değildir". Ayrıca tüm diğer davranış biçimlerinden farklı olarak, ereksiyonu zorlamak ya da çeşitli maskelerle gizlemek, yani ne kendini ne de baş-

kalarını aldatmak mümkündür. Önemli, ama az tanınan bir psikiyatrist olan Georg Groddek, bir erkeğin yalnızca birkaç dakika süreyle bir erkek olduğunu, onun dışında ise küçük bir delikanlıdan farkı olmadığını söylemişti. Groddek'in söylemek istediği şey, bir insanın tüm kişiliği açısından erkek olmadığı değil, erkekliklerini en çok kanıtladıklarını sandıkları alanda, küçük bir çocuktan farksız olduklarıdır. (Bu konuyu, benim "*Geschlecht und Charakter* (Cinsiyet ve Karakter)" adlı incelememle karşılaştırınız.)

Sevinç - Hoşnutluk

Eckhart, canlılığın sevinç yaratacağını söylüyordu. Ama günümüz insanı sevinç ile hoşnutluk arasında pek bir fark gözetmediğinden, bu "sevinç" sözcüğüne gereken değeri vermeyebilir. Ama sevinç ile hoşnutluk arasındaki farklılık, özellikle "sahip olmak" ve "olmak" açılarından bakılınca, oldukça önemlidir. Şu sıralar "sevinçsiz hoşnutluklar" dünyasında yaşamakta olduğumuz için, bu farkı anlamak bizlere biraz güç gelebilir ama ben yine de açıklamaya çalışayım.

Hoşnutluk ya da hoşnut olmak nedir? Bu sözcüğü, bir arzunun aktif bir çaba gerekmeden (yani, canlılığa gerek duymadan) tatmin edilmesi olarak açıklamak mümkün. Böyle bir hoşnut oluş, çeşitli biçimlerde ortaya çıkabilir: Toplumsal bir başarıya ulaşmak, çok para kazanmak, piyangodan para çıkması, cinsel haz, dilediğince yemek yemek, içki veya uyuşturucu kullanmak ya da trans haline geçmeyle elde edilen ruh halleri, sadist arzuları tatmin etme imkânı bulmak, öldürmek ya da canlı şeylere zarar verme tutkusu gibi durumlarda bir hoşnutluktan söz edilebilir.

Zengin ve şöhretli olabilmek için, ticari anlamda çok aktif olmak gerekir. Ama bu, içsel bir aktiviteye karşılık değildir. İstenilen amaca ulaşıldığında, kişi bir heyecan ya da "yoğun

bir tatmin" duyar ve "doruğa" eriştiğine inanır. Ama neyin doruğuna? Belki bir heyecanın, tatminin ya da bir trans durumunun doruğuna ulaştığını sanmaktır bu. İnsanı bu duruma iten, her ne kadar insana özgü olsalar da, patolojik kökenli tutkulardır. İnsan doğasına ters olan tutkular, insanların sorunlarına onlara uygun çözümler getirerek, bireyleri güçlendirmek ve geliştirmek yerine, kişilerin er ya da geç eksik ve yetersiz kalmalarına yol açar. Radikal hedonistlerin, hep yeniden doğan arzularını tatmin çabaları, onlara okşanma ya da gıdıklanma olayının çeşitli derecelerindeki hoşnutlukları getirir belki. Ama hiçbir zaman, içlerinin tam bir sevinçle dolmasını sağlayamaz. Yaşamın sevinçle dolamaması, yani doyumsuzluk ise, kişiyi sürekli olarak yeni ve daha iç gıcıklayıcı tahrikler aramaya ve bunalıma iter.

Bu açıdan modern insanların, bundan 300 yıl önceki İbranilerden hiç de farkı yoktur. Musa İbranilere, onların en ağır suçlarından birini açıklarken, şöyle söylüyordu: "Çünkü sizler, Tanrı'nıza kalbinizin tüm isteği ve sevinci ile hizmet etmediniz. Oysa her istediğinizden fazlasıyla vardı elinizin altında." Buradaki anlamından da çıkacağı gibi, sevinç, verimli çalışmanın bir göstergesidir. Sevinç, sonuçta kısır ve yetersiz kalacak olan bir "doruk yaşantısı" değildir. O daha çok, erişilen bir düzey veya insanın kendine özgü yeteneklerinin verimli bir biçimde gelişmesine eşlik eden, duygusal bir durumdur. Sevinç, anlık bir alev ya da bir coşku durumundan çok, "olmak" kavramının doğasına uygun olan bir yanma, sanki bir kor olmadır.

Eğlence veya sinirsel uyaranlardan gelen hazlar, doruk noktası aşıldıktan sonra, arkalarında bir boşluk ve bir üzüntü bırakırlar. Çünkü maddesel tatminler, duygusal heyecanlara hiçbir zaman ulaşamazlar ve bu sürekli bir hayal kırıklığı getirir kişiye. İçsel güçlere bir katkısı olmayan, akıl ve sevgi özelliklerden kopuk bir çaba ile verimsiz uğraşılarının yarattığı bunaltıyı aşabilmek isteyen bir kimse, belki tüm enerjisini

bir anlık belirli bir hedefe yöneltmeyi başarırsa, anlık bir haz duyabilir, ama hepsi o kadar. İnsan olunmadan, insanüstüne atlamak mümkün değildir. Doruk noktasındayken amaca ulaştığını sanan insan, o bir anlık zafer sevinci geçince, içinde hiçbir şeyin değişmemiş ve aynı bunaltının tüm boyutları ile giderilemeden yerli yerinde olduğunu fark edince, derin bir hüzne kapılır. Eskilerin: "*Post couitum animal triste est*" (cinsel ilişkiden sonra hayvan üzüntülüdür) sözü, açıklamaya çalıştığım olayın sevgisiz ve maddesel cinsellik alanındaki görüntüsünü dile getirmektedir. Böylesi bir cinsel ilişki, anlık doyumlardan öte bir şey kazandıramaz insanlara ve doyuma ulaşabilmek için daha fazla cinsellik, daha değişik cinsellik gibi yanlış bir yola iter onları. Sevgi olmaksızın, fiziksel ilişkilerden sevinç duymak mümkün değildir.

Sevinç, "olmak"ı yaşamın tek amacı sayan dinsel ve filozofik sistemlerin içinde de çok önemli bir yere sahiptir. Budizm, "eğlenceye" karşıdır ama Nirvana hali, Buda'nın birçok sözüne ve ölümünden sonraki resimlerine bakılacak olursa, en yüksek "sevinç" halidir. (Bu konuda beni, Buda'nın cesedini gösteren ünlü resimdeki bazı ayrıntılar konusunda uyarmış olan ve artık aramızda bulunmayan D. T. Suzuki'ye teşekkür borçluyum.)

Eski Ahit ve daha sonraki Yahudi geleneği de, insanları ihtirasların tatmininden doğan hazlara karşı uyarmışlar ama "olmak" duygusunu izleyen sevinci, en olumlu ruhsal durum olarak açıklamışlardır. *Mezmurlar Kitabı** on beş ilahi ile biter ve bütün bu ilahilerde ortak olan duygu sevinçtir.**

---

* *Mezmurlar Kitabı*: İbrani inançlarına göre, Davut Peygamber'e gelen 150 Mezmur (kutsal şiir), onun *Zebur* adlı kitabını oluşturur. Tanrı'ya övgü, yakarma, dileme ve şükür gibi konuları işleyen bu kutsal şiirler, çoğunlukla şarkı olarak okunduğu için, bunlara ilahi de denilmektedir. (Çev. n.)

** Sözünü ettiğim bu ilahileri *Tanrılar Gibi Olabilirsiniz* adlı kitabımda ayrıntılı bir biçimde incelemiştim.

Sebt günü, sevinç günüdür ve Mesih çağında tüm dünyaya sevinç egemen olacaktır. Peygamberlerin sözleri içinde sevinç her zaman geniş biçimde yer almıştır: "Ve o zaman bekâr kızları onun alaylarında sevindireceğim, yaslarını sevince dönüştüreceğim..." (Yeremya 31:33) ve: "Bundan dolayı kurtuluş kuyularından su çekeceksiniz." (İşaya 12:3). Ayrıca Kudüs şehri, Tanrı tarafından "büyük sevinç şehri" olarak tanımlanır. (Yeremya 49:25). Sevince verilen bu önem ve anlam, Talmud'da da karşımıza çıkar: "Dinsel bir görevi yerine getirmekten doğan sevinç, kutsal ruha ulaşmanın tek yoludur." (Berachoth 31a). Hatta sevinç, Talmud yasalarına göre öylesine temel bir özelliktir ki, bir yakını ölen bir kimse, yasını bir hafta sonra gelen Sebt gününün sevinci ile terk etmek zorunda bırakılmıştır. Sloganları bir ilahide söylendiği gibi "Tanrı'ya sevinçle hizmet et!" biçiminde olan Hasidist* hareket de, sevincin temel öğe olduğu bir yaşam biçimini önermiştir. Bu düşünüşe göre üzüntü, bıkkınlık, yorgunluk ve yenilgi hissi gibi duygular, günah sayılmasa da, ruhsal yanılgının ve şaşkınlığın nitelikleri olarak değerlendirilirlerdi.

Hıristiyanlık'ta İncillere "sevinçli haber" denilmesi, bu dinde sevince verilen önemi, daha ilk anda ortaya koyar. Yeni Ahit'te, "sahip olmak"tan vazgeçen herkesin sevinçle mükâfatlandırılacağı belirtilirken, malına ve mülküne sıkı sıkıya sarılanları üzüntü ve hüznün beklediği söyleniyordu. (Bu konuda Matta 13:44 ve Matta 15:22'ye bakınız.) İsa'nın konuşmalarında da, sevincin "olmak" kökenli bir yaşam biçiminin ana duygusu olduğunu görürüz. Havarilerine yaptığı son konuşmasında İsa, sevinç konusuna en üst anlamı verir: "Sevincim sizde olsun, sizin sevinciniz tamam olsun diye, bu şeyleri size söyledim." (Yuhanna 15:11).

* Hasidim: Bu söz İbranicede "sofu" anlamına gelir. Öte yandan mistik biçimde bir din anlayışını öneren ilk Yahudi tarikatının da adıdır. (Çev. n.)

Sevinç, daha önce belirttiğimiz gibi Eckhart'ın düşüncesinde de önemli bir yer tutar. Sevincin ve gülümseyişin yaratıcı güçleri olduğu yolundaki düşünce, en güzel ifadesini Eckhart'ın şu vaazında bulur: "Baba oğula gülümser ve oğul da buna gülümseyerek karşılık verirse, bir hoşnutluk doğar aralarında. Bu hoşnutluk sevince, sevinç sevgiye ve sevgi de Kutsal Ruh'ta dile gelen üçlemeye yol açar ardı ardına." (Bu sözler Quint'te yoktur, Pfeiffer'in çevirisine bakınız.)

Spinoza kendi antropolojik-ahlaki sistemi içinde "sevince" çok ağırlıklı bir yer verir. "Sevinç, insanın az mükemmellikten, çok mükemmelliğe ilerleyişi ve geçişi, üzüntü ise çok mükemmellikten, az mükemmelliğe doğru gerileyişidir" (Etika III, Efektlerin Tanımlanması 2, 3) derken, konuyu tüm açıklığıyla ortaya koyar.

Spinoza'nın bu açıklamalarını anlayabilmek için, sözlerini tüm düşünsel sistemi içindeki yerlerine oturtmak gerekir. Gerileyip, yok olmamak için insan: "İnsan doğasının en mükemmel sembolüne" yani, olabildiğince özgür, akılcı ve aktif bir insan olmaya çabalamak zorundadır. Olabileceğinin, kendi doğasının ona sunduğu tüm imkânların en yükseğine dek çıkması gereklidir insanın. Spinoza için "bizi insan doğasının örnek özelliklerine ulaştırmaya yarayacak her şey iyi, bu mükemmel kişilikten uzaklaştıran her şey de kötüdür." (Etika IV, Giriş) Sevinç iyidir, üzüntü (*tristitia*) kötüdür. Ya da başka bir deyişle, sevinç erdem, üzüntü ise günahtır. Kısaca sevinç, insanın kendini gerçekleştirme süreci içinde, hedefine yaklaştıkça duyduğu ve hissettiği bir duygudur diyebiliriz.

Günah ve Bağışlama

Yahudi ve Hıristiyan teolojik düşüncesinde klasik günah kavramı, Tanrı'nın buyruklarına karşı itaatsizlik etmek-

le eşanlamlıdır. Bu itaatsizliğin ilk örneğini vermiş olan Adem'in davranışlarında ortaya çıkan bu durum, ilk günah ve günahın kaynağı olarak değerlendirilir. Yahudi geleneğine göre, Adem'in itaatsizliği yalnızca bir günahtır ve kendinden sonraki insanlar üzerinde bağlayıcı bir etki yaratmaz. Ama Hıristiyanlık bu olayı, tüm günahların kaynağı olarak ele alır.

Bu farklılığa rağmen, iki dindeki ortak nokta, Tanrı'nın yasalarına ve buyruklarına itaat etmemenin günah olacağı yolundaki inançtır. *Kutsal Kitap*'ın bu bölümlerinin katı otoriter bir hava ile derlenmiş olduğunu göz önünde tutacak olursak, bu duruma şaşırmamak gerekir. Olayı güncelleştirirsek, kilisenin, feodal düzene olduğu kadar, kapitalist ekonomi sistemine de uyum gösterdiğini görürüz. Bu durum yasaların onun gerçek özünden uzaklaşmasına yol açmıştır. Ancak otoriter ya da liberal bir biçimde devreye sokulmaları, bu yasaların temel amacını değiştirmez: İnsan, otoriteden korkmayı öğrenmelidir. Bu korkunun yalnızca elinde gücü olan yasa koyuculara karşı olması, devletin sağlıklı işlemesini sağlamaya yetmez. Ek olarak vatandaşların da bu korkuyu tümden içlerine yerleştirmeleri ve itaatlerine de ahlaki ve dinsel bir değeri, yani günahı eklemeleri gereklidir.

İnsanlar yasalara, yalnızca ceza almaktan korktukları için saygı göstermezler. Onları bu davranışa iten, itaatsizliğin içlerinde uyandırdığı suçluluk duygusudur. Bu suçluluk duygusundan kurtulabilmeleri için tek yol, otorite tarafından bağışlanmaktır. Bağışlanmanın koşulları da ağırdır. Suçlu suçundan pişmanlık duymak, cezasına razı olmak ve cezayı kabul etmek zorundadır. Günah (itaatsizlik) → suçluluk duygusu → otoriteye teslimiyet (ve cezalandırılma) → bağışlanma süreci, insanı her itaatsizliğin daha çok itaate sürüklenmesi durumu ile baş başa bırakan bir kısır döngüdür. Ama bazı insanlar, kendilerini bu çarpıklıktan kurtarmayı bilmişlerdir. Böyle kişilere en iyi örneği mito-

lojideki Promete sembolünde buluruz. Zeus'un suçlamaları ve verdiği cezalar, Promete'de ne bir suçluluk duygusu ne de bir teslimiyet doğurur. Çünkü o, ateşi Tanrılardan çalıp insanlara verirken itaatsizlik ettiğini ama bu davranışı bir dayanışma örneği olduğu için, günah işlemediğini biliyordu. Buna benzer biçimde birçok kahraman, insanlara olan sevgileri nedeniyle, bu itaatsizlik → günah çemberini aşmayı bilmişlerdir.

Ancak toplumun tamamı kahramanlardan oluşmaz. İnsanların çoğu toplumun amaçlarına hizmet ettiği ve geri kalan şeylerle mutlu olmaya mecbur olduğu sürece, itaatsizliğin günah olduğu yolundaki duygunun yaygınlaşması doğaldır. Kilise ile devlet bunu birlikte yapmışlardır. Her ikisi de kendi hiyerarşik güçlerini koruyabilmek için birlikte çalışmak zorundaydılar. Devlet itaatsizliğin günah olduğunu gösteren bir ideolojiye, kilise de devletin itaatin erdem olduğu yolunda eğittiği insanlara ihtiyaç duyduğu için, bu işbirliğini normal karşılamak gerek. Amaçlarına ulaşabilmek için, hem kilise hem de devlet, çocuğu kendi isteklerini belirtmeye başladığı andan itibaren itaate alıştıran (en azından temizlik konusundaki eğitim başladığında) aile kurumunu kullanırlar. Yani ileride vatandaş olarak iyi ve topluma uyan bir fonksiyon gösterebilmesi için, ilk eğitim, aile içinde çocuğun "isteklerinin" kısılıp engellenmesi ile başlar.

Teolojik ve güncel kullanım içinde günah, otoriter yapılara bağlı bir kavram olarak anlaşılır. Bu türlü bir anlayış, "sahip olmak" ilkesinin, insanının merkezini kendi içinde değil de, teslim olduğu otoritede bulması anlayışı ile çok benzeşir. Bu görüşe göre, huzurlu ve iyi oluşumuz, kendi verimli aktivitemize değil, pasif bir itaat karşılığında otoriteden adeta satın aldığımız bir huzura bağlıdır.

Bu otoriteye (kral, kraliçe veya Tanrı gibi) güvendiğimiz ve kendi kişiliğimizi ortadan sildiğimiz zaman, güvenliğimizden emin olabiliriz. Otoritelere olan bu teslimiyet, her za-

man böyle kesin sınırlar içinde çıkmaz karşımıza. Toplumsal ve bireysel yaşamdaki otoriter öğeler daha az alanı kapsayıp, daha az güçlü olabilirler. Ama kesin olan şudur ki, toplumun otoriter yapısına ne kadar çok uyuyor ve onu kendimize mal ediyorsak, o kadar çok "sahip olmak" ilkesine göre yaşıyoruz demektir.

Aquinolu Thomas'ın otorite, itaatsizlik ve günah konusundaki görüşleri, Alfons Auer'in de ortaya koyduğu gibi, hümaniter bir ruh taşır. Ona göre asıl günah, akıldışı bir otoriteye itaatsizlikten değil, insanların iyilik ve huzuruna bir zarar verildiği zaman ortaya çıkar.* Thomas, insanın Tanrı'ya karşı bir hakarette ya da uygunsuz bir harekette bulunamayacağını, en büyük günahın ise kendi iyiliğimize ve huzurumuza ters davranmak olduğunu söyler. (Bu konuda, Thomas'ın *Summa Theologica* adlı kitabının 122. sayfasına bakınız.) Onun bu görüşünü daha iyi anlayabilmek için, insan mutluluğunun (*bonum humanum*) ne olduğu yolundaki düşüncelerine bakmak gerekir. Thomas için mutluluk ne öznel arzuların ve güdüsel ihtirasların sorumsuzca giderilmesi, ne de Tanrı'nın keyfine göre davranmanın sonucunda ulaşılan bir şeydir. Mutluluğa, insan doğasının akılcı bir biçimde kavranılması ve bu temellere dayanarak, insanın gelişimine ve iyiliğine yönelmiş çabalar sonucunda varılır. (Kilisenin uyumlu bir üyesi ve devrimci tarikatlara karşı süregelen toplumsal düzenin bir savunucusu olan Thomas'ı anti-otoriter bir ahlak sisteminin temsilcisi olarak görmemek gerekir. İtaatsizlik sözcüğünün iki anlamlılığı, onun çelişik bakış açısını gizlemeye yaramaktadır.)

---

* Yeri gelmişken, "Aquinolu Thomas'a Göre Geleneksel Olanın Özellikleri" konusunda daha yayımlanmamış olan "Günah Tanrı'ya Hakaret mi?" adlı makalesini okumam için bana veren ve görüşlerime yeni bir yön vermemi sağlayan Profesör Auer'e teşekkürlerimi belirtmek istiyorum. Bu makale, Aquinolu Thomas'ın ahlak anlayışının anlaşılmasına büyük bir katkıda bulunuyor.

İtaatsizlikten doğan günah, otoriter "sahip olmak" karakterinin bir parçasıyken, anti-otoriter "olmak" ilkesinde bambaşka bir anlama gelir. Bu başka anlamı bulabilmek için, günahın tarihçesine bakmak ama onu biraz farklı yorumlamak gerekir. Tanrı insanı Eden Bahçeleri'ne indirmiş ve ona yaşam ağacı ile iyi ve kötünün bilgisini gösteren ağaçların meyvelerinden yemeyi yasaklamıştır. Sonra "insanın yalnız olmasının iyi olmadığını görünce" kadını yaratmıştır. Erkeğe eş olsun ve ikisi birliğe varsınlar diye. Her ikisi de çıplaktır "ama bundan utanmazlar". Bu, insanların cinsel organları kapalı olmadığında, bundan utanılması gerektiğini düşünen geleneksel cinsel ahlakın yorumudur. Ancak yukarıda anlatılanların tümü bu kadar değildir ve başka bir yorum, olaya değişik bir bakış açısı getirecektir. Erkek ve kadın birbirleri karşısında çıplak olmalarına rağmen, utanç duymuyorlardı bundan. Çünkü onlar "bir"diler ve birbirlerini yabancı olarak görmüyorlardı.

Bu insanlık öncesi durum, insanların iyi ile kötüyü birbirinden ayıracak akıl yeteneğini elde etmelerinden, yani o ilk günahtan (bilgi ağacının meyvesinin yenilmesinden) sonra kökten değişir. Artık insan bir birey olduğunun, o ilk birliğin bozulduğunun ve karşıtı ile yabancılaştığının bilincine varmıştır. Erkek ve kadın birbirlerine yakındırlar ama yine de kendilerini ötekinden ayrı ve uzakta hissetmektedirler. Bu durumda bir insanın karşısında çırılçıplak durmanın derin utancını hissetmek ve kendi yabancılaşmasının farkına vararak üzülmek gibi, iki duygunun arasında kalmıştır insanoğlu. Örtünerek, bu utançtan ve karşısındakini tüm insanlığı içinde algılamaktan kurtulmaya çalışır. Ama gizlemekle, ne utanç ne de suçluluk duygusu ortadan kaldırılabilir. Birbirlerine sevgi ile yaklaşmayı bilmezler. Belki fiziksel olarak yakınlaşıp birleşirler ama salt fiziksel beraberlik insan yabancılaşmasını iyi edemez. Birbirlerini sevmedikleri açıktır. Çünkü Havva, Adem'i korumayı düşünmez hiç ve Adem cezadan

kurtulabilmek için, Havva'yı savunmak yerine, onu suçlayarak kendini kurtarmaya çalışır.

Cinsel bir beraberlik aracılığıyla bile giderilemez olan insanlar arasındaki ayrılık, yalnızlık ve bencillik, insanın doğasından kaynaklanan bir günahtır. Doğa ile olan temel beraberlik ve uyum koparıldığı için, tıpkı hayvanların yaşamlarının otomatik içgüdülerle belirlenmesi gibi, insanlar da diğer insanlardan ayrı oldukları gerçeğinin bilincine varırlar ve yaşamları bu duygu tarafından yönlendirilmeye başlar. Kişilerin, arada "sevgi köprüsü" olmadan ayrılmaları ve birbirlerine yabancılaşmaları, Katolik teolojideki "cehennem" tanımında dile gelir. Bu dayanılmaz bir durumdur. Kişi tümden izole edilmiştir, yalnızdır ve bu katlanılması güç acının, ne pahasına olursa olsun atlatılması gerekmektedir. Bunu, ya kendiliğimizden yüce güçlere teslim olarak, ya bazı şeyleri egemenliğimiz altına alarak ya da akıl ile bilinci suskunluğa iterek gerçekleştirebiliriz ancak. Ama bütün bu çabalar kısa dönemli başarılar getirir bize ve gerçek bir çözüme varacak yolu görmemize engel olurlar. Bu cehennemden, bu yalnızlıktan kurtulabilmenin tek çaresi, bencillik kafesinden çıkıp, tüm "dünya ile bir olmak"tır. Eğer ayrılığın ve acıların kaynağı, yani günaha yol açan eylem, benlik zincirine takılı olan bencil davranışlarsa, bunu gidermenin yolu sevme eyleminden geçecektir. İngilizcedeki "atonement (kefaret)" sözcüğü, etimolojik köken olarak, eski İngilizcede "birleşme" anlamına gelen "atonoment"ten türetilmiştir ve bu gerçeği çok güzel vurgular. Ayrı oluş günahı, bir itaatsizliğin sonucu olmadığı için, bağışlanması da gerekmemektedir. Ayrılığı iyi etmenin yolu sevgiden geçer.

İsa'nın anti-otoriter günah kavramına bağlı olan bazı kilise babaları da, "ayrı oluş"un günah anlamına gelmesi görüşünü paylaşırlar. Origenes, nerede ikilik ve ayrılık varsa, orada günahın bulunacağını, ama nerede birlik ve bir olmak varsa, orada da erdemlerin çiçek açacağını söylemiştir. Ma-

ximus Confessor, Adem'in işlediği günah ile insanlardaki ben ve sen arasındaki sorunsuz uyumun ve beraberliğin, yerini tek tek bireylerin bunaltılı dünyasına bıraktığını yazar. Temeldeki birliğin Adem'in günahı sonucunda bozulduğunu açıklayanlar arasında Augustinus ve Prof. Auer'in gösterdiği gibi, Aquinolu Thomas'ı da sayabiliriz. De Lubac ise, yitirilen o mutlu beraberliğe ulaşabilmenin, Tanrı ile insan ve insan ile insan arasındaki birliğin yeniden kurulmasına bağlı olduğunu yazar ve bunun, kurtuluş ve mutluluk için tek çare olduğunu ekler. (Bu konuda, *Tanrılar Gibi Olabilirsiniz* adlı kitabımın "Günah ve Pişmanlık" adlı bölümüne bakınız.)

Özetlersek: "Sahip olmak" türündeki bir yaşam anlayışında ve otoriter bir yapı içinde günah; pişmanlık, ceza ve artan bir teslimiyet çizgisini izler. "Olmak"ta, yani anti-otoriter bir yaşam anlayışında ise günah, insan doğasının bir uzantısı olan ayrılığın ve yabancılaşmanın sonucudur. Bu günahı iyi etmenin yolu da, insanın akıl ve sevgi güçlerini tümüyle gerçekleştirerek, diğer insanlar ve giderek bütün dünya ile bir olmasından geçer.

İlk günahı ve ondan sonrasını, öykü her iki öğeyi de içerdiğinden, hem otoriter hem de özgürlükçü bir biçimde yorumlamak mümkündür. Ama temelde, iki günah anlayışı arasındaki fark, birinde olayın itaatsizliğin sonucu gibi görülmesi, diğerinde ise insanlar arasındaki ayrılma, yabancılaşma ve yalnızlık süreci olarak değerlendirilmesidir. Eski Ahit'te yer alan Babil'deki kule yapımı öyküsünde de aynı düşünceleri bulabiliriz. İnsanların o özlenen uyuma varmış olmaları, tüm dünyada aynı dilin konuşulması sembolü ile belirginleştirilmektedir burada. Ama içlerindeki iktidar hırsı ve daha büyük bir kuleye "sahip olmak" ihtirası ile insanlar birliği bozar ve birbirlerine yabancılaşırlar. Babil'deki bu kule yapımı olayını, günah tarihinin ikinci büyük suçu olarak alabiliriz. Tanrı'nın onların bu beraberliğinden ve

buna bağlı olarak elde edecekleri güçten korkması durumu, olayı daha da karmaşıklaştırır: "Ve Tanrı şöyle söyledi: İşte onlar tek bir kavimdirler ve hepsinin tek bir dili vardır. Ve bu, yapmaya başladıkları ilk şeydir. Bundan böyle yapmak istedikleri hiçbir şey onlara zor gelmeyecektir. Gelin, inelim ve birbirlerinin dillerini anlamasınlar diye onların dillerini karıştıralım." (Tekvin: 11:6,7) Aynı soruna ilk günah olayında da rastlıyoruz. Orada da Tanrı, insanın hem bilgi hem de yaşam ağaçlarının meyvelerinden yerse, denetleyemeyeceği güçlere ulaşacağından çekinmiştir.

Ölümden Korkmak - Yaşamın Doğrulanması

Daha önce de söylediğim gibi, eğer güvenlik duygusu, insanın sahip olduğu şeylere dayanıyorsa, bunların yitirilebileceğinden doğan korku da kaçınılmaz bir sonuçtur. Şimdi bu düşünceden bir adım daha ileri gitmek istiyorum.

Belki kimileri sahip oldukları şeylere çok bağlı olmadıkları için, onları yitirme korkusu duymadıklarını söyleyeceklerdir. Peki ya ölüm korkusu? Böyle kimseler ölümden de korkmadıklarını iddia edebilecekler midir acaba? Her insan mı ölümden korkar, yoksa yalnızca hastalar ve yaşlılar mı? Veya ölmek zorunda olduğumuz bilgisi, bizim hep içimizde yaşar da, yaşlılık ve hastalıkla yaşamın sınırlarına yaklaştığımızda, iyice bilincimize mi çıkar? Bu soruları tam cevaplayabilmek için, olayı çocukluktan yaşlılığa dek araştıran ve ölüm korkusunun her türlü belirişlerini inceleyen geniş kapsamlı ve sistematik psikanalitik çalışmalara ihtiyaç vardır. Ayrıca bu çalışmanın yalnızca bireylerle kısıtlı kalmaması ve sosyal psikolojinin modern yöntemleri kullanılarak kitlelerin de incelenmesi gerekir. Ama elimizde böylesi çalışmalar olmadığı için, birtakım dağınık verileri derleyip, bazı sonuçlara varmak zorundayız.

Çeşitli törenlerde ve inançlarda sergilenen, insan bedenini "konserveleyerek" saklama fikri, ölümsüzleşme arzusunun en belirgin biçimidir. Günümüzde ve özellikle Amerika'da rastlanan, ölüm bilincini bastırmak ve ölüme karşı duyulan korkuyu azaltmak için uygulanan, ölüyü gömmeden önce, süsleme ve güzelleştirme çabası da, bu konunun ilginç örneklerindendir. Ama bu korkudan sıyrılmanın yalnızca bir tek yolu vardır. Bunu bize İsa, Stoacılar ve Meister Eckhart gibi bilgeler öğretmeye çalışmışlardır: Yaşama sıkı sıkıya bağlanmamak ve onu sahip olunacak bir şeymiş gibi görmemek gerek.

Gerçekte ölümden korkmak, sanıldığı gibi yaşamı sürdürememek korkusundan doğmaz. Epikür: "Yaşadığımız sürece ölüm bizi ilgilendirmez. Çünkü yanımızda değildir. O geldiğinde ise yine üzülmemeli, çünkü o zaman da biz yokuz" (Diogenes Laertius) derken, bu noktayı belirtmek istiyordu. Ölmeden önce duyulacak acılardan ve ağrılardan korkmak mümkündür belki, ancak bunu "ölüm korkusu" olarak niteleyemeyiz. Yaşamı sahip olunacak bir mal gibi gören insanın ölümden korkmasını akıldışı bir davranış olarak karşılamamak gerek. Bu duyulan korku ölümden değil, sahip olduğumuz şeyleri, bedeni, malı, mülkü, benliği yitirmekten dolayıdır ve hiçbir şeye sahip olamayacağımız bir uçuruma, yok olmaya sürüklenmekten korkmaktır.

"Sahip olmak" anlayışına bağlı olduğumuz oranda, ölümden korkarız ve bunun akılcı bir açıklamasını da bulamayız. Ama bu korkuyu her zaman, hatta ölüm anında bile yumuşatmak mümkündür. Yaşam sevgisini artırmak ve bizim sevgi alanımızı genişletecek olan, başkalarının sevgisine karşılık vermek, bunun, bu korkuyu yenmenin çözüm yoludur. Ölüm korkusunu yenmek, ölüme hazırlık yapmak biçiminde alınmamalıdır. Bu çaba, "sahip olmak" anlayışından "olmak" anlayışına geçmek için gösterilen sürekli bir uğraşın bir parçası olarak anlaşılmalıdır. Spinoza: "Bilge kişi ölümün değil, yaşamın üzerine düşünür," der.

Ölümün sırrı, yaşamınkiyle aynıdır. Sahip olmak tutkusundan ve ben-merkezcil bir yaşam anlayışından sıyrıldığı oranda kişi ölümden korkmayacaktır. Çünkü ölümle yitireceği hiçbir şey yoktur.*

Burada ve Şimdi - Geçmiş ve Gelecek

"Olmak" ilkesi yalnızca burada ve şimdi (*hic et nunc*) vardır. Geçmişte, günümüzde ya da gelecekte değil.

"Sahip olmak"ta ise insan, geçmişte biriktirdiği şeylere, paraya, toprağa, şöhrete, sosyal prestije, bilgiye, çocuklarına ve anılarına bağlıdır. Geçmişi düşünür ve o zamanki duygularını (ya da onlar üzerine düşündüklerini) hatırlamaya çalışarak, yeniden duygulanmaya çalışır (bu tutum duygusallığın da kaynağıdır). O bir geçmiştir ve "ben, bendim" demesi çok doğaldır. Gelecek, geçmiş olan bir şeye önceden sahip çıkmaktır ve o da tıpkı geçmiş gibi, "sahip olmak" kavramının bir özelliğidir. Bunu "bu adam gelecekte çok şeye sahip olacak" ya da Ford'un ünlü reklam spotunda: "Geleceğinizde bir Ford var" deyişinde de bulabiliriz. "Sahip olmak" biçimli bir yaşam görüşü geçmişte ya da gelecekte olsun, hiç değişmez, yaşanan temel duygu hep aynı kalır.

"Günümüz" sözcüğü, geçmişle geleceğin kesiştiği noktayı tanımlar. Zamanın bir sınır, bir değişim noktasıdır. Ama kalite açısından, birbirine bağladığı geçmiş ve gelecekten hiç de farklı değildir.

"Olmak" ise insana bağlı olduğu için, zamanın dışında kalamaz. Ancak zaman, "olmak"ı belirleyen ve ona egemen olan bir boyut değildir. Ressam; renk, tuval ve fırça ile heykeltıraş; taş ve yontucu ile uğraşır ama yaratıcı eylem, yani yapıtlarının

* Burada ölüm korkusunu bireysel açıdan ele aldım. Ölenin geride ve onu sevenler üzerinde bıraktığı ve kanımca çözümlenmesi mümkün olmayan acıyı, bilerek konu dışında bıraktım.

kafalarında canlandırdıkları ve gerçekleştirmeye çalıştıkları "vizyonu" zamanı aşar. Bu vizyon, bir ya da daha çok anın bir araya gelmesinin sonucunda oluşmuştur, ancak "vizyon" içinde zaman yoktur. Aynı şeyleri bir düşünür için de söyleyebiliriz. Düşüncelerini kâğıda dökmesi zamana bağlıdır ve onunla kısıtlıdır. Yaratma olayının yaşanması ve yorumlanması ise zaman dışıdır. Zamanı aşmak "olmak"ın bütün belirişi için ortak bir özelliktir. Sevginin, sevincin, bir gerçeğin kavranmasının yaşanması zaman içinde değil, burada ve şimdi gerçekleşebilir ancak. Burada ve şimdi oluş sonsuzluk, yani zamansızlıktır. Yoksa sonsuzluk, çoğu kimsenin yanlış inancı gibi, sınırsızlığa dek uzatılmış bir zaman değildir.

Geçmişle olan ilişkiler üzerine söylediklerimiz konusunda, bir noktayı belirtmek gerek. Açıklamalarım, "sahip olmak" biçimli bir davranışın özellikleri olan hatırlama, geçmişi karıştırma ve onun üzerine düşünme gibi, ölü olan öğeleri kapsamaktadır. Ama geçmişi canlandırmak ve canlı bir biçimde kavramak da mümkündür. Geçmişteki bir olayı, sanki şimdi ve buradaymışçasına, tazelik içinde yaşayabilir insan, yani geçmiş yeniden yaşatılır. Sembolik olarak söylemek istersek, böyle bir durumda ölüler canlandırılmıştır. Bunu başarabilirsek, geçmişte kalanlar geçmiş olmaktan çıkar, şimdi ve burada olurlar. Geleceği de aynı biçimde, şimdi ve burada olarak algılamak mümkündür. Gelecekte gerçekleşecek olan bir durumu, kişi kendi bilincinde bir dış gerçeklik olarak ve nesnel bir biçimde, mükemmel bir kavrayışla canlandırabilirse, gelecekte de şimdiye yaklaşır. Bu tür bir davranış, gerçek ütopik düşüncenin ve (bazı şeylerin gelecekte gerçekleşmesini beklemek yerine, eldeki verileri doğru değerlendirmenin bir sonucu olan) gerçek inancın doğasını yansıtır bizlere.

Geçmiş, günümüz ve gelecek, yani tüm zaman kavramı, fiziksel varoluşumuzun doğal bir sonucudur ve engellenemeyen bir dış etkendir. Yaşamın sınırlı olması, bedenin gideril-

mesi zorunlu bazı ihtiyaçlarının bulunması ve yaşayabilmek için fizik dünyayı kullanmak, onunla ilişkiye girmek zorunda olmak, insan oluşumuzun kaçınılmayan sonuçlarıdır. İnsan ölümsüz değildir ve bu nedenle de zamana bağlıdır. Gece ve gündüz, uyumak ve uyanmak, yetişmek ve yaşlanmak, yaşamda kalabilmek ve kendimizi koruyabilmek için çalışmak zorunda oluşumuz, işte tüm bu öğeler, eğer yaşamak istiyorsak, zamanı kabul etmemiz gerektiğinin birer kanıtıdır. Ve bedenimiz, bizi yaşamı istemeye zorlamaktadır. "Olmak"ta da zaman kabul edilir ama ona teslim olunmaz. O, yaşamımızı belirleyen bir tiran değildir çünkü tahtından indirilmiştir. Ama "sahip olmak" biçimli bir davranışta zamanı kabul etmek, ona teslim olmaya dönüşür. Bu tür bir yaşam anlayışında her şey birer "şey", birer "nesne" gibi düşünülür.

Endüstri toplumlarında zamanın egemenliği hüküm sürmektedir. Çağımız üretim biçimi, her aşama için belirli bir zaman süresini öngörür. Yalnız fabrikadaki üretim değil, yaşantımızdaki birçok eylemimiz de saatle ayarlanmıştır. Makineleri en üst kapasitede kullanma zorunluluğu, insanları da bu makine temposuna uymaya zorlar.

Makine aracılığı ile zaman insanların hükümdarı olmuştur. İnsan ancak boş zamanlarında belirli bazı şeyler yapma imkânına kavuşur. Ama kişiler genellikle boş zamanlarını da işlerindeki gibi organize etme eğilimindedirler. Ya da zaman adlı tirana karşı, ona tamamen boşvererek, tam bir tembellikle isyan etme yolunu seçerler. Zamanın gereklerine aldırmayarak özgürlüğe yaklaştığını sanmak, boş bir hayaldir. Bir günlük zamanı değerlendirmek yerine, onu "öldürmek", aslında zaman kafesinden kurtulmak değil, gözlerini kapayarak, kafesi görmemek demektir.

III

YENİ İNSAN – YENİ TOPLUM

1

Din, Karakter ve Toplum

Bu bölümde, toplumsal değişimler ve gelişimler ile sosyal karakter arasında ne gibi ilişkiler olduğunu incelemek niyetindeyim. Bunun yanı sıra, "dinsel" güdülerin, insanların toplumda yaratabilecekleri köklü değişiklikler için gereken enerjiyi içerdiklerini göstermek istiyorum. Yeni bir topluma varabilmek için, gönüllerimizin şimdiki putlar yerine, yönelecek başka değerler bulmaları ve kökten değişmeleri gerekliliğini de açıklamaya çalışacağım.*

Sosyal Karakter Nedir?

Ortalama ve sıradan bireyler ile bu bireylerin içinde yaşadıkları toplumun sosyo-ekonomik yapısı arasında karşılıklı bir ilişki vardır. Bireysel psişik yapı ile sosyo-ekonomik yapı arasındaki ilişkinin sonucuna ben, "sosyal karakter" adını veriyorum. Toplumun sosyo-ekonomik yapısı, bireylerin sosyal karakterlerini öylesine biçimler ki, kişiler toplum gerekleri doğrultusunda yapmak zorunda oldukları şeyleri, gerçekten

* Bu bölüm, *Özgürlükten Kaçış* ve *Psikanaliz ve Din* adlı kitaplarımda işlediğim düşüncelerle çok benzeşiyor. Konuyla ilgili literatüre o yapıtlarımda yer vermiş olduğum için, burada yinelemeyeceğim.

de yapmak istediklerini sanmaya başlarlar. Sosyal karakter aynı zamanda toplumun sosyo-ekonomik yapısına da etkide bulunur. Genellikle toplum düzeninin daha oturaklı ve sağlam bir biçimde sürmesini sağlayan bu sosyal etki, bazı durumlarda ise, toplumun dağılıp parçalanması yolunda patlayıcı madde etkisi yaratır.

Sosyal karakter ile toplum yapısı arasındaki ilişkiler hiçbir zaman statik değildir. Çünkü bu iki öğe de, sonuçlanmış bir şey olmak yerine, sürekli gelişen ve değişen birer süreç olma özelliğini taşırlar. İkisinden birinin değişmesi, ikisinin birden değişmesine yol açar. Birçok politik devrim yanlısı, öncelikle politik ve ekonomik yapının kökten değişmesi gerektiğini, insancıl değerlerin ve ruhsal gelişimlerin ise, ancak bundan sonra ve bunun doğal bir sonucu olarak gerçekleşeceğini ileri sürerler. Başka bir deyişle, yeni toplum kurulduğunda bu, otomatik olarak yeni insanı yaratacaktır. Ama bunların atladıkları bir şey var. Devrim olunca yönetime gelecek olanlar, tıpkı eski elit tabaka gibi aynı güdülerin, istek ve tutkuların esareti altında olacakları için, devrimi gerçekleştiren yeni sosyo-politik kurumları koruma ve eski toplumsal düzenden hiç de farklı olmayan yeni bir düzen kurma çabasına gireceklerdir. Bu durum, devrimin bir yenilgi olması ve başarısızlıkla sonuçlanması demektir. Belki böyle bir hareket, tarihsel açıdan sosyo-ekonomik gelişmeye katkıda bulunabilir ama amaca ve hedeflere ulaşılması açısından tam bir hayal kırıklığı doğuracaktır. Fransız ve Rus devrimleri, bu gerçeğin en güzel örnekleridir. Önceleri insanların kalitelerinin, devrimci kişiliklerine bir etkide bulunmayacağına inanan Lenin'in, yaşamının son yıllarında bu görüşünü değiştirmesi çok ilginçtir. Stalin'deki karakter eksikliğini ve yetersizliğini fark ettiği için, vasiyetinde onun kendi yerini almaması gerektiğini vurgulaması, bunun bir kanıtıdır.

Buna karşılık, önce insanın doğasını, bilincini, değer yargılarını ve karakterini değiştirmek gerektiğini, ancak bun-

dan sonra insancıl bir topluma varılacağını savunan diğer aşırı uç da aynı biçimde yanılmaktadır. Tarih bu yanılgıların kanıtları ile doludur. Salt psişik değişiklikler, bireyler ve küçük gruplar için geçerli olmak sınırıyla kısıtlı kalırlar. Öğretilen şeyler, hiçbir zaman pratiğe ve uygulama alanına dökülmezler.

Sosyal Karakter ve "Dinsel" İhtiyaçlar

Sosyal karakterin, toplumun belli bir karakter tiplemesi ihtiyacının giderilmesini sağlamaktan başka bir işlevi daha vardır: Bu da, insanların içlerinde var olan dinsel ihtiyaçların tatmine ulaştırılmasıdır. Önce "dinsel" demekle neyi belirtmek istediğimi açıklayayım. Burada ele aldığımız biçimi ile dinsel, bir Tanrı ya da putla zorunlu bir ilişki içinde olan bir sistem veya bir din anlamına gelmez. O, bir grubun bireyleri tarafından kabul edilen ve paylaşılan bir davranış ve düşünce sistemine verilen addır. Bu sistem bireylere, saygı duyulacak ve yüceltilecek bir nesne ile davranışlarını ayarlayabilecekleri ve onlara yön veren bir düzenleme sunar. Bu tür bir anlam içinde ele alınacak olursa, geçmişteki, günümüzdeki ve gelecekte düşünülebilecek bütün toplum biçimleri, kendi çizgileri doğrultusunda "dindar" sayılabilirler.

"Dinsel" tanımı, onun içeriği konusuna bir açıklık getiremez. Yüceltilen nesne bir hayvan ya da ağaç olabilir. Veya tahtadan ve taştan putlar, görünmez bir Tanrı, kutsal bir kişi, bir lider, millet, devlet, parti, para ve belki de başarı. Bu dinsel biçimlerden her biri, yıkıcılığı destekleyen ya da sevgiyi öneren, bencilliği veya dayanışmayı seçen, ruhsal güçlerin gelişimine yol açan veya onları köreltmeye çalışan bir yapı taşıyabilir. Belirli bir görüşü savunanlar, kendi düşüncelerini dinsel olarak niteleyebilirler. Kimileri ise, iktidar, para ve başarı gibi dünyasal amaçlara yönelmelerinin, yalnızca bazı

pratik zorunluluklardan kaynaklandığını ve bunun dinsel bir yanı olmadığını ileri sürebilirler. Soruyu "din ya da dinsizlik mi?" diye sormak yanlış olacaktır. Doğrusu: "Ne tür bir din?" sorusudur. Önemli olan, bu dinin ya da yön veren düşünsel sistemin insanların gelişmesine ve kendilerine özgü güçlerinin serpilmesine destek olup olmadığı ve bireysel evrimi köstekleyip kösteklemediğidir.

Bir din, insanı doğru yönde davranmaya yöneltebiliyorsa, bir sürü doktrin ve ideoloji yığınından daha yararlıdır. Temel dinsel davranış biçimimiz, karakter yapımızın bir belirişi olarak da değerlendirilebilir. Çünkü biz, yücelttiğimiz değerlere bağlıyızdır ve davranışımıza yön veren, bu yüceltilen şeylerdir. Bireyler çoğu kez toplumda yaygın olanı kendi gerçek inançları sandıkları için, içlerinde yücelttikleri şeylerden habersizdirler. Örneğin içinde "güçlü olmak" ve "başkalarını ezmek" arzusu olan ve bunu yücelten bir kişi, dışarıya sevgi dinine inanıyormuş gibi görünebilir ve belki kendi gerçek yönlerini kendisi bile fark etmez. İşte böyle bir durumda, onun gizli inancı ya da dini, iktidardır. Hıristiyan dinine veya bir başkasına bağlı oluşu ise, onun için boş bir ideolojiden başka bir şey değildir.

Din inancı, insan türünün doğal bir özelliğidir. İnsan da tıpkı şempanze, at ya da kırlangıç gibi, kendine özgü özellikleri olan bir canlı türüdür. Her tür, anatomik ve fizyolojik olarak kendi özelliklerine ve karakteristik yönlere sahiptir. Ben, insan türünün, yani insan doğasının bir de psişik tanımlamasının yapılmasından yanayım.

Biyolojik evrim içinde insan, hayvanların evrim sürecindeki iki ayrı eğilimin kesişme noktasında tarih sahnesine çıkmıştır. Bu eğilimlerden bir tanesi, güdülere bağlı olan davranışların giderek azalmasıydı. (Burada güdüyü, bir öğrenme süreci sonucunda oluşan davranış güdüleri anlamında değil, organik içgüdüler olarak alıyorum.) Güdüler ve etkileri konusunda birçok çelişik görüş ortaya atılıyorsa da, bunların

doğasını göz önüne alınca, ortak noktalarını bulmak mümkün: Hayvanlar, evrim sıralamasında ne kadar yüksekte bulunuyorlarsa, davranışları da o kadar az ölçüde programlanmış olan güdülerle yönlendirilmektedir.

Programlanmış güdülere göre davranma sürecinin en altında, evrimin ilk aşamalarında olan hayvanlar yer alırlar. Yukarıya doğru gidildikçe bu ilkellik yerini, program dışı davranışların artmış olduğu türlere bırakır. Memeli hayvanlarda belirli bir düzeye indirgenen programlanmış güdüler, insansı maymunlarda son aşamalarına varır. (Bunu R. M. Yerkes ve A. V. Yerkes, 1929'daki klasikleşmiş çalışmaları ile ortaya koymuşlardır.) Homo sapiens türünde ise, önceden programlanmış güdüler en az düzeydedir.

Yukarıda sözünü ettiğimiz ikinci eğilim ise, beynin ve özellikle neo-korteksin gelişimi ile ilgilidir. Bu açıdan da evrimi hiyerarşik bir düzen biçiminde ele alabiliriz. Alt tarafta en ilkel sinir yapısına ve çok az sayıda nörona (beyin hücresine) sahip hayvan türleri yer alırken, en üstte, büyük ve kompleks beyin yapısına, kendi öncülerine oranla üç kere daha büyük olan neo-kortekse ve beyin hücreleri arasındaki çok yönlü bağlantılara sahip olan homo sapiens bulunur.

Bu verilerin ışığında insan türünü, evrim süreci içinde, programlanmış güdülerle yönlendirilmenin en alt düzeye indirgenmesi ve beyinsel gelişmenin ise en üst düzeye yükselmesi anındaki kesişimin sonucu olarak tanımlayabiliriz. Programlanmış güdülerin gerilemesi ile beynin gelişiminin bu kesişmesi, hayvansı evrimde ilk kez gerçekleşerek, ortaya yepyeni bir yaratığı, insanı çıkarmıştır.

İnsan, ona nasıl davranması gerektiğini söyleyen bazı güdülerin etkisi altında değildir. Ayrıca kendi bilinci, aklı ve hayal edebilme gücü gibi (ondan önceki hiçbir türde olmayan) özellikleri vardır. İşte bu yüzden insanın yaşayabilmek için, kendine yön verecek bir düşünsel sisteme ve yücelteceği bir nesneye ihtiyacı vardır.

Elimizde, toplumsal ve doğal çevremiz içinde nasıl davranacağımızı ve bunun yollarını gösteren bir "harita" olmazsa, yani beynimizde dünyanın yapısal ve anlamsal bir tasarımı ve bizim o dünya içindeki yerimiz hakkında bir fikrimiz bulunmazsa, şaşırırız ve doğru davranma imkânını yitiririz. Tutunacak bir yeri olmayan insan, her an binlercesi ile karşı karşıya olduğu etkileri ve izlenimleri bir düzene sokamaz ve davranışlarını neye göre ve nasıl ayarlayacağını, karşılaştığı olaylara nasıl tepki göstereceğini bilemez. Dünya tasarımımız yanlış bile olsa, psikolojik işlevini yerine getirerek, yani bize anlamlı gelerek, o sonsuz sayıdaki veriler arasında belki de yanlış olan bir yol bulmamızı sağlayacaktır. Diğer insanlarla bir arada olup, onlarla anlaşmamız ise bize, fikirlerimizin doğru olduğu güvencesini ve huzurunu verir. Bugüne dek ortaya çeşitli dünya tasarımları ve yaşam görüşleri atılmıştır. Bunların ne tümden yanlış ne de mükemmel ve eksiksiz olduğu söylenebilir. Ama hepsi de işlevlerini yerine getirmiş ve insanların yaşamalarını mümkün kılmışlardır. Dünya tasarımı, uygulamalardaki akıldışılıktan ve çelişkili davranmaktan uzaklaşıldığı oranda yücelecek ve gerçeğe yaklaşacaktır.

İlginç olan, hiçbir kültürün böyle bir davranış çerçevesi ve yön veren bir sistemi bulunmadan yaşayamamış olmasıdır. Aynı şey, bireyler için de geçerlidir. Bireyler çoğu kez, onlara yön veren böylesi bir dünya tasarımını reddederler ve yaşamda karşılarına çıkan her olaya, kendi yargı güçlerine ve akıllarına göre bir tepkide bulunduklarını sanırlar. Ama bu bireylerin kendi fikirlerini, onlara mantıklı geldiği için kabul ettiğine inanması, bu fikirlerin toplumda genel kabul görmüş bir düşünsel çerçeveden kaynaklandığı gerçeğini değiştiremez. Eğer bu insan başka bir kültürde yaşasa ve beyni o kültürün gereklerince belirlenmiş olsaydı, şimdiki fikirleri ona belki de "delice", "akıldışı" ve "çocuksu" gelecekti. Davranışlara yön verecek bir ana ilke ya da genel bir çerçeve ihtiyacı,

en çok çocuklarda göze çarpar. Belirli bir yaşa geldiklerinde, kendileri hakkında sahip oldukları azıcık bilgiyi kullanarak, davranışlarına yön verecek çerçeveyi belirlemeye çalışırlar.

Ama yalnızca bir dünya tasarımı, davranışları yönlendirme konusunda yeterli değildir. Bizi hareketlendirmek için, bize yön verecek olan bir amaç veya hedef de gereklidir. Oysa hayvanların böyle bir sorunları yoktur. Güdüleri onlara hem bir dünya tasarımı hem de bir hedef vermekte ve onları yönlendirmektedir. Ama insanda güdüler böyle güçlü ve davranışları belirleyici değildir, ayrıca gelişmiş olan beynimiz bize gidilecek birçok yol olduğunu, bunlardan dilediğimiz herhangi birini seçebileceğimizi söylemektedir. İşte bu yüzden, bizi bu karmaşıklık ve çeşitlilikten kurtaracak, kendimizi adayabileceğimiz, davranışlarımıza yön veren, tüm çabalarımızın odak noktası olacak ve güvenip, inanabileceğimiz gerçek değerleri temsil eden bir nesneye ihtiyaç duyarız. Bu öyle bir nesne, öyle bir şey olmalıdır ki, onu yüceltmekle, tüm enerjimizi belirli bir tarafa yöneltmek, yalnız ve tek başına olma bilincinin güvensizlik ve şüphe gibi acılarını aşmak ve yaşamımıza bir anlam verme ihtiyacımızı gidermek imkânına da kavuşabilelim.

Sosyo-ekonomik yapı, karakter yapısı ve dinsel yapı, birbirlerine ayrılamayacak derecede bağlıdırlar. Eğer dinsel sistem, toplumda yaygın olan sosyal karakterle uyuşamaz ve toplumsal pratik ile çelişecek olursa, boş bir ideoloji olmaktan öteye gidemez. Böyle bir durumda gerçek dinsel yapı, biz bunun farkına varmasak da, görünen uygulamanın gerisinde yatar. Bazı durumlarda bu gerçek yapının bilincine varılması, onunla bağlantılı olarak gizli duran insan enerjisini açığa çıkararak onun, toplumun sosyo-ekonomik yapısının değiştirilmesi yönünde bir baskı aracı biçiminde kullanılmasını sağlar. Toplumda yaygın olan sosyal karaktere uymayan ve onun dışında bir karakter yapısına sahip olan insanlar olabileceği gibi, baskın dinsel karakter dışında kalanlar da vardır.

Böyle kişiler karşımıza ya dinsel devrimlerin liderleri ya da yeni bir dinin kurucuları olarak çıkarlar.

Bireylerin kendi yönlenmeleri konusundaki düşünceleri pek önemli değildir. Çünkü kimi insan dindar olmadığını ileri sürerken, aslında son derece "dindar" davranmaktadır, kimisi ise dindar olduğunu söyler ama içsel olarak hiç de öyle sayılmaz. Bazı kavramlar ve kurumlar dışında, bir dinin ne gibi yaşantılar içermesi gerektiği konusunda kesin bir bilgimiz yoktur. Bu nedenle ben, yaşanmış öznel bir yönlenme biçiminden söz ederken, "dinsel" sözcüğünü tırnak içine almayı ve böylelikle "dindarlık" konusundan söz ederken dikkatli olmayı tercih ediyorum.*

Batı Dünyası Dindar mıdır?

Tarih kitaplarına ve yaygın inanca göre Avrupa'nın Hıristiyanlaştırılması iki aşamada gerçekleştirilmiştir. Önce Konstantin aracılığı ile Roma İmparatorluğu bu yeni inancı kabul etmiş, sonra da sekizinci yüzyıldan itibaren Kuzey Avrupa'da "Almanlar'ın Havarisi" olan Bonifatius ve diğerleri tarafından yayılmıştır. Ama acaba Avrupa gerçekten Hıristiyanlaştırılabilmiş miydi?

Bu soru genellikle "evet" diye cevaplandırılmaktadır. Ama ayrıntılı bir çözümleme bize, Avrupa'nın Hıristiyanlaştırılması olayının yüzeyde kaldığını ve ancak on ikinci ve on altıncı yüzyıllar arasında böyle bir dönüşten söz edilebileceğini, ondan öncesinde ve sonrasında ise, dinin yalnızca bir ideoloji olarak kaldığını göstermektedir. Bu dönemlerde belki kiliseye bir bağlılık ve teslimiyet söz konusu olmuş olabilir, ama insanların kalplerinde bir değişmeye, yani karakterlerinde olumlu yönde bir gelişmeye rastlamak müm-

* Tanrıtanımaz dindarlık konusunu Ernst Bloch, 1972 yılında yazdığı kitapta, ayrıntılı ve akılcı bir biçimde işlemektedir.

kün değildir. Tabii bu arada küçük grupların ve tarikatların gerçekten Hıristiyanca çalışmaları olmuştur. Ama bizim sözümüz genel durum içindir.

Avrupa'nın Hıristiyan dinine en çok yaklaştığı dönem, yukarıda da belirttiğim gibi, on ikinci ile on altıncı yüzyıllar arasındadır. O zamanlar kilise, dinsel yasaları; mülkiyet, fiyatlar ve fakirlerin korunması konularında yaygın biçimde uygulamaya koymuştu. Bu arada birçok vaiz ve tarikat da ortaya çıkarak, İsa'nın sözlerine tam olarak uyulmasını ve mülkiyetin cezalandırılmasını istiyorlardı. Bu anti-otoriter ve hümanist hareket içinde, Meister Eckhart ile zirvesine ulaşan mistisizmin de önemli bir rol oynadığını belirtmek gerek. Mistik harekete birçok kadının katılması ilginç bir noktadır. Mistisizm, bir dünya dininin, yani basit ve dogmalardan uzak bir Hıristiyanlığın savunuculuğunu yapıyor, hatta İncil'deki Tanrı kavramını bile tartışmaya açıyordu. On üçüncü yüzyılın bu Rönesans hareketi içinde yer alan teologlar ve teolog olmayan hümanist düşünürler, felsefeleri ve ütopik düşünceleri ile gerçek Rönesans hareketine çok yaklaşmışlardı. Bu ortaçağ Rönesansı'nın yükselme ve geç dönemlerinde esen havayı karakterize edebilmek için, Frederick B. Artz'dan aldığım bir özeti aynen aktarmak istiyorum:

"Ortaçağın büyük düşünürleri, Tanrı önünde herkesin eşit ve en küçük şeyin bile son derece değerli olduğunu söylüyorlardı. Ekonomi konusunda, emeğin insanca bir değer olduğunu ve yaşamını bu yolla kazanmanın aşağılayıcı bir şey sayılmayacağını, hiç kimsenin kendi iyiliğine yarayacak bir iş dışında kullanılamayacağını ve ücretlerle fiyatların adil olmaları gerektiğini savunuyorlardı. Politika açısından öğrettikleri de, aynı büyük düşüncenin bir parçası gibiydi. Onlara göre devletin görevi, yasaları koymak ve onların uygulanışında Hıristiyan dininin ruhuna uygun davranılmasını sağlamak ve böylece ahlaki bir işlevi yerine getirmektir. Ayrıca yönetenler ile yönetilenler arasındaki ilişkinin karşılıklı so-

rumluluğa dayandırılması gerekir. Devlet, mülkiyet ve aile, bunların sorumluluğunu taşıyabilecek olanlara verilmiştir ve bunları alanlar, Tanrı'nın buyrukları ile isteklerine uygun olarak davranmak zorundadırlar. Ortaçağın bu Rönesans hareketi içinde yer alan ilgi çekici bir düşünceye göre, tüm halklar ve tüm uluslar büyük bir topluluktur. Goethe'nin söylediği gibi: 'Ulusların üzerinde insanlık yer alır'."

Eğer Avrupa on üçüncü yüzyıldaki ruhu devam ettirebilse ve bilimsel düşünce bu anlayıştan kopmadan gelişebilseydi, belki bugünkünden daha iyi bir yerde olurduk. Ama ne yazık ki akıl, yararcı zekâya, bireysellik ise bencilliğe dönüşmüş ve toplumdaki hümanist ruh yok olmuştur. Böylece Hıristiyanlaştırma süreci sona ermiş, Avrupa o eski cehalet ve dinsizlik devrine dönmüştür.

Çeşitli farklılıklara ve yorumlara rağmen, bütün Hıristiyan inançlarında ortak olan yan, insanlara olan sevgisi yüzünden onları kurtarmak için kendisini feda eden kurtarıcı bir İsa inancıdır. İsa, şiddet kullanan bir yönetici ya da yönetmeyi ve iktidar sahibi olmayı isteyen biri değil, hiçbir şeye sahip olmak istemeyen ve sevginin kahramanı olandır. Onun için en yüce değerler; olmak, vermek ve paylaşmaktır. Ve bu özellikler, Roma'nın fakirleri ile egosunu aşabilen bazı zenginlerini çok etkilemişti. Akılcı bir bakış açısından naif (duygusal, çocuksu) gibi gelse de, İsa daha çok insanların yüreklerine seslenmeyi denemiştir. Sevginin kahramanına duyulan bu inanç, ona birçoğu yaşamını bu uğurda veren ve şehit olan yüz binlerce taraftar kazandırmıştır.

Yahudi geleneğinde olduğu gibi Hıristiyanlık'ta da kahramanlık, yaşamını Tanrı ya da diğer insanlar uğrunda vermek demek olan "şehitlik"le eş anlama gelir. Şehitlik, eski Yunan ve Germenler'deki kahraman sembollerinden oldukça farklıdır. Yunan ve Germen kahramanlarının amacı; fethetmek, yenmek, elinden almak ve zapt etmektir.

Yaşamlarının temel nitelikleri ün, şöhret ve güçlülük olan bu kahramanlar için en iyi şey, düşmanı öldürmektir. (Bu nedenle Augustinus, Roma tarihini bir soyguncu çetesinin eylemlerine benzetir.) Böylesi kahramanlar için bir erkeğin değeri, bedensel güçleri ve iktidara ulaşıp, onu koruyabilme yeteneği ile ölçülür. Bunlar için en güzel ölüm, savaş meydanında çarpışırken ölmektir. Homer'in İlyada'sı soyguncu ve yıkıcı kişilerin yaşantılarının, şiirsel açıdan olağanüstü bir güzellikte anlatılmasıdır. Şehitlik; olmak, vermek ve paylaşmak gibi özellikler ile karakterize edilirken, Germen ve Yunan kahramanları sahip olmak, sömürmek ve şiddet kullanarak zorlamak nitelikleriyle tanınırlar. (Eklemek gerekir ki, bu zorba kahramanların ortaya çıkışı, ataerkil toplumların anaerkil yapılı toplumlara üstün gelmesi dönemiyle aynı zamana rastlar. Boyunduruk altına alma eyleminin ilk aşaması, erkeğin kadına egemen olmasıyla başlar. Sonra, şiddetin sömürgen amaçlarla kullanılmasına geçilir. Bütün ataerkil toplum yapılarında, bu özellikler, erkeksi karakterin temellerini oluşturmaktadır.)

Bu iki karşıt ve birbirleriyle uzlaşması imkânsız modelden hangisinin Avrupa'nın bugüne kadarki gelişiminde etkili olduğu sorulacak olursa, bunun, zorba kahramanlara özgü özellikler tarafından belirlendiğini kabul etmek gerekecektir. Kendimize dikkatlice bakacak, çevremizdeki insanların ve liderlerimizin davranışlarını inceleyecek olursak, iyi, güzel ve değerlinin neler olduğu konusundaki görüşlerimizin, o eski Yunan ve Germen kahramanlarıyla örtüştüğünü görebiliriz. Avrupa'nın ve Kuzey Amerika'nın tarihi, Hıristiyanlık dininin kabul edilmiş olmasına rağmen, zorbalıkların, fetihlerin ve açgözlülüklerin tarihidir. En yüce değerlerimizi; diğerlerinden güçlü olmak, başkalarını boyunduruk altına almak ve sömürmek olarak sıralamak mümkündür. Bu değer yargıları, aynı zamanda "erkeklik" ideali ile de özdeş sayılmaktadır. Savaşan ve ele geçiren erkek, şiddet kullanmadığı için zayıf

düşecek olursa, bu yaygın kanıya göre "erkek dışı" olarak adlandırılması gerekecektir.

Batı tarihinin fetih, sömürü, şiddet, baskı ve halkların ezilmesinin tarihi olduğunun kanıtları saymakla bitmez. Bundan arınık bir dönem ya da bir ırk veya sınıf bulmak mümkün değildir. Hatta iş çoğu kez, bir ırkın tümden ortadan kaldırılmasına dek vardırılmak istenmiştir. İşte Amerika'da Kızılderililerin yok edilmesi için verilen mücadele, işte dinsel giysiye bürünmüş olan Haçlı Seferleri. Köle tüccarlarının, Hindistan'a egemen olup orayı sömürenlerin, Çinlileri afyonu kendi ülkelerinde üretmeleri için zorlayan İngilizlerin, iki dünya savaşı çıkaran ve yeni bir savaşı destekleyenlerin, içlerinde tam dindar duygular besledikleri ve onları bu davranışlara yalnızca ekonomik ve politik zorunlulukların ittiği ileri sürülebilir mi? Yoksa bunlar vahşi ve zorba ruhlu bazı kişilerdi de, geri kalan çoğunluk tam dindar mıydı? Eğer böyle olsa, vicdanlarımız daha rahat olurdu şüphesiz. Ama gerçekler başka türlü söylüyor. Evet belki yöneticiler, onları izleyenlerden daha açgözlü ve ganimet meraklısıydılar. Ancak, zafer kazanmak ve "düşmanları" yenmek arzusu, sosyal karakter içinde böylesine köklenmemiş olsa, yöneticilerin de planlarını gerçekleştirmeleri mümkün olmazdı.

Son yüzyıldaki savaşlara insanların nasıl bir hayranlık ve istekle katıldıklarını düşünmek yeterli. Günümüzde de milyonlarca insan, "en güçlü" olabilmek veya "şereflerini" ya da "kârlarını" koruyabilmek için, ulusal bir intihar sayılabilecek hareketlere girişmeye hazırlar. Başka bir örneği, aslında barışa hizmet etmesi için düşünülmüş olan ama günümüzde büyük bir ulusalcılıkla ve adeta düşmanca mücadele edilen olimpiyat oyunlarında bulabiliriz. Olimpiyatların böyle popüler olması da, Batı'nın o zorba ruhlu kahraman anlayışının bir yansımasıdır. Olimpiyat bu kahramanların, yani en güçlü, en dayanıklı olanların ve zaferi kazananların yüceltilmesidir. Ayrıca bunun yanı sıra dönen birtakım gizli oyunlar ve karan-

lık dolaplar, işin ticarete ve reklama dönüşmesi, çoğu kimsenin gözünden kaçmaktadır. Gerçek dindar bir kültürde, olimpiyat oyunları yerini, son yıllarda yalnızca Oberammergau'da turist çekmek için düzenlenen "*Passionsspiel*"e* bırakırdı.

Bütün bu anlattıklarımız doğruysa, acaba Avrupa ve Amerika neden ortaya çıkıp da, açıkça "Hıristiyanlık çağdışı kalmıştır" diyemiyor? Bunun çeşitli nedenleri var: Dinsel bir ideolojiye sahip olmayan bir toplumda, insanların tüm disiplinlerini yitirmeleri ve toplumsal düzeni bozmaları tehlikesi vardır. Daha da önemlisi, kendini insanlar için feda eden Tanrı'nın oğlu ve sevgi dolu bir İsa sembolüne inananlar, İsa'nın kendileri için de sevdiğini sanmaktadırlar. Böylece İsa bir put, ona inanmak da kişilerin kendi sevme eylemlerindeki yetersizliklerinin yerini tutmak için bir takviye olma özelliğini kazanmaktadır. Bu bilinçsiz davranışı: "İsa, sevilmesi gereken her şeyi bizim yerimize seviyor. Biz o zorba Yunan kahramanları gibi davranmaya devam edelim. Çünkü İsa'ya olan "yabancılaşmış inancımız" bizi kurtaracak ve onun yaptığı gibi davranma zorunluluğundan sıyrılmış olacağız" düşüncesi biçiminde özetlemek mümkündür. Hıristiyan dininin, kişilerin çıkarcı ve bencil davranışlarını gizlemekte kullandıkları bir kılıf olduğu böylece açığa çıkıyor. Ama ben, insanların çok köklü bir sevme ihtiyacı ile donanmış olduklarına ve böyle kendi özlerine ters, adeta birer kurt gibi davrandıkları zaman, ister istemez bir suçluluk duygusuna kapılacaklarına ve vicdanlarının sızlayacağına inanıyorum. Ve işte bu acı, insanlara doğru yolu gösterecektir. Günümüz insanı yine de sevgiye inanıyor gibi görünmekle, tümden sevgisiz olmaktan duyulabilecek büyük acıyı biraz olsun bastırmayı başarmaktadır.

* *Passion:* Hıristiyan inançlarına göre, İsa'nın son aylarının insanlığın bütün acılarını kendi üzerinde topladığı aylar olduğu söylenir. Passion, bu aylara verilen addır ve her yıl Passion şenliklerinde, İsa'nın bu dönemi tiyatro biçiminde canlandırılır. (Çev. n.)

a) Endüstriyel Din

Ortaçağın sonundan itibaren, Avrupa'nın dinsel ve filozofik gelişmeleri çok karmaşık bir yapı halini alır ve incelenmesi bu kitabın sınırlarını aşar. Bu gelişim, iki karşıt ilkenin birbiriyle çatışması sonucu belirlenmiştir. Bir yanda Hıristiyan ve spiritüel gelenek, felsefi ya da teolojik biçimleriyle yer alırken, öte yanda zorba kahramanların putlara tapınma eğilimleri ile anti-hümaniter akım onun karşısına dikilmiştir. Anti-hümaniter tavır, endüstri dininin ve sibernetiğin gelişimleri sonucunda, birçok değişik görüntüye bürünmüştür.

Ortaçağın geç dönemlerinde çiçek açan Rönesans'ın hümaniter havası, ilk meyvelerini yeniçağın içlerinde vermeye başlamıştır. İnsana değer verilmesi ve insanlığın bir bütünlük oluşturduğu, bu nedenle evrensel boyutlu politik ve dinsel bir beraberliğe ulaşılabileceği türünden fikirler, bu zamanlarda sık sık dile getiriliyordu. On yedinci ve on sekizinci yüzyıllardaki aydınlanma hareketleri, hümanizmin ikinci kez dirilişini gerçekleştirmiştir. Carl Becker 1932'de yazdığı kitabında, Aydınlanma Çağı felsefesinin "temel din anlayışının", on üçüncü yüzyıldaki teologların düşünceleri ile nasıl benzeştiğini çok güzel gösterir: "İnancın temellerini araştırdığımızda, on yedinci yüzyıl filozoflarının, kendileri fark etmeseler de, on üçüncü yüzyıldaki ortaçağ düşüncesinden oldukça etkilendikleri görülmektedir." Aydınlanma felsefesinin çocuğu olarak adlandırabileceğimiz Fransız Devrimi de yalnızca politik bir olay değildir. Becker'in belirttiği gibi, Tocqueville "Fransız Devrimi, dinsel bir örneğe göre başlatılmış ve giderek birçok yönden ona benzemiştir," derken haklıydı. Nitekim İslam dini ve Protestan hareket gibi Fransız Devrimi de, vaazlar ve propaganda yoluyla ülkelere ve uluslara yayılmıştır.

On dokuz ve yirminci yüzyıllardaki hümaniter harekete daha sonra değineceğim. Ama buna ön hazırlık olması için, o zorba kahramanlık ya da putperestlik akımının da hüma-

nite ile birlikte ve onun yanında nasıl gelişip büyüdüğünü ve şimdi insanlık tarihini niçin yok olma tehlikesi içine ittiğini incelemek yararlı olur sanırım.

"Endüstriyel din"in gelişmesine yol açan ilk değişiklik, annelik öğesinin Luther tarafından kiliseden uzaklaştırılması ile başlar. Belki biraz gereksiz bir dağılma gibi görünse de, bu yeni dinin ve yeni sosyal karakterin anlaşılması için çok yararlı olacağına inandığım bu konuyu biraz yakından incelemek istiyorum.

İnsan toplumları iki ayrı ilke tarafından organize edilmektedir. Bunlar ataerkil ve anaerkil ilkelerdir. Anaerkil ilke, sevgi dolu bir anne figürü ile sembolize edilir. Bu konuda en önemli çalışmaları yapmış olan J. J. Bachofen ile L. H. Morgan'ın gösterdikleri gibi, anaerkil ilke, karşılık beklemeyen bir sevgi demektir. Anne çocuğunu ondan bir şey beklediği ya da bu yolla mutlu olduğu için değil, kendi çocuğu olduğu için sever. Bu nedenle anne sevgisini "iyi davranışla" kazanmak mümkün olmadığı gibi, "kötü davranışla" bunu yitirmek de mümkün değildir. Anne sevgisi, merhamet, bağışlama ve şefkat doludur.

Buna karşılık baba sevgisi bazı koşullara bağlıdır. Sevgisinin artması için çocuğun iyi davranışlı olması gereklidir. Ayrıca baba kendine en çok benzeyen oğlunu, yani kendi mirasını devredebileceği çocuğunu daha çok sever. Baba sevgisini yitirmek, ama yeni bir bağlılık gösterisi ve teslimiyet ile onu yeniden kazanmak da mümkündür. Baba sevgisi adaleti temsil eder.

Kadın, anaerkil ilke ile erkeksi, ataerkil ilke aynı zamanda, her insanın içindeki bağışlanma ve adalet ihtiyacının da bir göstergesidir. İnsan bu iki ilkeyi kendi içinde birleştirmeye ve kaynaştırmaya çalışır. İnsanlığın en derin özlemi, bu iki karşıt ucu (analık ve babalık, erkeklik ve kadınlık, bağışlanma ve adalet, düşünce ve duygu, doğa ve zekâ) bir etmek ve onların uzlaşması sonucu çelişkiden kurtulup, huzur duymaktır.

Ataerkil bir anlayışta böyle bir sentezin mümkün olmamasına rağmen, Katolik Roma kilisesinde bu beraberlik bir ölçüye kadar sağlanmıştı. Meryem, sevgi dolu bir anne gibi olan kilise, karşılık beklemeyen ve her şeyi bağışlayan anne sevgisi ile dolu oluşu simgeleyen papa ve diğer din adamları anaerkil ilkeyi; oluşturulan ataerkil hiyerarşik düzen, sıkı bir bürokrasi ve tepedeki papanın hükümdarlığı yürütüşü ise ataerkil ilkeyi temsil ediyordu.

Dindeki anaerkil öğelere, insanın üretim süreci içinde doğa ile olan ilişkilerinde de rastlanmaktadır. Çiftçilerin çalışması ya da bir el sanatçısının uğraşı, doğaya karşı düşmanca ve sömürücü bir tavır taşımaz. Daha çok doğa ile bir işbirliğidir bu yapılan. Ona tecavüz edilmemekte, doğanın onayı ile ve yasalarına uygun olarak, ondan verimli bir sonuç alınmasına çalışılmaktadır.

Luther, Kuzey Avrupa'da Hıristiyanlığın şehirlerdeki orta sınıfa ve dünyasal güçlere dayanmasını yaygınlaştırırken, ona ataerkil bir özellik kazandırmıştı. Bu yeni sosyal karakterin en önemli niteliği, ataerkil otoriteye tam bir teslimiyet gerektirmesiydi. Emek ise, otoritenin sevgisine ve onayına ulaşabilmek için kullanılacak tek yoldu.

Modern toplumlarda da, yüzeydeki Hıristiyanlık dininin arkasında büyüyen ve toplumun karakter yapısında yer eden bir gizli din, "endüstriyel din" gelişmektedir. Bir din olarak kabul edilmeyen "endüstriyel din" gerçek Hıristiyanlık ile hiçbir biçimde uzlaşamamaktadır. Çünkü bu yeni din insanları, kendi elleriyle yaratmış oldukları ekonominin ve makinelerin kölesi haline sokmaktadır. Ve bu, gerçek dinin özü ile taban tabana zıttır.

Endüstriyel din, içeriği değişik öğelerden oluşan yeni bir sosyal karaktere dayanmakta ve ondan güç bulmaktadır. Bu öğeleri; erkek otoritesinden korkmak ve ona teslim olmak, itaatsizlik durumunun insanları suçluluk ve korku duyguları ile doldurması ve bireysel yararcılık nedeniyle insanlar arasındaki

dayanışmanın çözülmesi olarak sıralayabiliriz. Bu dinde kutsal olan şeyler ise; çalışmak, özel mülkiyet, kâr, güç ve iktidardır. Aslında bunlara bile gerçekten ulaşabilmek kişisel özgürlüğe ihtiyaç gösterir. Eğer Hıristiyanlık tamamen ataerkil ilkeye bir dönüş yapmamış olsaydı, endüstriyel dinin kendini Hıristiyanlık kılıfına gizlemesi de mümkün olamazdı.

b) Pazar Ekonomisi Karakter Biçimi ve Sibernetik Din

Günümüz toplumlarının karakter yapılarını ve gizli dinlerini anlamanın anahtarı, ilk dönem kapitalizmi ile yirminci yüzyılın ikinci yarısındaki sosyal karakter arasında görülen değişmeyi kavramaktır. On altıncı yüzyılda başlayıp, on dokuzuncu yüzyılın sonlarına dek devam eden ve orta sınıfları etkisi altına alan otoriter-zorlayıcı-biriktirmeci karakter, yirminci yüzyılda yerini giderek "pazar ekonomisi karakteri"ne bırakmaya başlamıştır. (Karakterlerin aldıkları çeşitli yapıların ve yönlenme biçimlerinin, ayrıntılı bir incelenmesini *Psikanaliz ve Ahlak* adlı kitabımda bulabilirsiniz.)

"Pazar ekonomisi karakter biçimi" ya da kısaca "pazar karakteri" (marketing character) deyimini kullanmamın nedeni, çağdaş toplumlarda bireylerin kendilerini birer mal gibi görmeye ve kendi değerlerini "kullanım değeri" olarak değil de, diğer mallarla "değişim değeri" olarak algılamaya başlamalarındandır. Yani insan, "kişilik pazarı"nın malı olmuş gibidir. "Kişilik pazarı"nın, değerleme ilkeleri açısından mal ve eşya satılan piyasalardan hiçbir farkı yoktur. Tek değişiklik, ilkinde kişiliklerin, ikincisinde de malların satılıyor olmasındadır. Her iki piyasada da, "kullanım değeri" için gereken, ama tek başına yeterli olmayan "değişim değeri" ölçüsü kullanılır.

Başarının en önemli koşulu, kişisel ve mesleki yetenekler ile kaliteler gibi görünse bile, "kişilik öğesi" de bu konuda çok etkili bir rol oynamaktadır. Başarılı olmak, bir kimsenin pazarda kendini nasıl sattığına bağlıdır. Rekabeti kazanacak gücü göstermek ve kendini sarmaladığı paketin çekici ol-

masını sağlamak, bu yoldaki ilk koşullardır. Kişilik paketini süsleyecek özellikler, her mesleğe göre değişiklikler göstermesine rağmen, bazı genel ilkeleri; "canlılık", "saldırganlık", "uysallık", "güvenilirlilik", "ihtiraslılık", iyi bir aileye sahip olmak, gerekli kişileri tanımak ve bazı kulüplere üye olmak biçiminde sıralamak mümkündür.

Aranan tipler, her meslek için ayrı özellikler taşımak zorundadır. Borsa bankeri, satıcı, sekreter, tren memuru, üniversite profesörü veya otel yöneticisi gibi mesleklerde başarılı olmak isteyenler, o mesleğin gerektirdiği bazı özelliklere sahip olmak, kısaca, aranılır, yani kendilerini iyi pazarlamış olmak zorundadırlar.

Kişilerin bilinçleri ve davranışları da, doğal olarak bu çevresel etkenlerden etkilenmektedir. Bir görevi yerine getirmek için yetenek ve istek yeterli olmamaktadır. Başarıya ulaşabilmek, başkalarıyla mücadeleye girip, kişiliğini onlardan daha iyi tanıtıp, sunabilmeye bağlı kaldığı sürece, kişiler bu türlü davranmak zorunda bırakılmış olmaktadırlar. Eğer bir insanın ekmeğini kazanabilmesi yalnızca kendi bilgisine ve becerisine bağlı kalsaydı, kişinin kendi değeri de bu yetenekleriyle paralel olarak, yani onun kullanım değeri ile belirlenecekti. Ama başarı, kişiliğin ne kadar süslenip, nasıl satıldığına bağlı olduğu için, bireyler kendilerini bir eşya, bir mal olarak, daha doğrusu hem satılan mal ve hem de alıcı olarak görmektedirler. Artık insanlar kendi yaşamları ve mutlulukları için değil, en iyi biçimde satılabilmek için uğraşır olmuşlardır.

Pazar karakterinin en üst hedefi, kişilik pazarında her koşulda başarılı ve aranılır olmayı sağlayacak olan, "kayıtsız şartsız bir uyumu" sağlamaktır. Bu tipleme içindeki bir insanda tutunacağı, değişmeyen ve kendinin sayabileceği bir ego, bir benlik bile yoktur. Çünkü pazarda her an, yeni bir benliğe bürünme zorunluluğu doğabilir. Ana ilke: "Ben, bana sahip olmak istediğin gibiyim" sözüdür.

Böyle bir karakter yapısına sahip olan insanların, her an sürekli bir hareket içinde olup, her şeyi büyük bir aceleci-likle halletmekten başka bir amaçları yoktur. Onlara neden her şeyi böyle çabuk bitirmek istedikleri sorulacak olursa, gerçek bir cevap yerine: "Daha çok kişiye işyeri sağlamak" veya "firmanın üretimini artırmak" gibi aklileştirilmiş bazı klişe cevaplar alınacaktır. İnsanın neden yaşadığı ve neden şu veya bu yöne yöneldiği gibi filozofik ve dinsel sorulara karşı ise, bu kişilerin (en azından dıştan görünüşleriyle) ilgisiz kaldıklarını görmek mümkündür. Bu tiplerin büyük ve sürekli değişen bir egoları vardır, ama hiçbirinin bir benlik ve bütünlük duygusu ile kendilerine özgü bir kişilikleri yoktur. Bunun nedeni, bireylerin benliksiz birer araç gibi düşünülmesi ve kişiliklerinin bürokratik ya da ekonomik büyük güçlere bağlı olmasıdır. Gerçek bir benlik duygusu olmayan yerde, insan ne kişiliğine kavuşabilir ne de kendi bütünlüğünün ve değerinin farkına varabilir.

Pazar karakteri, sevgi ve nefret duygularından da yoksundur. Entelektüel tabana dayalı bir karakter yapısının içinde böyle "eski moda" duyguların yeri olmadığı düşünülmüş, bu yüzden bunlar yeni karakterin parantezi dışında kalmışlardır. Olumlu ya da olumsuz her türlü duygu, pazar karakterinin nitelikleriyle çatışır. "Mega-Makine"nin mantıklı çalışması ve değişim olayı ile satışların başarılması için, iyi işlemek ve görevini yerine getirmek önemlidir. Bu arada soru sormak ya da kendini bazı duygulara kaptırmak, işleyişi bozacağından, bunlara o büyük işleyiş içinde yer yoktur.

Pazar karakteri ne kendisine ne de diğer insanlara yakınlık duyduğu için, hiçbir şey onu çok ilgilendirmez. Bu onun bencil olmayışının değil, kendisi dahil hiç kimseyle yakın bir ilişkide olmamasının sonucudur. Böylelikle bu insanların, ellerinde nükleer savaş tehlikesini ve çevre kirlenmesinin yaratacağı felaketleri kesinlikle gösteren veriler olmasına rağmen, bu olaylara karşı nasıl ilgisiz ve duyarsız kalabildiklerini de

anlamış oluyoruz. Bu korkusuz tavırları yalnızca kendi geleceklerine yönelik olsaydı, belki de bunu onların cesur ve bencillikten uzak oluşlarına yakıştırmak mümkün olabilirdi. Ama bu tehlike yalnızca onları değil, çocuklarını, torunlarını, tüm insanlık soyunu tehdit ederken gösterdikleri bu umursamazlık ancak her şeye uzaktan bakan pazar karakterinin bir sonucu olabilir. Duyguların yitirilmesi, bu karakter biçiminin olaylara kolay ve pratik bir gözle bakmasını sağlamaktadır. Pazar karakteri hiç kimseye, hatta kendisine karşı bile yakınlık duyamaz.

Günümüz insanının büyük bir zevkle satın alıp, tüketmek tutumundan hoşlanmasına rağmen, çoğu kez rastlanıldığı gibi, elde ettiği şeylere pek de bağlanmaması biçiminde ortaya çıkan çelişik durumun çözümü de, pazar karakteri içinde gizlidir. Yakın ilişki kurma yetersizliği, bu karakter biçiminin eşyalara karşı da umursamaz ve değer vermez oluşunu doğurur. Onun için önemli olan, prestij ya da bazı şeyleri kullanarak konforlu yaşamaktır. Ancak bu anlam içinde, tek başlarına eşyalar hiçbir değer taşımazlar. Eşyalar da kendilerine derin bir yakınlık duyulmadığı için rahatça değiştirilip, yerine yenisi getirilebilecek olan dostlar veya sevgiler gibidirler. Satılıp değiştirilmeleri, onları kullananı hiç etkilemez, çünkü onlara karşı bir ilgi ve yakınlık duyulmamaktadır.

Pazar karakterinin en önemli hedefi olan, o anın koşullarına göre optimum (en üst düzeyde) işlerlik ve verimlilik sağlama çabası, bireylerin dünyaya karşı çıkarcı ve onu kendi istekleri doğrultusunda yönlendirici bir tavır almalarına yol açar. Anlama açısından akıl, yalnızca insanlara özgüdür. Bir hedefe ulaşmakta araç olarak kullanılan değiştirici ve etkileyici zekâ ise hem insanda hem de hayvanlarda bulunur. Aklın denetleyiciliği olmadan kullanılan bu türlü zekâ, insanı yok olmaya dek varacak tehlikelere götürebilir. Aklın denetleyemediği çıkarcı zekâ, keskin olduğu oranda tehlikelidir.

Salt bilimsel ve yabancılaşmış bir zekânın insanın kişiliği üzerine yaptığı etkileri, en yoğun biçimiyle Charles Darwin'in yaşamında bulabiliriz. Kendi biyografisinde, otuz yaşına dek müzikten, şiirden ve sanattan büyük zevk aldığını, ama sonraki yıllarda bu yeteneğinden yoksun kaldığını anlatır ve şöyle yazar: "Aklım, büyük bir bilgi birikimi arasından habire yeni yasalar filtre eden koca bir makineye dönüşmüştü sanki... Sevdiğim şeylerin artık bana tat vermez oluşları ve onlardan uzaklaşmam, mutluluğu yitirmeme yol açmıştı. Bu durum, zihnim açısından tehlikeli olduğu kadar, karakterimin ahlaki özünün de zayıflaması sonucunu doğurmuştu. Çünkü doğal yapımızın en önemli yanını ve bize özgü olan duygularımı yitirmiştim." (Bu bölümü E. F. Schumacher'in *Başka Türlü de Olabilir* adlı kitabından aldım.)

Darwin'in burada anlatmak istediği süreç, zamanın çok tutulan ve hızla yayılan bir özelliğinin, zekânın gönülden ayrılmasının bir göstergesidir. Bu eğilim, o günden bu yana artarak gelişmiş ve bilim dünyasının yaygın davranış biçimi haline gelmiştir. Ama ilginç olan, kesin ve devrim yaratacak bilim dallarında (örneğin teorik fizikte) çalışmış olan büyük bilim insanlarının, bu teze tam ters gelecek bir biçimde duygusal yönleri ağır basan kimseler olmalarıdır. (Sözünü etmek istediğim; Einstein, Bohr, Szilárd, Heisenberg ve Schrödinger gibi ustalardır.)

Etkileyici, yönlendirici ve çıkarcı düşüncenin egemenliği, duygusal dünyada ona atbaşı giden bir gelişme ile paralel eğilimdedir. En üst düzeyde, verimlilik açısından duygular yararsız, hatta engelleyici bir özellik taşırlar. Bu nedenle duygular dünyası kısır bırakılmış ve çocukluk aşamasında kalakalmıştır. Bunun sonucu olarak, pazar karakteri duygusal konularda çok garip ve çocuksu bir tavır alır. Bu karaktere sahip olanlar kendilerini "duygusal insanlara" yakın hissederler ve onlara doğru çekildiklerini sezinlerler. Ama bu duyguların doğru ve gerçek olup olmadığını ya da nasıl doğduğunu bir türlü

kestiremezler. İşte bu yüzden ruhsal ve dinsel alanda bir sürü dolandırıcı çıkmıştır ortaya. İnsanların bu zayıflıklarından, etkileyici duyguları dile getiren politikacılar da iyi yararlanırlar. Yine aynı nedenle gerçek dindarlar ile toplumun popülarite üretimi sonucu ortaya çıkan ve bu duyguları sömürenler arasında, hangisinin doğruyu söylediği konusunda bir ayırım yapmak güçleşmiş olur.

Günümüz insanını tiplemekte kullandığım "pazar karakteri", bu konudaki tek seçenek değildir. Aynı bağlamda, Marx'ın "yabancılaşmış karakter" tanımı da kullanılabilir. Çünkü işlerine, emeklerine, kendilerine, diğer insanlara ve doğaya yabancılaşma konuları günümüz insanının özellikleri arasındadır. Psikiyatri dilinde böylesi bir karaktere "şizoid karakter" denir genellikle. Ancak şizoidler, kendileri gibi olanlarla birlikteyken başarılı ve mutlu olabilir, hiçbir rahatsızlık duymazlar. Onların hastalığı, normal insanlar arasındayken ortaya çıkar.

Elinizdeki kitabın son düzeltmelerini yaparken, Michael Maccoby'nin yakında yayımlanacak olan "*The Gamesman: The New Corparate Leaders* (Yeni Bir Toplum Kılavuzu)" adlı kitabının notlarını okuma imkânını buldum. Bu çalışmasında Maccoby, Amerika'nın en iyi işleyen iki büyük kuruluşundaki 250 yönetici ve mühendisin karakter yapılarını araştırıyor. Bulguların birçoğu (yararcı zekânın ağırlığı ve duygusal alanın zayıflığı gibi) benim "sibernetik insan" tanımlamamı doğrular nitelikte. Maccoby'nin konuşup araştırdığı bu kişilerin, Amerikan toplumunun en elit ve yönetici tabakasını oluşturduğu veya ileride oluşturacakları düşünülecek olursa, varılan sonuçların sosyal ve toplumsal açıdan çok önemli olduğunu söyleyebiliriz.

Maccoby'nin derlediği bu istatistiki veriler, üç ila yirmi kez yinelenen oturumlardaki kişisel görüşmelerde elde edilmiştir ve benim "pazar karakteri" dediğim tipi doğrular yoldadır.

- Derin bilimsel ilgi, anlama isteği, dinamik iş duygusu, işe karşı içtenlik duymak: %0
- Konsantrasyon, kendi başarısından sevinç duymak, bir el sanatçısı gibi işine bağlılık, ama "şeylerin" doğasına karşı derin bilimsel bir ilgi duymamak: %22
- İşin teşvik ve heyecan vermesi, ama bunun sürekli kalmaması: %58
- Ortalama verimlilik, konsantrasyon yetersizliği. İşe duyulan ilgi, güvenlik ve gelir için bir araç olmak niteliğinde: %18
- Pasif, verimsiz, isteksiz: %2
- İşi ve gerçeği reddedecek derecede ilgisiz: %0

Yukarıdaki sıralamada dikkati öncelikle iki nokta çekiyor:

1. Anlamak konusundaki isteksizlik yaygındır.

2. Çoğunluk, işine bir gelir aracı ve ekonomik garanti sağlayan bir şey gibi bakıyor. İşine ilgisi süreksiz ve anlık olarak beliriyor.

Maccoby'nin "sevgi skalası" diye adlandırdığı sıralama ise, bizi çok çarpıcı bir gerçekle karşı karşıya bırakıyor:

- Seven, yaratıcı güçlerle dolu ve canlandırıcı: %0
- Sorumluluğunun bilincinde, sıcak bir sevgi ile dolu, ama güçlü bir sevgi yeteneğinden yoksun: %5
- Başkalarına karşı az bir ilgi duyan, sevme yeteneğini kazanma imkânı olan: %40
- Diğer insanlarla resmi bir ilişki, düzenli, terbiyeli, rolleri dağıtan, planlayan: %41
- Pasif, sevgisiz, başka insanlara karşı ilgisiz: %13
- Yaşama düşman, katı kalpli: %1

Araştırılan kişilerden hiçbirinde, sevme yeteneğinin tam olarak var olmadığını görüyoruz. Ancak yüzde beşi "sıcak ve sevgi dolu" olabiliyorken, diğerleri çevrelerindeki insanlara

karşı ya ilgisizler ya da onlarla resmi bir ilişki içindeler. Bazılarında ise, yaşama karşı düşmanca bir tavır ve her şeye boş verme havası seziliyor. Bu, duygusal geri kalmışlığın acı bir tablosundan başka bir şey değildir.

"Sibernetik din", pazar karakterinin kişilik yapısına çok uygundur. Hıristiyanlık veya uzlaşmazcı bir paravananın arkasında, kişiler bunu fark etmeseler bile, ilkel ve zorba bir din biçimi gizlenmektedir. Varlığını, dışa yansıttığı davranışlardan ve tutumlardan hissettiğimiz bu dini, diğer dinlerdeki gibi bazı bilinçli düşüncelere ve dogmalara dayanmadığı için, tanımlamak oldukça güçtür. İlk bakışta dikkati çeken bir özelliği, insanın ulaştığı teknik aşama ile geleneksel dinlerde Tanrı'nın dünyayı yaratmasına benzer bir biçimde, ikinci bir dünya "yaratması" ve kendini Tanrı yerine koymasıdır. Veya "Makineye bir Tanrısallık veren insanoğlu, kendisi de bu makineyi idare ettiği için, Tanrı katına yükselmiştir," diyebiliriz. Birinci veya ikinci tanımlamayı seçmemiz önemsizdir. Önemli olan, insanlığın en güçsüz ve zayıf anında, kendini teknik ve bilimsel gelişmelere kaptırıp, en güçlüymüş gibi sanması yanılgısını fark edebilmektir.

Kendimizi her şeyden soyutlamaya devam ettiğimiz, dünyaya duygusal bir tepki gösterme yeteneğinden uzaklaşıp, bir felakete doğru hızla gittiğimiz sürece, bu yeni ve gizli din, daha korkunç ve kötü bir durum alacaktır. Yakın bir gelecekte, tekniğin efendisi olmaktan çıkıp, onun kölesi durumuna düşeceğiz. Ve teknik, bir zamanların yaratıcı öğesiyken, bize diğer yüzünü ve yıkıcı özelliğini de gösterecek (tıpkı Hint Tanrıçası Kali gibi) ve tüm insanlığın kendisine kurban edilmesini isteyebilecektir.

Bu tezi destekleyecek birçok kanıt bulmak mümkün. Ancak ben, en önemli iki tanesini vermekle yetineceğim: 1. Büyük (ve bazı küçük) devletler gelişmiş atom silahları yapmayı sürdürüyor ve dünyayı yok edebilecek bu gücün sınırlandı-

rılması ve karşılıklı olarak ortadan kaldırılması konusunda, akılcı bir çözüme varmayı düşünmüyorlar. 2. Ekolojik bir felaket de yavaş yavaş kendini gösteriyor.

Çevre kirlenmesine, doğal kaynakların sorumsuzca tüketilmesine karşı da ciddi önlemler alınmıyor. Yani insanlığın yaşamını sona erdirebilecek olan bu tehlikelere karşı hiçbir çaba gösterilmiyor. Ancak insanlık daha iyi bir gelecek umudunu içinde taşıdığı sürece, yaygınlaşmaya başlayan sibernetik dini ve onun yıkıcı özelliklerinin putlaştırılmasını engellemek mümkün olacaktır.

Hümanist Protesto

Sosyal karakterin insana ters özellikler taşıması ve endüstriyel ya da sibernetik dinin yaygınlaşması, kökleri ta ortaçağın dinsel ve filozofik hümanitesine dek varan yeni bir hümanist hareketin, bir protesto dalgasının doğmasına yol açmıştır. Bu protestoyu, hem tek Tanrıcı ve Hıristiyan hem çok Tanrıcı hem de Tanrıtanımaz düşünce biçimlerinde bulmak mümkün. Hümaniter hareket, iki karşıt yönden gelmekte: Bir yanda politik yönden tutucu olan romantikler, öte yanda ise Marksistler ve diğer sosyalistler (ve bazı anarşistler) yer alıyor. Sağcı olsun, solcu olsun hümanist bir yürek taşıyan herkes, endüstriyel sistemin eleştirisinde ve onun insan üzerinde yarattığı zararlar konusunda aynı görüşü paylaşıyor. Franz von Baader gibi bir katoliğin ve Benjamin Disraeli gibi tutucu bir politikacının, sorunu Marx ile aynı sözcükleri kullanarak ortaya koymaları çok ilgi çekicidir.

Sorunun varlığı ve tehlikesi konusunda aynı görüşe sahip olan bu farklı düşünürler, olayın çözüm yollarını, yani insanın bir "eşya" olmaktan kurtarılmasında alınacak önlemleri önerirken, değişik fikirler getirerek farklılaşmaktadır. Sağ kanadın romantikleri, tek çareyi endüstriyel sistemin bu kor-

kunç gelişiminin önlenmesinde bulmakta ve bazı ufak değişikliklerle eski toplumsal sistemlere dönülmesini savunmaktadır.

Karşı görüşü ise yandaşlarının bazen Tanrıcı, bazen de Tanrıtanımaz ifade biçimleri ve kavramlar kullanmalarına rağmen, "radikal hümaniter" başlığı altında toplamak mümkün. Sosyalistler, ekonomik gelişmenin durdurulamayacağını ve eski toplumsal düzenlere geri dönmenin mümkün olmadığını ileri sürerler. Onlara göre çözüm, insanları makinenin esaretinden, yabancılaşmadan ve insan dışı bir kaderden kurtaracak yeni bir toplumsal düzen kurmaktır. Bu anlam içinde sosyalizm, ortaçağın dinsel geleneği ile Rönesans sonrasında gelişen bilimsel düşüncenin ve kararlı politik tutumun bir sentezi gibidir. Bu açıdan bakınca sosyalizm de, dünyasal ve Tanrıtanımaz kavramları kullanmasına rağmen, tıpkı Budizm gibi insanları bencillikten ve açgözlülükten kurtarmak istediği için, "dinsel" bir kitle hareket olma özelliğini taşır.

Yeri gelmişken Marx'ın teorisi yorumumu kısa da olsa belirtme gereği duyuyorum. Çünkü bu düşünce, Sovyet komünizmi tarafından çarpıtılmış, Batı'da ise reform sosyalizmine dönüşerek, "herkese zenginlik" sloganını öne süren kaba bir maddecilik olmuştur. Herman Cohen, Ernst Bloch ve bir dizi teorisyenin son yıllarda ortaya koyduğu gibi, teorik olarak sosyalizm, peygamberlerin dile getirdiği Mesihçilik ile hemen hemen aynıdır. Bu tezimi doğrulayacak en güzel belgeyi, Maimonides'in* yazılarından Mesih çağını tanımladığı şu bölümü aktararak vermek isterim:

* Maimonides: 1135-1204 yılları arasında yaşamış olan bu Yahudi düşünürün asıl adı Moses ben Maimon'dur. Yeni Eflatuncu bir görüşle geliştirdiği negatif teolojisi ile bir yandan Meister Eckhart'ın mistisizmini desteklerken, öte yandan da Aristoculukla olan ilişkisi onu, ortaçağ Yahudi rasyonalizminin baş temsilcisi yapmıştır. Bugün bile geçerli olan, Yahudiliğin on üç inanç yasasını ilk olarak ortaya koymasıyla da tanınan Maimonides, Erich Fromm'u düşünsel yönden etkileyen en önemli kaynaklardan biridir. (Çev. n.)

"Peygamberler ve bilgeler, özlemle Mesih'in gelmesini beklemekteydiler. Mesih'in gelişi ile açılacak Mesih çağında İsrail'in dünyaya egemen olacağına ve putları yok edeceğine veya tüm ulusların İsrail'i yücelteceğine ya da halkın yiyip içip, bu olayı kutlayacağına inanıyorlardı. Ayrıca böylelikle İsrail'in özgür olacağını, kendini yasaların incelenmesine ve bilgeliğe vereceğini, kimse tarafından baskı altına alınıp, rahatsız edilmeyeceğini ve bu yüzden gelecekte şerefli bir hayatları olacağını umuyorlardı. Bu dönemde ne açlık ne savaş ne kıskançlık ne de kavga olacaktı. Dünya nimetleri sınırsızca bol olacak ve herkes ayrımsızca, iyi bir yaşam sürme imkânı bulacaktı. Tüm dünya tek bir arzuyla, Tanrı'yı tanıma tutkusuyla dolacaktı onlara göre. İsrail halkı çok bilge olacak ve şimdi gizli olan birçok bilgiyi, insan aklı elverdiği ölçüde bilebileceklerdi. Çünkü *Kutsal Kitap*'ta: 'Okyanusların suyla kaplı oluşu gibi, dünya da Tanrı bilgisi ile dolacaktır' (İşaya 11:9) denmiştir."

Bu anlatılanlara göre tarihin amacı, insanlara kendilerini bilgeliğe ve Tanrı bilgisine verebilme imkânlarının tanınmasıdır. İnsan, varoluşunun bir gereği olarak, kendini iktidara ya da lükse değil, bilgiye adamak zorundadır. Mesih çağında dünyada barış olacak, maddesel her şeyden fazlasıyla bulunacak ve kıskançlıklar sona erecektir. Maimonides'in düşünceleri, Karl Marx'ın "Kapital"in 3. cildinin sonunda açıkladığı tarihin amacı üzerine olan görüşleri ile büyük bir benzerlik göstermektedir:

"Özgürlüğün gerçekten belirebilmesi için, zorunluluktan doğan ve dış güçler tarafından belirlenen çalışma biçiminin sona ermesi gerekir. Vahşi insan, ihtiyaçlarını karşılayabilmek, yaşamını sürdürebilmek ve üretimde bulunabilmek için nasıl doğayla boğuşmak zorundaysa, uygar insanın da bütün toplum biçimleri içinde ve mümkün olan her türlü üretim türleri ile böylesine bir savaşım vermesi gereklidir. İnsanlığın gelişimi ile birlikte zorunlu ihtiyaçları artmış, ama aynı

oranda gelişen üretici güçleri de bunları karşılayacak düzeye ulaşmışlardır. Bu konuda özgürlük ancak toplumsallaşmış insanın doğa ile ilişkilerini düzenleyen güçleri denetim altına alması ile mümkün olabilir. İnsanın doğa ve onu yönlendiren toplumsal güçler ile ilişkisi bir zorunluluk sonucudur. Bu zorunluluklar sınırının ötesinde ise, gerçek özgürlük alanı, yani insanın kendisini ve insanca güçlerini geliştirmesi yer alır. Ancak bu özgürlük, zorunluluklar dünyasındaki sorunların doğru olarak çözümlenmesinden sonra gündeme gelir. Bu konuda ilk yapılması gereken şey de, insanların kendilerine daha çok zaman ayırabilmeleri için, çalışma gün ve saatlerinin kısıtlanmasıdır."

Tıpkı Maimonides gibi Marx da, diğer Hıristiyan ve Yahudi düşünürlerden farklı olarak, kesin bir çözüm önermektedir. Doğa ile insan arasındaki karşıtlık ve çelişki yine sürmektedir. Ama yapılması gereken, "zorunluluklar ülkesini" insanın denetimi altına almaktır: "... yine de bu zorunluluklar varlıklarını sürdüreceklerdir." Hedef "insanın kendisini amaç olarak alıp kendi güçlerini geliştirerek gerçek özgürlüğe ulaşmasıdır." Maimonides'in "bütün dünyanın Tanrı'yı tanıma arzusuyla dolacağı" yolundaki inancı Marx'da, "insanın amaç olarak kendisini alması ve yeteneklerini geliştirmeye çalışması" biçiminde ifade bulmaktadır.

"Sahip olmak" ile "olmak"ın insan varlığının iki temel ilkesi olduğu yolundaki düşünce, Marx'ın yeni bir insanın doğuşu konusundaki fikirlerinin çekirdeğini oluşturur. Bu konudaki düşünceleri ile Marx, ekonomi alanından çıkıp, psikoloji ve antropolojiye yaklaşır ve onun bu tavrını, Eski ve Yeni Ahit ile Meister Eckhart'ın düşüncelerini incelerken karşımıza çıkan "dindar" havaya benzetebiliriz. Marx şöyle yazar *Ekonomik ve Filozofik El Yazmaları*'nda: "Özel mülkiyet bizi öylesine aptal ve tek yanlı yapmış ki, bir şeye ancak tümüyle sahip olabildikten, yani onu bizim için bir sermaye öğesi kıldıktan sonra, "bizimdir" diyebiliyoruz. Ya da yiyip içtikten

ve ele geçirdikten veya üzerimizde taşıyıp, içinde oturduktan, kısaca kullandıktan sonra bizim oldu sanıyoruz... Böylece duygusal ve ruhsal olanlar, yerlerini "sahip olmak"ın o yabancılaşmış anlamına bırakmış oluyorlar. İnsanların içlerinde gizli olan hazinelerin ortaya çıkabilmesi için, dışsal bir fakirlik düzeyine indirgenmeleri gerekecektir." ("Sahip olmak" konusunda Moses Hess'in *İsviçre'den 21 Makale* adlı yapıtına bakınız.)

Marx'ın "sahip olmak" ve "olmak" konusundaki anlayışını en iyi, onun şu cümlesinde bulabiliriz: "Ne kadar azsan, yaşamını ne kadar az görkemli kurmuşsan, o kadar çok şeyin var demektir ve görkemsiz yaşamın o denli büyüktür... Ekonomi, senin yaşamından ve insanlığından aldığı şeylerin yerine, sana para ve zenginlik verir."

Marx'ın burada sözünü ettiği "sahip olmak" duygusu, tıpkı Eckhart'ın maddesel şeylere olan düşkünlük ve ona bağlı olan bencillik biçiminde tanımladığı "ben'e bağlılık" kavramına benzer. Marx için zenginlik ve lüks birer yüktür. Amaç ise, ne bunlara ulaşmak ne de fakir olmaktır. İnsanın tek hedefi "içindeki o zengin hazineyi" gün ışığına çıkarmak, kendini "doğurmak" olmalıdır.

"Doğurmak" olaylara ve eşyalara karşı, aktif ve yabancılaşmamış yeteneklerimizle bir tepki göstermek demektir. Marx şöyle devam eder: "İnsanın dünya ile duyması, görmesi, koklaması, tat alması, dokunması, hissetmesi, düşünmesi, bakması, istemesi, eylemde bulunması ve sevmesi gibi, yani bireyselliğin tüm organlarını kullanarak ilişkiye geçmesi, onun eşyaya ve yaşama karşı olan tavırlarıyla aynıdır. Bu, onun insancıl gerçekliğinin ve olgunluğunun da bir derecesidir."

Yabancılaşmamış bir aktiviteden, kısaca "olmak" ilkesinden yana olan Marx'ın bu konudaki sözleri de ilginçtir: "İnsanı insan olarak alır ve onun dünya ile ilişkilerini insanca kabul edersek, sevginin ancak sevgi ile güvenin de ancak güven

ile kazanabileceği veya değiştirilebileceği sonucuna varırız. Sanattan zevk almak istiyorsam, bu yönde gelişmiş bir insan olmam gerekir. Eğer başka insanları etkilemek istiyorsam, gerçekten de onlar üzerinde etkili olabilecek, onları canlandırıp harekete geçirecek güçlere sahip olmak zorundayım. Diğer insanlara ve doğaya karşı olan davranışlarım, kendi gerçek bireysel yaşamımın bir dışa vurumudur. Eğer sevdiğim halde, karşımda bir sevgi doğuramıyorsam, yani sevgim bir karşı sevgi üretmiyorsa; yaşamımı seven bir insan olarak dışa vurmam beni sevilen biri haline getirmiyorsa, sevgim güçsüz ve yetersiz demektir."

Ama belki de yüz yıl erken yaşamış olduğu için, Marx'ın düşünceleri ve fikirleri kısa sürede çarpıtıldı. Engels ile birlikte, kapitalizmin tüm imkânlarını tükettiğine, yıkılmasının yakın olduğuna ve bir devrimin geleceğine inanmışlardı. Ama Engels'in Marx'ın ölümünden sonra fark ettiği gibi, bu konuda yanılmışlardı. Kapitalist gelişimin doruk noktasında ortaya attıkları yeni teorilerinde, kapitalizmin kendini tüketerek bir bunalıma girmesinin, yüz yılı aşan bir süre alacağını hesaplayamamışlardı. Kapitalist güçlerin en olgun çağında dile getirilen bu anti-kapitalist teorinin, çarpıtılıp, kapitalist ruh tarafından yok edilmesi de tarihsel bir zorunluluktu. Nitekim bu olay gerçekleşmiştir. Batı'nın sosyal demokratları ve onların Sovyet Rusya içindeki ve dışındaki rakipleri olan komünistler, sosyalizmi, amacı maksimum bir tüketim düzeyini tutturmak ve makinelerin en verimli biçimde çalıştırılmalarını sağlamak olan kuru ekonomik bir teoriye dönüştürmüşlerdir. Bu anlayışı, kurmaya çalıştığı "Gulaş komünizmi" ile tanınan Kruşçef'in kendine özgü, basit ve halk çocuğu ifadesi ile anlatmak istersek: "Sosyalizmin amacı, kapitalizmde belirli bir azınlığın imtiyazında olan tüketim düzeyini, tüm halkta eşit bir biçimde dağıtmaktır." Böylelikle sosyalizm ve komünizm, kapitalizmin burjuva materyalizmi ile aynı kılınmış ve aynı temele oturtulmuş

oluyordu. Bu çarpıtılmış sosyalizm denemelerinde, Marx'ın ilk yazılarından alınan (onun gençlik heyecanı ile yazdığı aşırı ve "idealist") bazı cümleler, İncil'den alınan sözlerin kutsallaştırılması gibi yüceltiliyordu.

Kapitalizmin gelişiminin doruk noktasında yaşamış olmasının Marx'ın üzerinde yarattığı önemli bir sonucu daha vardır: Çağının bir çocuğu olarak, burjuva düşüncesinin teorideki ve pratikteki bazı anlayış ve bakış açılarının etkisi altında kalmıştır. Örneğin yazılarında ve kişiliğinde belirip, dile gelen bazı otoriter eğilimler, sosyalizmden çok, ataerkil burjuvazi ruhunun ondaki yansımalarıdır. "Ütopik" olmak yerine, "bilimsel" bir sosyalizm anlayışını öne alması da, klasik ekonomistlerin düşünce çizgisini izlemiş olmasındandır. Bu düşünürler, ekonominin insan isteklerinden ve arzularından tamamen bağımsız olarak ve kendi yasaları içinde işlediğini ileri sürdükleri için Marx da, sosyalizmin ekonomik yasalara uygun bir biçimde gelişeceğini kanıtlamak zorunda hissetmiştir kendisini. Bu yüzden, bazı tanımlamalarını anlamak güçleşmekte, bazen de yanlış anlamalara gidilmektedir. Çünkü Marx tarihsel gelişim içinde insana, onun arzularına ve düş gücüne fazla önem vermez gibi görünmektedir. Kapitalizm ruhuna yakın bu türlü düşünürler, Marx'ın sisteminin öylesine çarpıtılmasına yol açmışlardır ki, onun sosyalizmi, adeta karşıtı olduğu kapitalizmle özdeşleşmiştir.

Eğer Marx, teorisini kapitalizmin çökmeye başladığı şu günlerde ortaya atmış olsaydı, bunun insanlar üzerinde çok daha büyük bir etki yaratması veya koşullar imkân tanıdığı ölçüde uygulamaya konulması mümkün olabilirdi belki de. Ama günümüzde "sosyalizm" ya da "komünizm" sözcüklerini kullanmak bile tehlikelidir. Yine de Marx'ın düşüncelerini temsil ettiğini ileri süren her sosyalist veya komünist parti, Sovyetler'deki rejimin sosyalizmle hiçbir ilgisi olmadığını göz önünde tutmak zorundadır. Unutulmaması gereken bir

nokta da, sosyalizmin hem Sovyet rejiminin hem de kapitalizmin ana öğeleri olan bürokrasi, maddesellik, insanın bir araç oluşu ve çok tüketmek gibi ilkeler ile uyuşamadığı ve taban tabana zıt olduğudur.

Sosyalizmin böyle çarpıklaştırılması, gerçek radikal hümanist düşüncelerin, çoğu kez Marx'ın fikirleriyle uzlaşmayan, hatta ona tam ters olan bir bakış açısı taşıyan kişiler ve gruplarca savunulması gerçeğinin de bir açıklaması olmaktadır.

Marx'tan günümüze dek gelen tüm radikal hümanist düşünürleri tek tek sıralamak çok zordur. Ama bunlardan bazılarının isimlerini vermek gerekirse: Thoreau, Emerson, Albert Schweitzer, Ernst Bloch, Ivan Illich, Yugoslav "Praxis" hareketinin önde gelen M. Marcovic, S. Stojanovic, R. Supek ve P. Vraniçki gibi filozofları, ünlü ekonomist E. F. Schumacher, politikacı Erhard Eppler, on dokuzuncu ve yirminci yüzyıllarda Avrupa'da ve Amerika'da ortaya çıkan Kübizm, Huterit'ler, "Communatées de Travail" ve benzeri binlerce grup ve düşünce akımını belirtmek mümkündür.

Yukarıda sayılan radikal hümanist düşünürlerin ve grupların görüşleri birbirlerinden oldukça farklı ve bazen birbirleriyle çelişkili gibi gelseler de, aşağıdaki noktalarda hepsinin, aynı temel düşünceleri paylaşmaktadırlar:

- Üretim, ekonominin değil, insanların gereksinimlerine ve ihtiyaçlarına göre ayarlanmalıdır.
- İnsan ile doğa arasında, sömürüye değil, ortaklığa ve işbirliğine dayalı yeni bir denge kurulmalıdır.
- Karşılıklı uzlaşmaz tutumlar terk edilip, insanlar arasında bilgiye ve dayanışmaya önem vermek gereklidir.
- Tüm ekonomik çabalar, insanların acılarını azaltıp, iyiliklerine ve huzurlarına hizmet eder biçimde olmalıdır.
- En çok tüketim yerine, en akıllıca tüketimin, insanın iyiliğine ve yararına olduğunu kabul edip, akılcı tüketim desteklenmelidir.

• Bireyler toplumsal yaşama aktif ve etkin bir biçimde katılmaya teşvik edilmeli ve herkesin kendini geliştirme yönünde çaba göstermesi desteklenmelidir.*

Albert Schweitzer, Batı kültürünün hızla bir krize doğru sürüklendiğini ilk sezenlerden biri olmuştur. "Şimdi herkes anlamalıdır ki" diye anlatır "kültürümüz kendini yok etme yoluna girmiştir. Artık ondan neler kaldığını bile tam olarak söyleyemiyoruz. Belki şimdiye kadar yıkılmamıştır ama ilk gelen çalkantının kültürümüzü alıp gitmesi mümkündür. Çünkü temelleri sağlam atılmamıştır. Modern insanın içine itildiği ilişkiler bütünü onu küçültmüş ve ruhsal açıdan zedelemiş olduğu için, kültür yeteneğini de çok azaltmıştır."**

Schweitzer endüstri çağı insanını "bağlı... mükemmellikten uzak... güçlerini belirli bir noktada toplayamayan... ve insancıllıktan tümüyle uzaklaşabilme tehlikesi ile burun buruna" olarak tanımlar ve şöyle devam eder: "Bütün bunlara ek olarak, gelişmiş organizasyonları ile insanın ruhsal yaşamında bugüne dek bilinmeyen bir yere ulaşan toplum olgusu, insanı kendisi gibi olmaktan öylesine uzaklaştırmıştır ki, adeta yeniden ortaçağa dönmüş gibi hissetmekteyiz kendimizi. Çoğu kimse özgür kişilikler olarak düşünüp davranmakta başarısızlığa uğrayınca, tek çareyi toplumla uyuma girip, onun bir parçası gibi işlemekte bulmuş ve bu da düşünce özgürlüğünün giderek ortadan kalkmasına yol açmıştır... Düşüncenin bağımsızlığından ödün vermekle, gerçeğe olan inancımızı yitirdik. Ruhsal yaşamımızı böylesine altüst ettikten sonra zaten başka türlü de olamazdı. Toplumsal yaşamın aşırı organize edilmesi, insanların düşüncesizce davranmala-

---

* Sosyalist hümaniter düşünürlerin görüşlerini, benim yayımladığım "*Socialist Humanism* (Sosyalist Hümanizm)" adlı kitapta daha ayrıntılı bir biçimde bulabilirsiniz.

** Schweitzer'den yaptığım bu alıntı ve bundan sonrakiler onun 1923'te yayımlanan "*Die Schuld der Philosophie an dem Niedergang der Kultur* (Kültürün Çöküşünde Felsefenin Suçu)" adlı kitabındandır.

rını ve düşünce özgürlüklerinin yok olmasını organize etmeye dönüşmüştür."

Schweitzer, endüstri toplumunun özgürlükleri engelleyici olmasının yanı sıra, aşırı bir gayret ve zorlama çabası içinde olması özelliğinin de farkındaydı. "İki ya da üç nesildir, birçok kişi artık insan olarak değil de, yalnızca çalışan olarak yaşamaya başlamıştır." İnsanı insan kılan özelliklerin giderek yozlaşması, böyle yozlaşmış ana ve babaların yetiştirdiği çocukların da gerçek bir insan olma yolunda engellerle karşılaşması sonucunu doğuruyor. "Aşırı çalışmaya böylesine teslim oluş, insanları giderek dışsal değerlere yönelmeye zorluyordu. Hiçbir şey yapmak istememek, kendini düşünmekten kaçınmak ve her şeyi unutmak arzusu, bu türlü kişiler için artık fiziksel birer ihtiyaç haline gelmiştir." Bu nedenle Schweitzer, çalışma saatlerinin kısaltılmasını ve aşırı tüketim ile lüks tutkusundan vazgeçilmesini önermişti.

Bir Saint Dominik papazı olan Eckhart gibi, Protestan Teolog Schweitzer de, insanların dünyanın tüm uğraşlarından uzaklaşıp, kendi iç dünyalarının bencil atmosferine çekilmelerinin yanlış olduğu kanısındaydı. Onlara göre, insan aktif bir yaşam sürmeliydi ve bu, onun ruhsal evrimi ve mükemmelleşmesi için bir araç, bir yol olacaktı. "Günümüzde insancıl ve ahlaki duygulara sahip olanlar oldukça azdır. Çünkü insanların çoğu bu değerlerini dünya savaşları sırasında çarpışırken yitirmişlerdir. Ama kolektif bir çaba içine girebilselerdi beraberliğin kolektiviteyi nasıl desteklediğini görecekler ve bunun değerini anlayacaklardı."

Schweitzer bir teolog olduğu ya da en azından "yaşama saygı duymak" temeline dayalı bir ahlaki öğretiyi savunan bir filozof olarak tanındığı için, çoğunlukla onun endüstri toplumlarının ateşli bir eleştiricisi olduğu fark edilememiştir. Ekonomik gelişme ve onun getireceği mutluluk hayalinin gerçekleşemeyeceğini, daha da kötüsü, endüstri çağı pratiğinin insanları ve toplumları çöküntüye götüreceğini

sezen Schweitzer, yüzyılın başlarında ve kapitalizmin yükselme noktasında olunmasına rağmen, bu gidişin insanları nasıl güçsüz ve bağımlı kıldığını görmüştü. Çalışmanın aşırılaştırılması sonucunda doğan yıkıcı etkilerin, çalışma süresinin ve tüketimin azaltılması ile giderilebileceğini düşünen Schweitzer, yaşama saygı duyan ve insanlar arasındaki dayanışmayı öne alan kolektif bir yaşam biçimi organize edilerek, yeni bir Rönesans döneminin yaratılmasını önermiştir.

Bu düşüncelerini belirtirken Schweitzer'in Hıristiyanlığın metafizik iyimserliğine karşıt olan metafizik bir şüpheci olduğuna değinmemek eksiklik olacaktı. Çünkü bu özelliği Schweitzer'in, yaşamın yüksek bir varlık tarafından bizlere verildiği ve bu yolla da garanti altına alındığı düşüncesine karşıt bir yaşam görüşüne ilgi duymasını sağlamıştır. Şöyle söyler bu konuda: "Dünyayı olduğu gibi ele alacak olursak, onu insanlığın amaç ve çabalarını anlamlı olarak gösteren bir yorumla açıklamamız mümkün değildir." Buna göre, anlamlı yaşamanın tek çaresi, aktif olarak dünyaya katılmaktadır. "Aktif olmak" deyince, bundan kişinin kendi istekleri doğrultusunda hareket etmesini değil, diğer insanları sevmek, onların sorunlarıyla ilgilenmek ve karşılık beklemeden vermek eylemlerini anlar Schweitzer. İşte bu anafikir, onun düşüncelerinde gerçekleştirdiği ve kendi yaşamında da uyguladığı yaşam anlayışının çekirdeğini oluşturur. Profesör Jacobi'ye yazdığı bir mektupta Albert Schweitzer şöyle demiştir: "Sevgi dini, tüm dünyada egemen olan bir kişilik olmadan da var olup, gücünü gösterebilir." (Divine Light, 1.2.1967)

Buda, Eckhart, Marx ve Schweitzer'in düşüncelerinde önemli bazı paralellikler bulmak mümkündür: "Sahip olmak" biçimli bir dünya anlayışına karşı olmaları, anti-otoriter tavırları, insanın tam bağımsızlığa ulaşması için çaba göstermeleri, metafizik şüphecilikleri, "Tanrısız" dindarlıkları ve insan sevgisi ile insanlar arası dayanışmayı öne alan toplum-

sal bir aktivite yanlısı olmaları, onların ortak noktalarından bazılarıdır. Ama bu düşünürler yaşadıkları sürece, kendi bazı özelliklerinin farkında olamamışlardı. Eckhart, kendi Tanrıtanımazlığının, Marx da dindar oluşunun bilincinde değildi. Yorumlama konusunda özellikle Eckhart ve Marx'ın çok karmaşık olmaları, beni bu kitabın içinde, Tanrısız din konusunda ayrıntılı bir inceleme yapmaktan alıkoyuyor. Aslında bu büyük eğitmenlerin sosyal eğilimli aktivitelerini, yeni insanın ihtiyaçlarını giderecek yeni bir din olarak adlandırmak mümkündür. Gelecek bir kitapta, Tanrısız dindarlık konusunu daha ayrıntılı olarak ele almayı ve bu düşünürlerin fikirlerini orada incelemeyi umuyorum.

Çağımızın mekanize olmuş ve insana uzak anlayışını aşamamış oldukları için, "radikal hümanist" olarak nitelendirilemeyen bazı yazarlar ("Club of Rome" (Roma Kulübü) raporlarını hazırlayanlar gibi) bile, ekonomik felaketin önlenebilmesi için tek seçeneğin, insanların ruhsal yönden köklü bir değişimi olduğunu fark etmişlerdir. Mesarovic ve Pestel: "Yeni bir dünya bilincinin... maddesel değerlerin kullanımında yeni bir ahlakın... doğaya egemen olmak yerine, onunla uyuma ve işbirliğine dayanan bir anlayışın... gelecek nesillerin sorumluluğunu duyacak bir duygunun gelişmesi gerektiğini" öne sürerler ve şöyle eklerler: "İnsan, dünya üzerindeki yaşam sürecinde ilk kez, yapabileceği her şeyi yapmamaya çağırılıyor. Şimdi ondan istenen, ekonomik ve teknolojik gelişimini frenlemesi ya da en azından başka bir tarafa yöneltmesidir. Bütün gelecek nesiller, günümüz insanından elindeki zenginlikleri fakirlerle paylaşmasını istemektedirler. Bu davranış, adalet ya da dayanışma düşüncesinden doğmaz, dünyanın gereklerinin bir zorlamasıdır. İnsan artık toplam dünya sistemini düşünmeye ve bunun sorumluluğunu taşımaya itilmektedir. Ve eğer vicdanına danışacak olursa, buna 'hayır' demesi imkânsızdır." Her iki yazar da, "Eğer insan kendi yaşam anlayışını ve toplum dü-

zenlerini kökten değiştirmezse yok olmaya mahkûmdur," sonucuna varırlar.

Alıntılar yaptığım bu çalışma, bazı eksikleri de içinde taşımakta. Bence bunlardan en önemlisi, istenilen değişikliklere ulaşılması yolundaki politik, sosyal ve psikolojik engellerin inceleme dışında bırakılmış olmasıdır. Gerekli bir değişimin genel olarak yolunu göstermek, onunla birlikte bu yoldaki tüm çaba ve önerileri engelleyebilecek olan etkenlerin nasıl aşılabileceğini belirtmeden yapılırsa yararsızdır. (Roma Kulübü'nün, belirtilen hedeflere varabilmek için gereken toplumsal ve politik sorunlara da yakında el atıp, inceleme alanına alacağını umuyorum.) Ama yine de, bu yazarların bütün dünyanın ekonomik ihtiyaçlarını ele alan çalışmalarında, ahlaki bir değişimin gerekliliğinden söz etmeleri, çok önemli bir olaydır.

Son yıllarda Amerika'da ve Almanya'da, ekonomiyi halkın ve tüm insanların ihtiyaçlarına göre ayarlamak gerektiğini ileri süren birçok kitap çıkmıştır. Bunların tezlerini, insanlığın yok olmadan yaşamını sürdürebilmesi ve iyiye, rahata ve huzura ulaşabilmesi gibi iki temel olguya dayandırdıkları görülüyor. (Ben bu tür kitaplardan yaklaşık 35 tanesini okuma ve inceleme imkânı buldum, ama piyasada aynı konuda, bunun en az iki katı kitap ve yayın bulmak mümkün.) Bu kitapların yazarlarının paylaştıkları ilk görüş, maddesel tüketimin artmasının, huzur ve mutluluğu getirmeye yeterli olmadığıdır. Daha sonraki ortak görüşleri de şöyle sıralamak mümkün:

Toplumsal değişiklikler, psişik ve karakter yapılarında oluşturulacak değişikliklerle desteklenmek zorundadırlar.

Eğer insanlık, doğal kaynakları sorumsuzca tüketmeye devam eder ve doğanın insanın yaşamını sağlayan dengesini bu hızla bozacak olursa, yüz yıldan daha kısa bir zamanda, toptan yok olma felaketi ile karşılaşmamız kaçınılmaz olacaktır.

Şimdi de hümanist ekonominin temsilcisi olan birçok yazar arasından seçtiğim en önemli birkaç tanesinin düşüncelerini biraz daha yakından tanıtmak istiyorum.

Bir ekonomi teorisyeni olan E. F. Schumacher "*Es geht auch anders* (Başka Türlü de Olabilir)" adlı kitabında, yenilgilerimizin aslında zafer saydığımız davranışlarımızın bir sonucu olduğunu belirttikten sonra, teknolojinin insanın gerçek ihtiyaçlarının emrine ve hizmetine verilmesi gerektiğini söylüyor: Yaşamın tek anlamı ekonomi ise, o yaşam ölümcül bir hastalığın pençesinde demektir. Çünkü sınırsız gelişme, bu sınırlı dünyaya sığmaz. Yaşamın ana hedefinin ekonomi olmaması gerektiği, bütün büyük öğretilerde belirtilmiştir. Ama bunun gerçekten de olamayacağı, ilk kez günümüzde kesinlikle anlaşılmış bulunmaktadır. Bu öldürücü hastalığı daha iyi tanımlayabilmek için onu, alkol düşkünlüğüne veya uyuşturucu madde alışkanlığına benzetebiliriz. Düşkünlüğün bencil ya da sencil bir biçim alması veya onun kaba maddesel olarak mı, yoksa sanatsal, kültürel ya da bilimsel bir yolla mı tatmine çalışıldığı, hiçbir önem taşımaz. Zehir, altın yaldızlı kâğıtla paketlense de, yine zehirdir çünkü. İnsanın ruhsal, yani kendine özgü olan içsel kültürü ihmal edilirse, bencillik ve açgözlülük en yaygın güçler olarak belirirler. Bu türlü bir davranış biçimine en uygun sistem ise, bencillik üzerine kurulmuş olan kapitalizmdir."

Schumacher, teorisinin ilkelerini pratiğe dökmeyi de bilmiştir. Endüstrileşmemiş ülkelerin ihtiyaçlarına uygun olarak geliştirdiği bazı küçük makineler, onun ilginç görüşlerinin daha da popüler olmasına yol açmıştır. (Schumacher'in kitaplarının giderek daha çok ilgi toplamasında, reklam kampanyalarından çok, okuyucuların ağızdan ağıza ulaşan propagandalarının önem kazanması da olumlu bir konudur.)*

* Schumacher'in *Küçük Güzeldir* adlı kitabı 1979 yılında ülkemizde de yayımlanmıştır. (Çev. n.)

Paul ve Anne Ehrlich de düşünceleri Schumacher'inkine çok benzeyen iki Amerikalı yazardır. *"Population, Resources, Environment: Issues in Human Ecology* (Nüfus, Kaynaklar ve Çevre: Çevre Bilim Sorunları)" adlı kitaplarında, günümüz durumunu inceledikten sonra, şu sonuçlara varırlar.

1. Günümüzün teknik aşaması ve çağdaş davranış biçimleri göz önünde tutulduğunda, dünya planetinin şimdiden aşırı bir nüfus fazlalığı olduğunu görüyoruz.

2. Bu yüksek nüfus yoğunluğu ve hızla artan doğum oranları, insanlığın önündeki sorunların çözümünü güçleştirmektedir.

3. Geleneksel yöntemlerle gıda maddeleri üretiminde insancıl kapasitenin sınırlarına ulaşılmıştır. Üretim ve daha önemlisi dağıtım-paylaşım sorunları, insanlığın hemen hemen yarısının iyi beslenemez veya yanlış beslenir durumda olmasına yol açmıştır ve dünyada on ila yirmi milyon insan, iyi beslenememe yüzünden ölmektedir.

4. Gıda maddeleri üretimini yükseltmek için gösterilen çabalar, doğaya ve doğal dengeye aşırı yüklenilmesi sonucunu doğurmaktadır. Bu durum ise, gelecekte bu kaynağın kurutulması anlamını taşımaktadır. Çevremizin ve doğanın kirletilmesi, artık önü alınamayacak derecede ilerlemiştir. Planetimizin türlü acılara katlanarak, insanlara yaşama kolaylıkları sağlaması sonsuza dek süremez. Bu nedenle, doğayı kirleten her türlü teknolojik maddenin, otomobilden anorganik maddelere dek, tüm zararlı şeylerin sıkıca denetlenmesi gerekir.

5. Nüfus artışının, dünyada öldürücü salgın hastalıklar ile termonükleer bir savaş olasılığını yükselttiği yolundaki veriler artmaktadır. Her iki yol da, bu fazla nüfus sorununu ve hatta tüm uygarlığı kökünden yok edecek ve "homo sapiens"i dünya üzerinden silecek potansiyel güce sahiptir.

6. Nüfus artışı, gıda maddeleri yetersizliği ve çevre kirlenmesi gibi karmaşık sorunları tümden halledecek, teknolojik

bir çözüm yolu yoktur. Gerçi doğru kullanılan teknoloji, çevreyi koruma, haberleşme ve yardımlaşma sistemlerinin geliştirilmesi ve doğum kontrolü gibi konularda insanlığa yardımcı olabilir ama gerçek çıkış yolu, insanın kökten değişmesine bağlıdır. Özellikle, üretici ve verimli davranma, ekonominin gelişimi, teknoloji, çevre koruma ve çalışma durumlarının çözümü konularında insanların bu olaylara ve dünyaya bakış açıları değişmediği sürece, kurtuluş mümkün olmaz.

Üretim sınırlandırılması konusunun en büyük tabu olduğu Sovyet bloğu ülkeleri yazarları arasından da, gelişimini sınırlamış bir ekonomiyi savunan bazı sesler duyulmaktadır. Ayrıca Sovyetler Birliği'nin önde gelen doğa bilimcileri ve coğrafyacıları 1972'de düzenledikleri bir konferansta "Çevre ve İnsan" konusunu incelemişlerdir. Görüşmeler sırasında Roma Kulübü'nün araştırma sonuçlarına da değinilmiştir. Varılan sonuçlar konusunda pek bir düşünce birliğine varılamamışsa da, bu raporun yararları kabul edilmiş, verileri sempati ve saygı ile karşılanmıştır. (Bu toplantıya, Kaynakça'da belirttiğim *Teknoloji ve Politika* adlı kitapta değinilmektedir.)

Toplumsal yenileştirme (reorganizasyon) çabalarının temelini oluşturan hümanist yaklaşım, en anlamlı antropolojik ve tarihsel yorumunu L. Mumford'un "*The Pentagon of Power* (Gücün Pentagon'u)" ve daha önceki kitaplarında bulmaktadır.

2

İnsanın Değişebilmesi İçin Gerekli Koşullar ve Yeni Bir İnsan Taslağı

İnsanların, kendilerini bekleyen bir felaketten kurtulabilmelerinin tek yolunun, karakterlerinde "sahip olmak" eğiliminden "olmak" yönüne doğru köklü bir değişiklik yapmaları olduğu yolundaki düşüncenin doğru olduğunu kabul edersek, ortaya şu sorular çıkıyor: "İnsanlarda böyle köklü karakter değişiklikleri gerçekleştirmek mümkün müdür ve bunları nasıl uygulamaya koyabiliriz?"

Ben, aşağıdaki noktalar gerçekleştirildiği takdirde, insan karakterinin istenilen olumlu yönde değişebileceğine inanıyorum. Sözünü ettiğim bu dört önkoşulu, şöyle sıralamak mümkün:

- Acı çekmek ve bunun bilincinde olmak.
- Huzursuzluğun nedenlerini tanımak ve bilmek.
- Bu bunalımı atlatabilecek bir yol, bir imkân bulmak.
- Belirli davranış biçimlerini kendimize özgü kılmak ve acıları aşabilmek için, çağdaş yaşam pratiğimizi değiştirmemiz gerektiğine inanmak.

Bu dört nokta, Buda'nın insanın esenliği üzerine kurduğu öğretisinin çekirdeğini oluşturan "dört yüce gerçek" ile hemen hemen aynıdır. Buda'nın öğretisinde dile gelen bu değişim gerekliliği, Marx'ın teorisinde de vardır. Bunu anlamak

için, Marx'ın komünizmi bir amaç olarak değil, insanlığın evrim aşamaları içinde bir süreç olarak gördüğünü yeniden vurgulamak gerekir. Bu aşamanın özelliği, insanı eşyaların, makinelerin ve kendi ihtiraslarının tutsağı olmaya iten sosyo-ekonomik koşulların aşılması ve insanlara daha bağımsız ve özgür olma fırsatının verilmesidir. Marx'ın bu yoldaki ilk adımı, kendi zamanının en yabancılaşmış ve en yoksul sınıfı olduğuna inandığı işçi sınıfının, çektiği acıların bilincine varmasını sağlama çabası olmuştur. Bunun için işçilerin kötü durumlarını fark etmelerini önleyen ve perdeleyen bazı hayalleri yıkmak gerektiğine inanan Marx, ikinci olarak işçilere çektikleri acıların ve sefaletin nedenlerini göstermeye çalışmıştır. Ona göre bütün sorunlar, kapitalist düzenden ve onun yarattığı açgözlülük, ihtiras, cimrilik, çekememezlik ve bağımlılık özellikleri ile bezenmiş karakter yapısından doğmaktaydı. Kapitalist ekonomiyi çözümleyip eleştirmeyi kendi ana görevi sayan Marx'ın, işçilerin (ama daha doğrusu herkesin) acılarının ve sefaletlerinin nedenlerini arayışı, onun teorisinin en önemli bölümlerinden biri olmuştur.

Marx'ın üçüncü adımı, insanlara, sorunları doğuran nedenler ortadan kaldırılabilirse, sorunların da biteceğini ve bir çözüme ulaşılacağını göstermek olmuştur. Dördüncü ve son adımında ise Marx, insanlara yeni bir yaşam pratiğinin yollarını çizerek, eski toplumsal düzenin zorunlu bir sonucu olarak doğan sefalet ve acıların nasıl aşılacağının ilkelerini getirmiştir.

Freud'un iyileştirme yöntemi de tıpkı buna benzer. Ona gelen hastalar acı çekmekte ve bunun bilincinde olarak, rahatsızlığını duymaktaydılar. Ancak bu hastalar, neden acı çektiklerini bilmiyorlardı. Bu aşamada psikiyatristin ilk görevi, hastanın acıları üzerindeki bazı yanılgı ve hayallerini aşmasını ve acının gerçek nedenini korkusuzca görebilmesini sağlamaktır. Bireysel ve toplumsal rahatsızlıkların ortaya konulması bir yorum işidir ve değişik yorumcular, farklı sonuçlara ulaşabilirler. Teşhisin en önemli verisi, hastanın so-

runları üzerindeki görüş ve inançlarıdır. Psikanalitik sürecin en önemli noktası ise, hastaya bunalımının gerçek nedenlerini göstermek ve onun bu nedenleri bilincine çıkarıp kavramasını sağlamaktır.

Bu bilgilerin ışığında hasta, ikinci adımı atmayı deneyecektir. Eğer onu doğuran nedenler ortadan kaldırılabilirse, sorunu çözmenin mümkün olacağını anlayacak ve onu aşmaya çalışacaktır. Freud'a göre bu durum, çocuklukta bastırılmış olan bazı anıların ve izlenimlerin bilince çıkarılması demektir. Ama klasik psikanaliz, tedavi sürecinin çok önemli olan dördüncü noktasının gerekliliğini tam kavrayamamıştır bence. Birçok psikiyatrist bastırılmış olan şeylerin bilince çıkarılmasının, hemen iyileşmeyi sağlayacağını sanmaktadırlar. Histerik sorunları olan ya da bazı zorlayıcı nevrozların etkisi altında bulunan hastalar için bu düşünce genellikle doğrudur. Ama derin bir huzursuzluk içinde olan ve iyileşebilmesi için karakter yapısının değişmesi gereken bir insan ona paralel olarak yaşam biçimini de değiştirmediği sürece, iyileşme hiçbir zaman sürekli olamaz. Örneğin bir insanın neden bağımlı olduğunun araştırılıp çözümlenmesi, olayın doğduğu ilk ana dek götürülse bile, bu durumu doğuran yaşam biçimi ve koşulları değişmediği ya da değiştirilmediği takdirde, psikanaliz sonucu elde edilen bilgiler, o kişinin hiçbir işine yaramayacaktır. Basit bir örnek verelim: Çok bağımlı bir yapıya sahip olduğu için acı çeken bir kadının bu sorununun babasıyla olan ilişkilerinden doğduğu anlaşılmış olsun. Ama eğer bu kadın, yaşam biçimini değiştirmemekte direniyor, babasından ayrılmayı kendi yararına değerlendirmeyi ve bağımsızlaşmayı sağlayan çabaların beraberinde gelebilecek olan acı ve güçlükleri göze alamıyorsa, psikanalizin sağladığı bilgilerin ona hiçbir yararı olmayacaktır. Deneyden yoksun, uygulamaya dönüşüp, yaşam pratiğine indirgenmemiş olan bilgiler yararsız kalmaya mahkûmdurlar.

Kurulmak istenen yeni toplumun temel görevi, karakteri aşağıdaki özellikleri taşıyan yeni insanın doğuşunu sağlamak ve desteklemektir:

• "Olabilmek" için "sahip olmak" kökenli tüm davranış biçimlerinden vazgeçmeye hazır olmak.

• Güven duygusunun, benlik bilincinin ve kendine güvenin insanın kendi olgunluğu sonucu doğması gerekir. Doğaya ve insanlara, "sahip olmak" tutkusunun getirdiği kendinin kılmak, her şeye hâkim olmak ve bunun sonucunda kendi mal ve mülkünün kölesi haline gelme eğilimlerinin dışında; ilgi, sevgi ve dayanışma ile bakmayı ve öyle davranmayı bilmek.

• Yaşamımıza kendi dışımızda hiç kimsenin bir anlam veremeyeceğini fark etmiş olmak. Bağımsızlığın ve "hiçliğin", vermek ve bölüşmek eylemlerine adanmış tam bir aktivitenin önkoşulları olduğunu bilmek ve kabullenmek.

• İnsanın her an ve her bulunduğu yerde, kendini tam olarak gerçekleştirme yeteneklerini kazanması.

• Sevinci istifçilikte ve başkalarının yarattıklarını sömürmekte değil, vermekte ve paylaşmakta bulmak.

• Yaşama ve onun her türlü belirişlerine karşı saygı ve sevgi duymak. Ne eşyaların ne de iktidarın kutsal olmadığının, tek değerli şeyin yaşam ve onun gelişimini destekleyen öğeler olduğunun bilincine varmak.

• İhtiras, nefret, kıskançlık ve tutkuları en alt düzeye indirmeye çalışmak.

• Putlardan ve hayallerden arınmış, onlara tapınma, yani kendini aldatma ihtiyacını duymayacak bir olgunluk düzeyine ulaşmış olmak.

• Herkesin kendi sevmeye ve eleştirel düşünce yeteneklerini geliştirmeye çalışması gerekliliğine inanmak.

• Narsisizmi (kendini sevmeyi) aşarak, insan varoluşunun sınırlarını ve kısıtlılığını kavramak.

• Yaşamın en yüce amacının, her bireyin kendisinin ve diğer insanların kişiliklerinin gelişip, güçlenmesi olduğunu kabul etmek.

• Bu amaca ulaşmak için, disiplin ve gerçeği tanımanın gerekli olduğunu bilmek.

• Gelişim, ancak genel bir yapı içinde değerlendirildiği zaman değerlidir. Ayrıca "yapı"nın canlılığın, "düzen"in ise cansızlığın ve ölümün bir sıfatı olduğunu bilmek.

• Fantezi gücünü, dayanılması güç koşulların ağırlığından kaçmak için değil, gerçekçi imkânların önceden düşünülmesi yolunda geliştirip, kullanmak.

• Başkalarını yanıltmamak, ama başkalarının da bizi yanıltmasına izin vermemek. Çok duygusal ve çocuksu olmamaya da dikkat etmek.

• Kendini tanımak. Yalnızca bilinçli yönlerini değil, insanın kendi içinde büyük bir bilgi potansiyeli taşıdığını bilerek, bilinçdışını da tanımaya çalışmak.

• Kendini tüm canlılarla bir hissetmek ve bu nedenle doğaya egemen olma, ona tecavüz etme, dengesini bozma ve onu sömürme gibi tutkularından vazgeçerek, onu anlamaya ve onunla işbirliğine girmeye istekli olmak.

• Özgürlüğü, istediğini yapmak olarak değil, insana kendisi olabilme şansının verilmesi olarak değerlendirmek gerek. Özgürlük, sınırsız ihtirasların bir demeti biçiminde ele alınmamalıdır. Onun daha çok, gelişim ve çöküş, yaşam ve ölüm gibi ayrı kutupların ince bir sanatla dengelenmesi sonucunda oluşan bir yapı olduğunu fark etmek.

• Kötülüğün ve yıkıcılığın, gelişimin engellenmesi sonucunda doğduğunu bilmek.

• İnsanların ancak çok azı, bu sıralanan niteliklere ulaşarak mükemmel olmuşlardır. Ama "bu amaca erişmek" tutkusunun da, aslında amaca ulaşmayı engelleyen ihtirasın başka bir biçimi olduğunu unutmamak gerek.

• Sürekli gelişen bir canlılık içinde mutlu bir yaşam sürmek, yani insanın elinden geldiğince bilinçli ve yoğun yaşaması öylesine doyurucudur ki, böyle yaşayan birisi için, bazı hedeflere ulaşılıp, ulaşılamaması çok önemli olmaktan çıkar.

Kapitalist ya da sosyalist etki altında yaşayan insanların, sibernetik ve bürokratik endüstri toplumlarının çarklarını kırıp, "sahip olmak" yönlenişinden, "olmak" anlayışına nasıl geçeceklerini incelemek ve bu konuda ayrıntılı öneriler getirmek, bu kitabın sınırlarını aşacaktır. Bunun için "Olmak Sanatı" adlı yeni bir kitap yazmak gerekir. Son yıllarda bu konuda çok sayıda kitap piyasaya çıktı. Bunlardan bazıları yararlı ve olumlu. Ancak çoğu, kendi sorunlarını unutmaya çalışanların yazdıkları ve aldatıcı piyasa koşulları ile allanıp pullanıp piyasaya sürülen yapıtlar. Benim okuyup, okuyucu için yararlı olacağına inandığım ve insanların iyiye gitmesine gerçekçi katkılarda bulunabilecek olanları Kaynakça'da belirttim.

3

Yeni Toplumun Yapısı

Yeni Bir İnsan Bilimi

Yeni bir toplum kurulmasından söz ettiğimizde, ilk olarak bu çabayı engelleyebilecek olan faktörleri tanımak ve ortaya koymak gerekir. Engellerin tanınması yolunda atılacak adımlar, bu değişimi gerçekleştirmek için neden bu denli az çaba gösterildiğinin anlaşılmasına da yarayacaktır. "Neden imkânsız bir şeyi gerçekleştirmeye çalışalım?" diye düşünebilir ve: "Şimdiki gidişimiz bizi güvenlik ve mutluluğa ulaştıracakmış gibi görünüyor, onu izlemeyi sürdürelim," diye devam edebilirsiniz. İçinde şüphe olan, ama dışa karşı iyimser bir maske taşıyan kişilerin doğru davrandıklarını söyleyemeyiz. Umudunu yitirmemiş olanlar ise gerçekçi düşünüp, hayalleri atar ve sorunların gözünün içine çekinmeden bakabilirlerse başarıya ulaşabilirler. Bu akıllı ve cesur tavır "ütopistleri", "hayalciler"den ayıran en önemli niteliktir.

Şimdi, yeni bir toplum kurma çabamızda, karşımıza çıkabilecek önemli sorunlardan bazılarını ele alalım:

- İlk olarak, endüstriyel üretim biçiminin, total merkezileşmeye gitmeden, yani ilk dönem faşizmlerine ya da güler yüzlü teknokratik bir faşizme dönüşmeden, bu yeni toplumsal düzenle nasıl uyuşturulacağı sorununun çözümlenmesi gerekir.

• Yeni ekonomi planı, artık bir hayal veya kurgu-bilim öğesi olan "tam rekabet piyasası" düşüncesinden vazgeçilerek, merkezilikten uzak bir biçimde hazırlanmalıdır.

• Sınırsız ekonomik gelişme amacı terk edilmeli, onun yerine selektif (seçici) bir gelişme hedef alınmalı, böylece insanın ekonominin tutsağı olma tehlikesinin önüne geçilebilir.

• Çalışma koşullarını ve işe bakış açısını kökten değiştirmek gereklidir. Bu alanda maddesel kazancın yerine, psişik tatminlerin öne alınarak insanların mutlu olabilmelerini sağlamak ve onları işlerine çok yönlü bir çaba ile yöneltmek en doğrusudur.

• Bilimsel gelişmeler desteklenirken, bir yandan da onların pratik kullanımlarının insan için bir tehlike oluşturmasının engellenmesi ve gelişmelerin denetlenmesi gereklidir.

• İnsanlara huzur duymalarını, sevinçli ve mutlu olmalarını sağlayacak koşullar hazırlanmalı ve onları yalnızca "eğlenceye" yöneltip, ihtiraslarını tatmine çalışmaktan kurtaracak yeni düzenlenmeler getirilmelidir.

• Bireylerin varlıklarını, bürokrasiye bağlı olup, ona teslimiyet göstermeleri gerekmeden de, güvence altına almak gerekir.

• Bireysel etkinlik ve inisiyatif imkânlarının, yaşamın tüm alanlarına yayılmasına çalışılmalıdır.

Teknolojinin gelişimi sırasında bazı zorluklar aşılamayacak gibi görünmüş ama sonra onların da üstesinden gelmek mümkün olmuştur. Buna benzer biçimde yukarıda sıralanan sorunlar da çözümlenemeyecekmiş gibi gelebilir insana. Teknolojinin sorunları aşmakta kullandığı yöntem, doğaya egemen olabilmek için önce onu inceleme sonra da tanıyarak, bilgisine varma ilkesine göre çalışan bilimsel bir çaba olarak belirmişti. (Francis Bacon: *Novum Organum*, 1620) On yedinci yüzyılın bu bilimsel yaklaşımı, insanlara hayal ettikleri birçok şeyi gerçekleştirme imkânı vermiştir.

Ama bugün, yaklaşık üç buçuk yüzyıl sonra bizler, çok daha değişik ve "yeni bir bilim"e ihtiyaç duymaktayız. Uygulamalı bilimler ve toplum reorganizasyonu sanatı için bizlere gereken, insanı temel alan hümaniter bir bilimdir.

"Uçmak" gibi "teknolojik" düşler, yeni doğabilimleri aracılığı ile gerçekleştirilmiştir. Bir bütün haline gelmiş, ekonomik zorluklardan, savaş ve sınıf kavgalarından arınmış, barış ve dayanışma içinde yaşayan bir insanlığın özlemini yansıtan Mesih çağı inancı gibi "insancıl" düşlerin gerçekleşebilmesi ise, teknik konularda gösterdiğimiz enerji, zekâ ve hayranlığı, bu alanda da gösterebilmemize bağlıdır. Jules Verne'i okumakla denizaltıları yapmak mümkün olmadığı gibi, peygamberlerin kitaplarını okumakla da, insancıl bir toplum yaratamayız.

Doğabilimlerinin egemenliğinden, yeni bir sosyal bilime geçişte başarılı olup olamayacağımızı önceden kestirebilmek imkânsızdır. Ancak, bu konudaki başarımız, insan türünün sürüp sürmemesinin bir göstergesi olacaktır. Bunun için çok sayıda iyi yetişmiş, disiplinli ve çalışkan erkek ile kadının, yeni ve insancıl bir ruhla dolmaları, sonra da büyük bir çabayla işe koyulmaları gerekmektedir. Yalnız bu arada unutulmaması gereken bir nokta, amacın doğaya değil, tüm insanlığı yok olma tehlikesi ile baş başa bırakan, toplumdaki akıldışı güçlere ve kurumlara egemen olma konusunda yoğunlaşması gerektiğini ana ilke olarak kabul etmektir.

İnanıyorum ki insanlığın geleceği, günümüzdeki krizin uyaracağı bazı yetenekli insanların kendilerini yeni hümaniter bilimin emrine vererek, titiz bir çalışma ile çözülemez gibi görünen sorunların üstesinden gelmeye çalışmalarına bağlıdır. Çünkü bütün umut onlardadır.

Üretim araçlarının toplumsallaştırılması ve buna benzer amaçlar, sosyalist ve komünist sloganlar olmuş ve gerçek sosyalizmin uygulamasını saptırmaktan başka bir işe de yaramamışlardır. "Proletarya diktatoryası" ya da "entelektüel

elit tabaka" gibi kavramlar "serbest rekabet ekonomisi" ya da "özgür uluslar" gibi sözlerden bile daha yanıltıcı ve gerçekleri örtücü bir işlev görmüşlerdir. Marx'tan Lenin'e kadar olan sosyalistlerin ve komünistlerin, istedikleri toplum yapısı için hiçbir kesin planları yoktu ve bu, sosyalizmin en zayıf tarafıydı. Halbuki "olmak" biçimli bir dünya anlayışının temelini oluşturacak olan yeni bir toplum yapısının, imkânlar ile zorunluluklar arasındaki uzlaşmazlığı giderme konusunda birçok modele, öneriye, araştırmaya ve deneye ihtiyacı vardır. Daha açık olarak söylemek istersek, yeni bir toplum için ayrıntılı ve uzun dönemli planlamaların yanı sıra, ilk adımlar için kısa dönemli ve uygulanabilir önerilere de gerek duyulmaktadır. Önemli bir konu da, bu planları hazırlayanların hümaniter bir ruha sahip olmaları gerekliliğidir. Eğer insanların gelecek konusunda bir tasarımları varsa ve bunun gerçekleşmesi için nelerin yapılacağını biliyorlarsa, cesaretleri artar ve motivasyonları, korkularının dağılmasına yol açar.

Ekonomi ve politikanın insanların ihtiyaçlarına göre düzenlenebilmesi için, yeni toplum modelinin, yabancılaşmamış ve "olmak" kökenli davranış biçimlerine uygun olarak hazırlanması gerekir. Yani insanları, zorla fakir yaşamaya itmek, ama kapitalist ekonomilerin işleyebilmesi uğrunda onları aşırı tüketime yönelterek, günümüz endüstrileşmiş ülkelerinde olduğu gibi "homo consumens" olmak zorunda da bırakmamak gerekir. İnsanları zorlamaktan vazgeçilmelidir. Ama çok tüketmek ve daha çok üretmek temeline dayalı endüstri toplumları, yaşayabilmek için insanları patolojik sayılabilecek bir tüketim hırsına zorlamaktadır. Eğer insanların özgür olabilmeleri, zorlanmalardan kurtulmalarına bağlıysa, ekonomik sistemlerin kökten değiştirilmesi gerekmektedir. Günümüzde sağlıklı bir ekonomi için, hasta insanlara ihtiyaç vardır. Oysa amacımız sağlıklı insanlar için, sağlıklı bir ekonomi kurmak olmalıdır.

Bu konuda ilk olarak, "sağlıklı ve akılcı bir tüketim"e uygun bir üretim biçimini geliştirmek çabasına girişilmelidir. Geleneksel "kâr amacı yerine, tüketim için üretim" formülü, bu tüketimin patolojik kökenli mi olduğunu, yoksa sağlıklı bir tüketimi mi amaçladığını belirtmediği için yetersizdir. Peki ihtiyaçların hangilerinin patolojik, hangilerinin de normal ve sağlıklı olduğuna kim karar verecek? Devletin (gerçekten de en iyisi olsa bile) iyi ve doğru olarak kabul ettiği şeyleri vatandaşlarına zorla kabul ettirmek istemesi yanlıştır. Tüketimi şiddet kullanarak kısmaya çalışan bürokratik denetim, insanları daha çok tüketim hırsına kaptırmaktan başka bir işe yaramaz. Akıllıca bir tüketime ulaşmanın tek yolu, insanların davranışlarını ve yaşam biçimlerini değiştirmek istemelerine bağlıdır. Bunu sağlayabilmek için de, onlara alıştıklarından daha cazip gelecek başka bir tüketim biçimini önermek gerekir. Böyle bir bilinci canlandırmak bir anda olmaz. Böyle bir bilinç, uzun bir süreç içinde, devletin etkin yardımlarıyla ağır ağır oluşur.

Devletin bu konudaki görevlerinden biri, patolojik tüketime karşılık, sağlıklı tüketimin kurallarını koymaktır. Bunu gerçekleştirmenin mümkün olduğunu, U.S. Food and Drug Administration (Birleşik Devletler Gıda ve İlaç Dairesi) kuruluşu örneğinde bulabiliriz. Bu kurum, çeşitli dallardan gelen uzmanların ve bilim insanlarının birçok deney sonucunda vardıkları bilgilerin ışığında, hangi gıda maddelerinin ve ilaçların zararlı olduğunu saptayıp, topluma açıklama görevini üstlenmiştir. Buna benzer biçimde, başka malların ve çalışmaların değerlerini de psikologlar, antropologlar, sosyologlar, filozoflar, teologlar veya toplumdaki etkili grupların temsilcileri ya da tüketici birlikleri aracılığı ile saptamak ve topluma açıklamak mümkündür. Ama nelerin yaşamı destekleyip, nelerin yaşam açısından zararlı olduğunun saptanması, FDA'nın çalışmalarına oranla çok daha geniş bir araştırma alanının kapsamına girmektedir. Yeni insan biliminin en önemli görevlerinden biri

de, bugüne dek hiç araştırılmamış olan bir konuyu, insan doğasının ihtiyaçlarımızın ve bunun temellerini inceleyip ortaya koymak olacaktır. Hangi ihtiyaçların organik yapımızdan doğduğunu, hangilerinin ise kültürel gelişmemizin ürünleri olduğunu birbirlerinden ayırmamız gerekir. Yine bunun gibi, hangi ihtiyaçların bireysel gelişme için yararlı olduğunu, hangilerinin endüstri tarafından insanlara zorla kabul ettirildiğini, hangilerinin "aktifleştirici", hangilerinin "pasifleştirici" olduğunu ve hangi ihtiyaçların ruhsal sağlığa dayandığını, hangilerinin de patolojik kökenden kaynaklandığını bulmak ve açıkça ortaya koymak gerekir.

Böylelikle kamuoyu, tüketim biçimlerinden birçoğunun pasiviteyi desteklediğini, çabuk değiştirip, yenisini alma alışkanlığı ve ihtiyacının da, aslında içsel huzursuzluğun ve kendinden kaçışın bir yolu olduğunu anlayacaktır. Çünkü hep yeni bir şeyler yapma ihtiyacı içinde olmak ve yeni teknik buluşları deneme arzusuyla yanmak, insanın kendisine ve diğer insanlara yakın olmasını engelleyen araçlardır.

Devlet bu yeni yetiştirme ve eğitim sürecini, insanların yararına olacak mal ve hizmetleri çeşitli yollarla sübvanse ederek ve bunların rantabl (verimli) biçimde üretilmelerini sağlayarak desteklemelidir. Bu türlü çalışmalar, doğru tüketim biçimlerini gösteren açıklama kampanyaları ile duyurulup, teşvik edilmelidir. Böylesi bir çaba gösterildiği takdirde, tüketim davranışlarının değişip, akılcı tüketim biçimlerinin gelişmesini beklemek mümkündür. Günümüz ekonomisinin alıştığı ve beyin yıkamaya dayanan reklam yöntemlerinin ortadan kalkması, yeni toplumun oluşturulmasının temel koşullarından biridir. Ama yine de, olumlu yönde açılacak bu kampanya, bazı propaganda yöntemleriyle birlikte oldukça yararlı olabilir.

Selektif (seçmeci) tüketim (ve selektif üretim) konusunda ve "İnsanın iyiliğine yarayan şey nedir?" sorusuna karşı ileri sürülen düşüncelerden biri de, tüketicilerin tam rekabet pi-

yasalarında istedikleri şeyi seçebilme imkânlarının olduğu ve bu nedenle de selektif tüketimin kendiliğinden oluştuğudur. Bu sav, tüketicilerin yalnızca kendilerine yararlı olan şeyleri isteyecekleri varsayımına dayanır. Ama uyuşturucuları, alkolü ve hatta sigarayı göz önüne alacak olursak, bunların hiç de öyle çok istenir şeyler olmadıkları, bu nedenle de yukarıdaki iddianın pek geçerli olamayacağı ortaya çıkıyor. Daha da önemli olan nokta, tüketicilerin arzularının aslında üreticilerin dileklerine göre belirlendiği gerçeğidir.

Rekabetin olduğu bir pazar ekonomisine rağmen, reklamlar aracılığı ile tüketim ve tüketim arzusu sürekli yükselmektedir. Reklamlar yoluyla firmalar aslında birbirlerini koruyup desteklemektedirler. Çünkü yaptıkları şey, genelde tüketim tutkusunu ateşleyip geliştirmektir. Tüketiciler bir şeyi isteyip istememe konusunda değil ancak, birbirleriyle yarışan markalar arasında bir seçme yapma imkânına sahiptirler. Tüketici isteklerinin üretimi yönlendirici bir etkiye sahip olduğu yolunda sık sık verilen bir örnek, Ford otomobil firmasının "Edsel" marka otomobillerde yaşadığı başarısızlıktır. Ama bu başarısızlık yalnızca "Edsel" marka otomobillerin az satılmasına yol açmış, yapılan reklamlar ve propagandalar ise genelde otomobil satışına talebi artırdığı için, "Edsel" dışındaki otomobillerin işine yaramıştır. Ayrıca endüstri, insanlara belki de daha yararlı olacak ama kârlılık açısından pek cazip olmayan şeylerin üretimine geçmemekle de insanların zevklerini ve arzularını bir diğer yönden daha etkilemiş olmaktadır.

Sağlıklı bir tüketim için, işletmelerdeki kâr ve işletmenin büyümesi amaçlı üretim planlamalarının kısıtlanıp sınırlandırılması gerekmektedir. Bu türlü değişiklikler, Batı demokrasisini aşırı etkilemeden yasalar aracılığı ile gerçekleştirilebilirler. (Kamuoyu yararı için, özel mülkiyete bazı yasal kısıtlamalar getirilmesine günümüz yasaları içinde de rastlanmaktadır.) Burada önemli olan, tüketimin yönünü be-

lirlemektir. Kararın gitgide tüketici ihtiyaçlarına göre verilmesi yönünde hareket edilmesi ve yanıltıcı reklam baskısının kaldırılması, bu konudaki önlemler arasında ilk akla gelenler olmaktadır. Şimdiki işletmelerin de, üretim kapasitelerini ve türlerini yeni ihtiyaçları giderecek biçimde ayarlamaları gerekmektedir. Bunun mümkün olmadığı durumlarda, devlet gereken mal ve hizmetlerin üretilebilmesi için, sermaye ve yatırım konularında önayak olmak zorundadır.

Tüm bu değişiklikler adım adım ve halkın desteği alınarak gerçekleştirilmelidir. Sonuçta ulaşılacak olan ekonomik sistem, Batı kapitalizmine olduğu kadar, Sovyet damgalı merkezi sosyalizme ve İsveç'in total bürokratik düzenine de uzak ve onlardan farklı olacaktır.

Büyük kuruluşlar, bu türlü bir girişimi daha doğarken yok edebilmek için bütün güçlerini kullanacaklardır. Bu karşı girişimi ancak, halkın çoğunluğunun sağlıklı ve akılcı bir tüketim bilincine vararak, bunu istemeleri engelleyebilir. Halkın etkili olabilmesinin bir yolu da, eylemci tüketici organizasyonları kurularak, "tüketici gücü"nün, bazı boykotlar aracılığı ile kullanılmasıdır. Buna bir örnek olarak, Amerika'da otomobil alanların yüzde yirmisinin özel otomobil almaktan vazgeçtiklerini varsayalım. Otomobilin kitle taşımacılığının başarıyla uygulandığı bir yerde ekonomik olmadığını, çevre kirlenmesine yol açtığını ve psişik yönden zararlı olduğunu düşünen, ayrıca yanlış bir iktidar gücü inancına neden olduğuna, kıskançlık duygusunu desteklediğine, kişinin kendinden ve sorunlarından kaçmasında bir uyuşturucu görevi yüklendiğine inanan insanların sayılarının arttığını ve bunların otomobil satın almadıklarını düşünelim. Böyle bir davranışın, yani tüketim boykotunun Amerikan otomobil endüstrisinde ve petrol işletmelerinde büyük bir sarsıntıya yol açacağı kesindir. Büyük çapta otomobil endüstrisine dayalı bir ekonominin de aynı biçimde sıkıntıya düşmesi, olayın ikinci aşamasıdır. Tabii ki amacı-

mız Amerikan ekonomisini felce uğratmak değil. Ama tüketiciler bunu (örneğin dört hafta otomobil kullanmama) etkili ve inandırıcı olarak uygulayabilirlerse üretimi yönlendirebilirler. Tüketici boykotlarının en büyük yararı, devlet yönetimine herhangi bir karışma işleminin gerekmeyişi ve her türlü karar için, yüzde elli birlik bir oy çoğunluğunu bekleme zorunluluğunun olmayışıdır. (Ama eğer devlet, bireyleri, onlar istemedikleri halde bazı şeyleri almaya zorlamazsa.) Yukarıda anlatılan türden bir değişiklik için, halkın yüzde yirmisinin olaya katılması yeter de artar bile. Tüketici boykotları, politik görüş ayrılığı tanımaksızın en tutucusundan, en liberal ve hatta sol eğilimli hümanistlere dek, herkesin çevresinde birleştiği bir konu olabilir. Çünkü amacı, akılcı ve insan şerefine yakışan, erdemli bir tüketimi sağlamaktır. Boykotun sona erdirilmesi için, radikal hümanistlerden oluşan ve tüketici organizasyonlarının temsilcileri durumundaki bir heyet, büyük endüstri kuruluşlarının liderleri ve hükümetle görüşmelere başlayabilir. Bu heyet pazarlık yaparken, işçi sendikalarının bir grev durumunu kaldırmak için kullandığı bazı olumlu yöntemlerden de yararlanabilir.

Burada sorun, hümaniter bir ruhla organize edilmiş bir tüketici hareketine girerken, halkın önemli bölümünü kendi yanına çekebilmektir. Bunun için de, önce akıldışı tüketimin yanlışlığını ve sonra da, tüketicilerin potansiyel gücünü halka göstermek gerekir. Böyle bir hareket, gerçek demokrasinin de uygulanması demek olacaktır. Her birey toplumsal süreç üzerinde doğrudan bir etkide bulunma imkânına kavuşacak ve toplumsal gelişim konusunda aktif, hem de yabancılaşmamış bir biçimde yönetime katılmış olacaktır. Daha da iyisi, tüm bu eylemler sırasında çeşitli politik sloganların etkisiyle değil, kendi bilgisi, görgüsü, yani kendi tecrübesi ve inisiyatifi ile davranacaktır.

Ancak endüstri kuruluşlarının günümüzdeki gibi büyük bir güce sahip oldukları düşünülecek olursa, çok iyi organize

edilmiş olsalar bile, tüketici boykotlarının fazla etkili olamayacağı açıktır. Eğer bu büyük ve uluslararası kuruluşların hükümetler ve halklar üzerinde beyin yıkama yoluyla oluşturdukları büyük güç kırılamayacak olursa, demokrasiden arta kalan şeyler de teknokratik faşizmin düşünemeyen robotlarına tutsak olup gideceklerdir. Tıpkı o çok korkulan komünizmde olduğu gibi. Amerika'da antitröst yasalar ile büyük kuruluşların güçlerini sınırlama gibi bir gelenek vardır. Şimdi de, halkın inancı ve isteği ile bu ruhu taşıyan yeni yasalar çıkarılmalı ve süper endüstri, daha sınırlı ve küçük birimlere indirgenmelidir.

"Olmak" ilkesine dayalı bir toplum oluşturabilmek için, o toplumun tüm bireylerinin kendi ekonomik ve politik işlevlerinin tam bilincinde olup, bunu aktif olarak algılayabilmeleri gerekir. Yani "sahip olmak" biçimli bir davranıştan kurtulabilmenin tek yolu, endüstri ve politika alanında yönetime katılmayı tam olarak gerçekleştirmeye bağlıdır. Bu türlü bir demokrasinin en doğru yönetim biçimi olduğu konusunda, hemen hemen tüm radikal hümanistler aynı görüştedirler.

Endüstriyel demokrasi, büyük bir sektörde ya da benzeri bir organizasyonda, her bireyin bu organizasyonun yaşamında aktif bir rol oynaması anlamına gelir. Böyle bir durumdaki kişi, her konu hakkında yeterli derecede bilgi sahibidir ve her yeni gelişmeden haberdar edilir. Kararların alınmasına katılma, kendi işyerinden başlayarak, sağlık ve güvenlik konularında alınan önlemlere dek uzanır. (Bu türlü bir katılma, İsveç ve Amerika'daki işletmelerde oldukça geniş biçimde uygulanmaktadır.) Alınan kararlara katılma olayı, giderek yüksek karar merkezlerine ve sonuçta da o işletmenin tüm politikasının saptanmasına kadar genişler ve yönetime katılma biçimini alır. Ama burada en önemli nokta, yönetime katılma olayının her aşamasında, işçi ve diğer çalışanların olaya sendika ve benzeri kuruluşlar aracılığı ile değil de, doğrudan katılabilmelerinin sağlanmasıdır.

Bu türlü bir endüstriyel demokrasi, işletmelerin yalnızca ekonomik ve teknolojik değil, aynı zamanda sosyal bir kurum olduğu düşüncesinden kaynaklanmaktadır. Böylelikle o kuruluşun üyeleri, kendi kuruluşlarının yaşama ve işleyiş biçimlerine aktif olarak katılma ve onunla yakından ilgilenme fırsatını bulabilmektedirler. Aynı ilkeler, politik demokrasi açısından da geçerlidir. Demokrasi pasif bir "seyirci" demokrasisinden, aktif bir "katılma" demokrasisine dönüşüp, bireyler için toplumun ihtiyaçları ve esenliği kendi ihtiyaçları ve istekleri kadar önemli olduğu zaman ya da bireyler kendi mutluluklarının, toplumun iyiliğine ve huzuruna bağlı olduğunu fark ettiklerinde, demokrasi gerçek işlerliğine ulaşacaktır. Birçok insan, toplumun sorunları ile ilgilenmeye başladıktan sonra, yaşamlarının çok daha ilginç ve canlı bir duruma geldiğini fark etmişlerdir. Gerçek politik bir demokrasiyi de tıpkı böyle, yani "yaşamın tüm bireyler için ilginç ve canlı bir duruma gelmesini sağlayan toplumsal düzen biçimi" olarak tanımlayabiliriz. "Halk demokrasisi" ya da "merkezi demokrasi" türlerinden farklı olarak böylesi bir "katılma demokrasisi" hem bürokratik olmaktan uzaktır hem de demagoji yapmak isteyenlere imkân tanımayan bir yapıya sahiptir. Bu amaca ulaşılması yolunda ben de, bundan yaklaşık yirmi yıl önce *Sağlıklı Toplum* adlı kitabımda işlemiş olduğum bir öneriyi burada yinelemek istiyorum: Ortalama beş yüzer kişilik komşu gruplar kurulmalı ve bunlar birer danışma ve karar merkezi olarak düzenlenmelidir. Bu merkez gruplar toplumun ekonomi, dış politika, sağlık ve eğitim gibi konularında karar verme yetkisine sahip olmalıdırlar. Gruplar her türlü bilgi ve enformasyonla desteklenmeli, daha sonra hiçbir dış etki altında kalmadan kendi içlerinde bu bilgileri değerlendirerek, karara bağlamaları ve gereken konu hakkında bir sonuca varmaları sağlanmalıdır. (Günümüz teknolojik düzeyi, verilecek oyların kısa bir sürede toplanmasını kolaylaştırabilir.) Böylelikle bu grupların kararları, diğer politik organ-

larınkilerle birleşerek, yasama olayı üzerinde önemli bir etki yaratacaklardır.

Bazı kimseler "Halkın bir olay hakkındaki fikrini, kamuoyu araştırması yöntemleri ile kısa bir sürede saptamak mümkünken, neden böyle karmaşık planlara gerek duyuluyor ki?" diye sorabilirler. Ama bunlar, bu tür araştırmaların en önemli eksiğinin farkında olmayan kimselerdir. Çünkü yeterli enformasyondan ve tartışma ile çeşitli fikirlerin ortaya atılması sonucunda doğacak yeni ışıklardan yoksun kalındığı takdirde, öyle bir anda söyleniveren kişisel fikirler veya kanılar, bizi gerçeğe ulaşma yolunda yaya bırakırlar. Ayrıca böyle bir durumda görüşlerine başvurulan kişiler, söylediklerinin o konuda doğrudan bir etki ve değişiklik yapmayacağını da bilmektedirler. Bu tür görüşler ve fikirler, kişilerin bir konu hakkında o andaki bilinçli düşünceleridir. Ama bunlar, derinlerde yatan ve koşullar değiştiğinde karşıt görüşlere yol açabilecek olan bazı eğilimleri dışa yansıtmaktan uzaktırlar. Görüşü alınan kişi, tıpkı bir seçmenin politik seçimlerde adayları seçmekten başka, gelecekteki gelişmeler üzerinde hiçbir aktif etkisinin olamayacağını bilmesine benzer bir duygu içindedir. Ayrıca seçimler çoğu kez kamuoyu yoklamasından daha güç koşullar altında yapılmaktadır. Seçmenleri adeta hipnotize eden seçim teknikleri ve mücadeleleri, insanların düşünme yeteneklerini engellemektedir. Böylelikle seçimler, bazı önemli sorunların tartışılmasından çok, adayların umutlarının ve yeteneklerinin sergilendiği gerilimli melodramlara dönüşmektedir. Seçmenler de kendi favorileri olan adaylara oy vererek, bu melodramın sergilenmesinde etkili olmaktadır. Halkın bir bölümü bu türlü şaklabanlıklara aldırmamakla birlikte, büyük bir çoğunluk hâlâ, o Roma dönemi hayranlığına benzer biçimde, arenada gladyatör yerine politikacıları dövüştürmekten zevk almaktadır.

Kişilerin gerçek inançlarını ve görüşlerini alabilmenin iki koşulu vardır: Konuyla ilgili kapsamlı ve uygun bilgilerin

sağlanması ve bireylerin kendi kararlarının sonuç üzerinde etkili olduğunu bilmeleri. Güçsüz bir seyirci gibi davranan kişilerin görüşleri, gerçek inanışlarını göstermez, bir sigara markasının tercih edilmesi gibi anlamsız ve rastlantısaldır. İşte bu nedenlerden dolayı, kamuoyu yoklamaları ve seçimler insanların karar verme yeteneklerinin en üst değil, en alt düzeyini ortaya koyar. Bu yargımızı ve insanın karar verme yeteneklerinin ne denli güçlü olduğunu destekleyen iki örnek verebiliriz. Kişilerin bireysel kararları, çoğu kez onların politik kararlarından daha akıllıca ve daha doğrudur: a) Kendilerini ilgilendiren ve özellikle ticari konularda (Joseph Schumpeter'in gösterdiği gibi) ve b) Mahkemelerde jüri üyesi olarak bulunduklarında, insanlar daha gerçekçi kararlar alabilmektedirler. Karmaşık ve zor çözümlenebilir konularda karar vermeleri istenen jüri üyeleri, sıradan ve ortalama insanlardır. Ama karar öncesinde konuyla ilgili tüm bilgileri almakta, aralarında tartışma imkânı bulmakta ve sonuçta varacakları kararın, yargılanan kişinin yaşamı ve mutluluğu üzerinde kesin bir etkisi olacağını bilmektedirler. Tüm bu veriler değerlendirildiğinde, verilen kararların büyük bir nesnellik ve derin görüşlülük taşıdığını söylemek mümkündür. Buna karşılık bilgisiz bırakılan, yarı hipnotize edilmiş ve güçsüz insanların doğru ve tam kendi görüşlerini yansıtan kararlara varmaları mümkün değildir. Demokratik bir yönetimde enformasyonsuz, danışma ve tartışma imkânı ve kararları uygulamaya dönüştürecek güç olmadan varılan sonuçlar ile dile getirilen görüşler, bir spor müsabakasında oyuncuları alkışlamakla eşdeğer bir özellik taşır ancak.

Bireylerin politik yaşama aktif olarak katılabilmeleri için, ekonomide ve politikada merkezileşmeden mümkün olabildiğince uzaklaşmak gerekmektedir. Günümüz kapitalizminin iç mantığı gereği, hem endüstri kuruluşları hem de devlet yönetimleri giderek büyümekte ve gelişmekte, sonuçta

ortaya çıkan dev birimleri de ancak yukarıdan ve merkezi bir biçimde yönetmek mümkün olmaktadır. Hümaniter bir toplum yapısının ilk gereklerinden biri de, merkezileşme eğiliminin durdurulup, kapsamlı bir ayrışmaya ve merkezileşmeden uzaklaşmaya gidilmesi zorunluluğudur. Bunun çeşitli nedenleri vardır. Eğer toplum Mumford'un tanımladığı gibi bir "Mega-Makine"ye dönüşmüşse, yani tüm toplum dev ve merkezden yönetilen bir makine haline gelmişse, uzun dönemde faşizm kaçınılmaz olacaktır. Çünkü: a) İnsanlar eleştirel düşünce yeteneklerini yitirmeye, kendilerini güçsüz hissetmeye ve pasifleşmeye başlayacaklar, ayrıca yapılması gereken her şeyi bilen güçlü bir adama ihtiyaç duyacaklar, kısaca insanlıktan çıkıp koyunluğa dönüşeceklerdir. b) Mega-Makine'yi, onu kullanmayı ya da doğru düğmelere basmayı bilen herkes işletebilir. Tıpkı bir otomobil gibi Mega-Makine de kendiliğinden çalışabilmekte, yani direksiyon başındaki kişi, gaza basmak, direksiyonu yönetmek ve frenlemek gibi basit ayrıntılara dikkat etmekle, onu kullanabilmektedir. Otomobil veya başka bir makinedeki bir sürü tekerlek ve çarkın yerini, Mega-Makine'de çeşitli düzeylerdeki bürokratik yönetim almıştır. Böylelikle yönetime gelmiş herhangi bir kişi, pek zeki ve yetenekli olmasa bile, devleti yönetebilme imkânına kavuşmaktadır.

Yönetim görevi devletlerden alınıp, daha küçük boyutlu yönetim birimlerine devredilmelidir. Böyle bir uygulama sonucunda, birbirlerini tanıyan insanlar konuşup tartışarak karara varma ve kendi bölgesel sorunları konusunda aktif bir etkide bulunarak, yönetime katılma fırsatı elde ederler. Merkezileşmeden uzaklaşma çabası endüstri alanında da büyük kuruluşların daha küçük birimlere ayrılması ve bir işletmenin alt sektörlerine daha çok karar yetkisi tanınması biçiminde uygulanmalıdır.

Aktif ve sorumluluk içeren bir yönetime katılmak için en önemli koşul, bürokratik yöneticiliğin hümanist yöneticiliğe

dönüşmesidir. Birçok kimse hâlâ büyük yönetim biçimlerinin zorunlu olarak bürokratik, yani yabancılaşmış bir temsil türünde olması gerektiğine inanmaktadır. Ama onlar, bürokrasi ruhunun ne denli tehlikeli ve insanca olan her şeyi yok edici olduğunu fark edememiş olanlardır. Bürokratizmi: a) İnsanların eşyalar gibi yönetildiği ve b) Eşyaların sınıflandırılıp, denetlenmesinde daha kolay ve ucuz olduğu için, kalitelerine göre değil de, miktarlarına göre değerlendirildiği bir yönetim biçimi olarak tanımlamak mümkündür. Bürokratik yönetim, istatistiki verilere dayanır ve o anda önünde bir insan bile olsa, ona karşı diğerlerinden ve elindeki verilerden daha farklı davranamaz. Sorunları, olaylara ve en çok rastlanılma oranına göre çözümleyen bürokrasizm, bu arada yüzde beşlik ya da onluk bir azınlığın zararını da göze alır. Bürokrat kişi, kendi kişisel inisiyatifini ve sorumluluğunu kullanmaktan çekinir ve yasaların arkasına gizlenerek, bu korkusunu örtmeye çalışır. Ona güven ve huzur veren, insancıl yasalara uyması değil, bürokratik kurallara uygun davranmasıdır.

Eichmann böylesi bir bürokrat için, biraz aşırı da olsa, tipik bir örnektir. Hitler döneminde önemli bir görevi üstlenmiş olan Eichmann, yüz binlerce Yahudi'yi ölüme göndermiştir. Eichmann, Yahudilerden nefret etmiyordu. Daha doğrusu o, kimseyi sevmiyor ve kimseden nefret etmiyor, yalnızca "görevini yerine getiriyordu." Yahudilerin Almanya'dan atılma belgelerini hazırlarken de, onları ölüme gönderirken de özel bazı duygulara kapılmış değildi. Onun için önemli olan, yasalara ve emirlere uymaktı. Suçluluk duygusunu da ancak bu emirlere karşı geldiği zaman duyacaktı. Daha sonra mahkeme önünde (kendine zarar verecek olmasına rağmen doğruyu söyleyerek) yaşamında kendisini yalnızca iki kez suçlu hissettiğini açıklamıştı: Bir keresinde öğrenciyken, okulu astığı ve ikinci olarak da, bir hava saldırısı sırasında emre karşı gelerek, korunma sığınağına girmediğinde. Bu açıklamala-

rımla, Eichmann ve onun gibi birçok bürokratın, başka insanlara şiddet uygulayarak tatmin bulma gibi sadist bir eğilimin baskısı altında olmadıklarını söylemek istemiyorum. Ama bu sadist özelliğin, onların insancıl duygulardan yoksun ve kuralları Tanrılaştıran bürokratik özellikleri ile karşılaştırıldığında, ancak ikinci derece bir önem taşıdığını vurgulamak doğru olacaktır.

Bütün bürokratların Eichmann'a benzediğini söyleyemeyiz. İlk olarak, kimi insanlar bürokratik pozisyonlardayken bile, karakter açısından bürokrat olamazlar. İkinci olarak, bazı durumlarda bürokratik bakış açısının bütün bir kişiliği kaplayıp, onun insancıl yanını yok edemediğini görüyoruz. Ama yine de, insanları ölüme gönderme görevini üstlenmemiş olsalar bile, günümüzde birçok Eichmann gibi bürokrat vardır. Eğer hastanedeki bürokrat, kapıya gelmiş ağır durumdaki bir hastayı, doktor havalesi olmadığı için kabul etmemekte direniyorsa, Eichmann gibi davranıyor demektir. Sosyal konularda çalışan ve işçilere devletin vermeyi kararlaştırdığı yardımı, bazı kurallar yerine gelmediği için esirgeyen ve kendisine başvuran kişiyi açlığa mahkûm eden bürokrat da öyle. Bu bürokratik anlayış ve davranış biçimine yalnızca yönetim alanında değil, doktorlar, hastabakıcılar, öğretmenler ve profesörler arasında, hatta evli erkeklerde ve ana-babalarda bile, onların eşlerine ve çocuklarına karşı olan tavırlarında rastlamak da mümkündür.

Canlı olan insan, bir rakam haline dönüştürüldüğü zaman, bürokrat onun durumunu tüm acımasızlığı ile ele alıp, öyle davranacaktır. Çünkü durumuyla ilgilendiği insanla arasında, hiçbir insanca ilişki veya bağ kalmamıştır. Bürokratlar bir sadistten daha az utanç duymalarına rağmen, onlardan daha tehlikelidirler. Çünkü vicdanları ile görevleri arasında bir çatışma duymazlar. Vicdanları onlara görevlerini yapmalarını emreder. Bu nedenle insanlara karşı herhangi bir duygu ile dolmaları ya da merhamet hissetmeleri söz konusu değildir.

Yönetime katılma demokrasisinde, bireylerin aktif olarak hareket edip, kararlara katılma ilkesiyle temelden uyuşamadığı için, ne eski ne de yeni bürokrat tiplerine yer vardır. Gelecekte insanlarla karşı karşıya gelen bürokratlar, yeni bir davranış biçimine uyacaklar ve insanlar ile olaylara, yalnızca kuralların katı bakış açısıyla bakmak yerine, onlarla daha yakından ilgilenip, anlamaya çalışacaklardır. Bürokratik olmayan bir yönetim biçiminde, halkla karşı karşıya gelen görevlilere daha geniş bir davranma alanı ve eldeki imkânlardan kısıntı yapmama alışkanlığını vermek de gerekecektir.

"Olmak" temeline dayalı bir toplumun başarılı olabilmesi için daha birçok uygulama ve karara ihtiyaç vardır. Bundan sonraki önerilerim çok yeni olmayabilir. Hatta diyebilirim ki, hemen hemen tümü başka yazarlar tarafından da ele alınmış ve işlenmiştir. Bu olgu görüşlerimde yalnız olmadığımı göstererek, beni cesaretlendirmektedir. (Aynı konudaki önemli yapıtlar için Kaynakça'ya bakınız.)

Politik, ekonomik ve her türlü reklamda, beyin yıkama yöntemleri yasaklanmalıdır

Beyin yıkama yöntemlerinin zararı yalnızca, istemediğimiz ve ihtiyacımızın da olmadığı bazı şeyleri satın almaya yöneltmesi açısından değildir. Buna benzer biçimde, bizi yönetecek kimseleri isteklerimize ve ihtiyaçlarımıza bakmadan seçivermemiz sonucunu doğurduğu için de tehlikelidir. Ama hipnotize edici propaganda yöntemleri ile adeta beynimiz yıkanmış olduğu için, oy vermeye giderken aklımız başımızda değildir çoğu kez. İşte bu nedenle, giderek büyüyen bu tehlikeye karşı hepimiz, ister malların isterse de politikacıların tanıtımını yapıyor olsun, hipnotize edici propaganda yöntemlerinin yasaklanmasından yana olmalıyız.

Reklamlarda ve politik propagandalarda kullanılan hipnotize edici yöntemler, insanların ruhsal dengesini, özellikle de açık ve eleştirel düşünce yetenekleri ile duygusal bağım-

sızlıklarını sarsıcı bir etki yaratmaktadır. Ayrıntılı bir inceleme yapılacak olursa, uyuşturucu madde alışkanlığının toplumdaki yıkımların ancak küçük bir bölümünü oluşturduğu görülecektir. Asıl tehlikeyi, bilinçaltını etkileyen ve sürekli yinelemelerle yaratılan hipnotik etkiler ile "ben Linda, beni uçurun" türündeki sloganlarla cinsel dürtüleri azdırıp akılcı düşünceyi engellemeye dek her türlü aracı kullanan reklam ve propaganda yöntemleri yaratmaktadırlar. Reklamlarda, hele televizyon spotlarında karşımıza çıkan telkin yöntemleri, insanları aptallaştırmaktan öte bir işe yaramamaktadır. Aklın ve gerçek duygusunun yok edilmesi olgusuna her gün ve her an rastlıyoruz. Telkin ve uyuşturma yöntemleri, insanda gerçek duygusunun ortadan kalkmasına yol açmakta ve onları yarı uyanık yarı uykuda bir durum içine sokmaktadır. Kitle telkin araçlarının ortadan kaldırılması, uyuşturucu madde tutkunlarında, uyuşturucunun kesilmesinden sonra ortaya çıkan şoklara benzer bir şaşkınlık doğuracaktır. Bunu beklemek ve ortaya çıkınca da hayrete düşmemek gerekir.

Zengin ve fakir uluslar arasındaki büyük fark kapatılmalıdır

Uluslar arasındaki uçurumun sürmesi ve daha da derinleşmesi, hiç şüphesiz insanlığı bir felakete götürecektir. Artık fakir uluslar, endüstrileşmiş devletler tarafından sömürülmeyi Tanrı vergisi bir olay olarak görmekten vazgeçmişlerdir. Sovyetler Birliği kendi uydu ülkelerini sanki kolonileriymişçesine eskisi gibi sömürmeye devam etmekle birlikte, dünyadaki diğer koloni ülkelerine arka çıkıp, onları Batılılara karşı bir protesto aracı ve politik silah olarak kullanmaktadır. Petrol fiyatlarının artırılması, az gelişmiş ülkelerin, onlardan ucuz hammadde alıp, pahalı endüstri malları satan Batılı ekonomik sistemlere karşı giriştikleri protestonun başlangıcı ve sembolüdür. Bunun gibi Vietnam Savaşı da, Batılı ülkelerin kolonileri üzerindeki politik ve askeri egemenliklerine karşı başlatılan başkaldırının bir sembolü olmuştur.

Gelişmişlerle az gelişmişler arasındaki uçurum giderilmezse ne olur? Böyle bir durumda, ya işgalcilere ve gelişmiş ülkelere karşı büyük bir nefret dalgası doğacaktır ya da fakir ülkeler açlık sıkıntısı ile her türlü çılgınlığı yapmaya, belki de nükleer ve biyolojik silahları kullanmaya dek gideceklerdir.

Felaketin önüne geçebilmenin tek yolu, açlıkları ve hastalıkları denetim altına almaktır. Bunun için de, endüstrileşmiş ulusların mutlaka böyle bir projeye yardımcı olmaları gerekir. Yardım yapılırken, kâr amacı veya politik önyargılar bir yana bırakılmalı ve kapitalizmin ilkelerini, Afrika'da ya da Asya'da geçerli kılmaya çalışma sevdasından da vazgeçilmelidir. Bu arada ekonomi uzmanlarına, ekonomik yardımı en yararlı olabilecek biçimde düzenleme imkânının tanınması gerekir. Ancak bu uzmanların, yalnızca mesleki konularda gelişmiş olmaları yeterli değildir. Az gelişmiş ülkeler için yardım programları hazırlayanların, hümaniter bir dünya görüşüne sahip olmaları da, programın başarısında çok önemli bir etken olacaktır. Bu türlü uzmanları işbaşına getirmek ve onların gösterdikleri yolda ilerleyebilmek için, toplumdaki "sahip olmak" anlayışının zayıflaması, dayanışma ve (acıma duygusundan başka) sorumluluk duygularının artması gerekir. Sorumluluk yalnızca şu anda yaşayan insanları aşarak, bizden sonra gelecek kuşakları da kapsamalıdır. Çünkü doğal kaynakları tüketmek, doğayı kirletip, zehirlemek ve hatta bir atom savaşı için silahlanmak gibi konular, günümüz insanının ne denli bencil ve sorumsuzca davrandığının birer kanıtıdır. Çocuklarımıza ve onların çocuklarına böyle harap olmuş bir dünya bırakmaktan hiç çekinmeyecekmişiz gibi davranıyoruz. Eğer büyük bir değişimi gerçekleştiremezsek, insanlık bilmelidir ki, zengin ve fakir uluslar arasında büyük bir çatışma kaçınılmaz olacaktır.

Kapitalist ve komünist sistemlerde, herkese belirli bir asgari gelir düzeyinin sağlanması, birçok sorunun çözülmesini sağlayabilir*

Bu önerimin temelinde, çalışsın ya da çalışmasın her insanın aç ve evsiz kalmama hakkının olduğu düşüncesi yer alır. Böyle kişilere yapılacak yardım, yaşamda kalabilecekleri düzeyin altında olmayacağı gibi, bundan daha fazlası da olmamalıdır. Bu hak, bize yeni bir anlayış biçimi gibi gelse de, aslında hem Hıristiyan öğretisi içinde yer alan hem de birçok "ilkel" kavim tarafından uygulanan eski bir kuraldır. Günümüzde ev hayvanlarına tanınan, ama diğer insanlara karşı esirgediğimiz bu hak: "Topluma karşı olan görevlerini yerine getirip getirmemesine bakmadan her insana herhangi bir kısıtlama olmaksızın yaşam hakkı tanınması" demektir.

Garanti edilmiş asgari gelir, gerçek özgürlük ve bağımsızlığın sağlanmasında ilk adımdır. Bu yüzden, sömürüye ve denetime dayalı, özellikle diktatörlüğün çeşitli biçimlerini içeren sistemler, insanlar için sevimsizdirler. Sovyet sisteminde "sıfır fiyat" uygulaması (örneğin, kitle ulaşım araçlarından yararlanmanın ücretsiz olması ve herkese bedava süt dağıtılması gibi) örneklerinin çoktan tarihe karıştığı, bilinen bir şeydir. Sağlık hizmetlerinin parasız oluşu, görünüşte bir istisnadır. Ama yalnızca görünüşte, çünkü o da kişinin hasta olması gereğine, yani bir koşula bağlıdır.

Günümüzde oldukça gelişmiş olan sosyal yardımlara ayrılan fonlar, psikolojik ve özellikle psikosomatik hastalıkları iyi etmek için harcanan paralar, artan polisiye olaylar ve uyuşturucu madde alışkanlığı ile yapılan mücadelede kullanılan fiziksel ve finansal kaynakların büyüklüğü hesaba ka-

---

* Ben bu öneriyi ilk olarak 1955 yılında yazdığım *Sağlıklı Toplum* adlı kitabımda geliştirmiştim. Aynı plan daha sonra, altmışlı yılların ortalarında düzenlenen bir sempozyumda ele alınarak, geliştirilmiştir. R. A. Theobald'ın yayımladığı bu sempozyum notları için Kaynakça'ya bakınız.

tılacak olursa, herkese yıllık asgari bir gelir sağlanması, belki de daha ucuza gelecektir. Bu düşünce, insanın "doğuştan tembel" olduğuna inananlara, uygulanması güç ve tehlikeli gelebilir. Ama bu inancı hiçbir bilimsel veri ile kanıtlamak mümkün değildir. Bu klişe daha çok, zayıflara ve çaresizlere baskı uygulamanın farkına varılmasını önlemeye yönelik bir aklileştirmedir.

Kadınları ataerkil esaretten kurtarmak gereklidir

Kadınları erkeğin üstün olduğu ataerkil bir baskı altından kurtarmak, toplumun insancıllaştırılmasının ilk adımlarından biridir. Kadınların erkekler tarafından ezilmeye başlaması, bundan yaklaşık altı bin yıl kadar önceye dayanır. Bu olay, dünyanın çeşitli yerlerinde tarımda üretim fazlası yaratılması sonucunda, yabancı işgücü kullanılması ve onların sömürülmesi yoluyla orduların oluşturulması ve koşulların, güçlü şehir devletlerininkurulmasına imkân tanımasıyla başlamıştır.* O zamanlardan beri, yalnızca Avrupa'da ve Yakındoğu'da değil, hemen hemen bütün dünyada "birleşmiş erkek organizasyonları" yönetimi ele geçirmişler ve kadınları adeta teslim almışlardır. İnsanlığın erkek bölümünün, diğer yarısı olan kadın bölümü üzerindeki bu egemenliği, erkeklerin ekonomik ve yine kendi kurdukları askeri alanda daha güçlü olmalarından doğmaktadır.

Erkek ile kadın arasındaki mücadele, sınıf mücadelesi kadar eskidir. Ama erkekler kadınları yalnızca bir iş aracı olarak değil, aynı zamanda bir anne, bir eş ve kendilerini teselli edecek bir sevgili gibi de gördükleri için, bu çekişme tarih içinde çok karmaşık biçimler almıştır. Bazen açık ve vahşi bir duruma bürünmüş, kimi zaman da gizli biçimde sürüp gitmiştir. Kadınlar erkeklerin gücü karşısında boyun eğmek zorunda

---

* İlk "anaerkil" toplulukları ve bunlarla ilgili literatürü "*İnsandaki Yıkıcılığın Kökenleri*" adlı kitabımda ayrıntılı olarak incelemiştim.

kalmışlar ama sonra bunun acısını, kendi silahları ile erkekleri gülünç duruma düşürerek çıkarmışlardır.

İnsanlığın yarısının, diğer yarısı tarafından hor görülmesi ve aşağılanması, her iki cins için de çok zararlı olmuş ve olmaktadır. Erkekler zaferin, kadınlar ise yenilginin karakter özelliklerini taşıdıkları için, kadın-erkek ilişkilerinde, üstünlük ve yenilgi özelliklerini taşımayan bir beraberliğe rastlamak mümkün olmamaktadır. Hatta erkek egemenliğine bilinçli olarak karşı çıkanların ilişkilerinde bile böyledir bu. (Erkeklerin üstünlüğüne hiçbir zaman toz kondurmamış olan Freud, kadınların güçsüzlüğünün bir erkeklik organına sahip olamayışın ezikliğinden doğduğu yorumu ile kendi açısından şanssız bir sonuca varmış, erkeklerin ise sürekli olarak hadım edilme korkusu duyduklarını ileri sürmüştür. Aslında dışa yansıyan bu duygular, biyolojik ve anatomik farklılıkların değil, karşı cinsler arasındaki bir mücadelenin sonucudur.)

Birçok veri, erkeklerin kadınlar üzerinde olan egemenliklerinin, diğer güçsüz uluslara egemen olmak ile hemen hemen aynı yollardan geçtiğini göstermektedir. Bunun için, bundan yüz yıl kadar öncesinde Amerika'nın güneyinde zencilere ve kadınlara karşı takınılan tavırlara bir göz atmak yararlı olur. Zenciler ve kadınlar, çocuklara benzetilerek onların da çocuklar gibi duygusal ve zayıf oldukları, "gerçeklik" duyguları ile algılarının bulunmadığı ileri sürülerek, karar verme yetkisine sahip olamayacakları söyleniyor ve sorumluluk yüklenemeyecekleri iddia ediliyordu. (Freud bu konuda, kadınların vicdanlarının ya da onun deyimi ile "üst-ben"lerinin erkeklere oranla biraz güçlü olduğunu ve bu yüzden kendilerini erkeklerden daha çok sevdiklerini söylemişti.)

Güçsüz olana karşı beliren bu davranış biçimi, gündemde olan ataerkilliğin olduğu kadar, endüstrileşmemiş ülkeler, hatta çocuklar ve gençler üzerine yönelen egemenlik tutumunun da temelini oluşturmaktadır. Kadınların özgürleşmeleri konusunda atılan adımlar, günümüz (kapitalist ve de sosya-

list) toplumlarının üzerine kurulduğu ataerkil ilkeyi tehdit etmesi açısından çok önemlidir. Ancak kadınların bu özgürleşmeyi, erkekle "aynı olmak" anlamında ve erkeklerin başka gruplar ya da zayıf ülkeler üzerindeki güçlerine ortak olmak biçiminde anlamamaları gerekmektedir. "Güce karşı" olmanın bir temsilcisi olma görevinin bilincine varmış bir kadın hareketi, yeni toplumun kurulması yolunda önemli katkılar yapabilecektir.

Özgürlüğe doğru ilk adımlar atılmıştır. Belki bizden yüzyıllarca sonra gelecek olan tarihçiler, yirminci yüzyılın en önemli devrimini, kadınların özgürleşme hareketine girişmeleri ve erkek egemenliğinin yıkılmaya başlaması olarak değerlendireceklerdir. Ama bu konuda acele edilmemelidir. Kadınların bu rollerini yeni kavradıklarını ve erkeklerin de öyle kolay kolay pes etmeyeceklerini unutmamak gerekir. Erkeklerin kadınlara karşı tutumları (cinsel ilişki de dahil olmak üzere) onlara olan üstünlükleri temeline dayanmaktadır. Ama artık kadınlarla beraberken, erkeğin üstünlüğü mitine inanmaktan vazgeçmiş gibi görünüyorlar. Çoğu erkek kendini rahatsız ve korku dolu hissetmeye başlamıştır bile.

Kadınların özgürleşme hareketlerine paralel olarak gelişen bir diğer eğilim de, gençlerin anti-otoriter bir biçimde yetiştirilmesidir. Bu eğilim, altmışlı yılların sonlarında doruk noktasına ulaşmıştı. O zamanların asileri, daha sonraki bazı yeni gelişmeler nedeniyle, büyük ölçüde yeniden topluma uyum göstermişlerdir. Ama artık yeni nesilden, ailelerine ve diğer otoritelere aşırı bir bağlılık ve teslimiyet göstermelerini beklemek bir hayal olur. Öyle görünüyor ki, o eski durum, yani "otorite korkusu" bir daha geri gelmeyecek biçimde uzaklaşıp gitmiştir.

Otorite korkusunun aşılması, cinsel suçluluk duygularının da önemli ölçüde azalmasına yol açmıştır. Cinsellik artık çok kötü ve günah olan bir şey gibi görülmüyor. Cinsel devrim

konusunda ileri sürülen çeşitli olumlu ve olumsuz görüşler bir yana bırakılacak olursa, kesin olarak ortada olan bir şey var: İnsanlar artık cinsellikten korkmuyorlar. Cinselliği kullanarak suçluluk duygusu yaratmanın ve bu yolla kişileri baskı altında tutmanın ve onları otoritelere teslimiyete zorlamanın zamanı geçmiştir.

Hükümete, politikacılara ve vatandaşlara her an ve her durumda yardım edip akıl verecek, yani danışmanlık görevini yüklenecek bir kültür komitesi kurulmalıdır

Bu kurul, ülkenin en yetkili sanatçı ve kültür insanlarından oluşmalı ve erkekler ile kadınlardan karışık olarak kurulan bu kuruldakilerin kişilikleri, her türlü şüpheden arınmış bir düzeyde bulunmalıdır. Kurul, FDA (Food and Drug Administration) örneğine benzeyen yeni kuruluşların geliştirilmesine karar vermek ve buralara toplumdaki bilgi akışını sağlayacak kişileri seçmek gibi işleri üstlenmelidir.

Kurula kimlerin seçileceği konusu, üzerinde çok tartışma yapılabilecek bir noktadır. Ama ben, bu kişileri bulmanın pek de öyle zor olmayacağına inanıyorum. Önemli olan, bu kültür komitesinde, yaygın olan fikirlere karşı ve muhalefette olanların, yani ekonomi bilimi, tarih ve sosyoloji gibi konulardaki "radikal" ve "revizyonist" olarak tanınan kişilerin ve görüşlerin de temsil edilebilmesinin sağlanmasıdır. Sorun, seçilebilecek kimselerin bulunmasında değil, seçimlerin ne türlü yapılması gerektiğinde düğümlenmektedir. Bence seçimin ne genel seçim yoluyla ne de hükümet aracılığı ile yapılması doğru olur. Bu konuda bazı yeni yöntemlerin geliştirilmesi gerekmektedir. Örneğin üç veya dört kişilik bir çekirdek gruptan başlanarak, elli ya da yüz kişilik asıl gruba doğru bir geliştirme düşünülebilir. Bu kültür kurulunun çeşitli sosyal konularda araştırmalar yapabilmesini sağlamak için de finansal açıdan oldukça rahat olması gereklidir. İnsanlara her türlü enformasyonun tarafsız olarak ve en yaygın bir biçim-

de sunulmasını sağlayacak etkili bir sistemin geliştirilmesi de şarttır.

Gerçek bir demokrasiden söz edebilmek için, halkın her konuda gerekli, yeterli ve tarafsız bilgiyle donatılması zorunludur. Kamuoyundan bazı şeyleri gizlemek ya da kamu yararı ve ülkenin çıkarları açısından, kimi gerçekleri saklamak gibi alışkanlıkların önü alınmalıdır. Ancak iş bununla bitmemektedir. Bir de haberlerin ve bilgilerin çarpıtılarak sunuluşu vardır. Bu, yalnızca sokaktaki normal vatandaş için değil, birçok parlamenter, hükümet insanı, general ve ekonomi yöneticisi için de geçerli olan bir sorundur. Hükümetin çeşitli organlarının ürettiği ve haberleşme araçları ile yayılan bazı gerçekdışı olgular, toplumdaki çoğu kişinin, hatta yetkililerin bile eksik, dahası yanlış bilgi almasına, böylelikle de yetersiz, bazen de yanlış düşünmelerine yol açmaktadır. Ne yazık ki, yetkili kişilerin çoğunda çıkarcı bir zekâ vardır. Ayrıca, yüzeyde etkili olan güçlerin arkasındaki, onları yönlendiren asıl güçleri göremedikleri için de, gelecekteki gelişmeleri hiç hesaplayamazlar. Tek yapabildikleri, kendi açgözlülüklerini ve sahtekârlıklarını "Watergate" ve "Lockheed" olaylarında gördüğümüz gibi, gizlemeye çalışmaktan ibarettir. Ama dünyayı bir felakete iten ve acilen çözülmesi gereken sorunlar öylesine çok ve öylesine karmaşıktır ki, namuslu ve zeki bürokratlar bile, tek başlarına bu işin üstesinden gelemezler.

Gazeteler, haber dergileri, televizyonlar ve radyolar "olay" adlı hammaddeden, kendilerine özgü olan malları, yani haberleri üretmektedirler. Haberler satılan bir meta haline gelince, onları üreten haber organları bunlardan hangilerinin yayılıp hangilerinin yayılmayacağına karar vermekte yetkili olmaktadırlar. Vatandaşlara ulaşan haberler çoğu kez yüzeysel ve ölçülüp biçilmiş olduğundan, kişilerin olayın derinine inip, gerçek nedenleri görmesini engelleyici bir nitelik taşımaktadır. Haberler satılan bir mal ve habercilik

de ticari bir uğraş olduğu sürece, gazete ve dergilerin gerçekleri saptırıp, en iyi satan şeyi basmalarının önüne geçilemeyecektir.

İyi enforme edilmiş ve karar verebilme yeteneğine sahip bir kamuoyu yaratmak istiyorsak, enformasyon sorununu başka türlü çözmek zorundayız. Buna bir örnek olarak, kurulması tasarlanan kültür konseyinin, enformasyonları toplayarak, toplumun ihtiyacına karşılık olacak ve herkesin yönetime katılacağı bir demokraside kurulması tasarlanan küçük yönetim gruplarının olayları tartışmalarına imkân tanıyacak bir biçimde yayılmasını sağlaması önerilebilir. Bu arada dikkat edilmesi gereken bir nokta, tartışmaya açılan konularda çoğunluğun olduğu kadar, azınlıkta kalanların fikirlerinin de dikkate alınması ve bu bilgilerin ilgilenen herkese, özellikle komşu gruptakilere açık hale getirilmesidir.

Temel araştırma konularını, endüstrideki pratik uygulama hedeflerinden ve askeri savunma programlarından ayırmak gereklidir

Bilgi edinme tutkusuna bazı sınırlar koymak, insanlığın gelişimini engelleyici olabilir. Ama kesin olan şey, bilimsel araştırma sonuçlarının tümünden ekonomik açıdan yararlanma çabasının, insanlık için giderek daha tehlikeli olmaya başlamasıdır. Birçok yazarın da belirttiği gibi genetik, beyin cerrahisi, psikolojik etkiler yaratan ilaçlar ve benzeri alanlarda yapılan buluşlar ve gelişmeler, insanlığın aleyhinde ve zararına olarak kullanılabilir ve bu, büyük bir felaketi doğurur. Endüstriyel ve askeri güçlerin, işlerine gelen teorik buluşları uygulama alanına dökmeye ilgi ve istekleri olduğu sürece de bu tür bir davranıştan kaçınmak mümkün değildir. Kâr ve askeri yarar gibi kriterlerin, teorik bilgilerin pratiğe dökülmesi konusunda bir ölçü olmalarının önüne geçmek şarttır. Bu amaçla, bilimsel buluşların pratik alanda uygulamaya konulması konusunda karar verecek bir denetleme komisyonu

kurulmalıdır. Komisyonun yasal ve psikolojik yönden, endüstriden, ordudan ve hükümetten bağımsız olması gereklidir. Bu denetim komisyonunun, kültür kurulu tarafından kurulup, çalışmalarının izlenmesi önerilebilir.

Yukarıda sıralanan önerilerin gerçekleştirilebilmesi oldukça güçtür. Ama yeni bir toplumun en önemli koşulu olan:

Atom silahsızlanmasına gidiş, aşılması çok güç olan sorunların başında gelir

Günümüz ekonomilerinin en hastalıklı yanlarından biri de, yaşayabilmek için abartılmış bir silah endüstrisine ihtiyaç duymalarıdır. Dünyanın en zengin ülkesi olan Amerika Birleşik Devletleri bile, silahlanma harcamalarını karşılayabilmek için, sağlık, sosyal yardım ve eğitim giderlerini kısmak durumunda kalmaktadır. Silah üretimi ile hem toplum kaynaklarını tüketen hem de halkı intihara sürükleyen bir devletin, insancıl amaçlı toplumsal harcamalara fon ayırması giderek güçleşmektedir. Ayrıca askeri bürokrasinin her gün biraz daha güçlendiği, korku ve teslimiyet duygularının giderek arttığı bir ortamda, kişisel özgürlük ve aktivitelerden söz etmek mümkün olamamaktadır.

Büyük ve uluslararası kuruluşların güçlerini, halkların önemli bir bölümünün her şeye karşı ilgisiz ve çaresiz oluşunu, hemen tüm ülkelerin yönetici politikacılarının atom savaşı ve doğanın kirletilmesi tehlikelerine karşı umursamaz tutumlarını göz önüne alacak ve ufak bir iklim değişikliğinin bile tüm dünyada açlık tehlikesi doğurabileceğini, yani insanı yaşamda tutan bağların bu denli ince olduğunu düşünecek olursak; "Acaba yaşayabilmek için bir şansımız var mı?" diye sormak geliyor insanın içinden.

Yaşam ne bir şans oyunu ne de ticari bir girişimdir. Bu nedenle, bizi yaşamda tutabilecek imkânların ne ölçüde gerçekleşebileceğinin cevabını başka bir alanda, örneğin tıpta aramamız gerekir. Bir hastanın yaşayabilmesi için en ufak bir

ümit olması halinde, sorumluluk taşıyan hiçbir doktor: "Artık uğraşmayı bırakalım," diyemez veya yalnızca acı dindirici ilaçlar yazarak hastanın ölümünü bekleyemez. Tam tersine hastayı kurtarabilmek için elinden gelen tüm çabayı gösterir. Öyleyse aynı derecede hasta olan toplumların da böylesi acil bir ilgiye ve yardıma hem ihtiyaçları hem de hakları vardır.

Günümüzün popüler teknokratik yaklaşımı, zamanımızı çalışma ve eğlenme ile geçirmemizin pek de kötü bir şey olmadığını ve sonuçta varılacak teknokratik faşizmin de öyle korkulası bir özellik taşımadığını yaymaya çalışmaktadır. Ama bu bir hayaldir yalnızca. Teknokratik faşizm, sonuçta insanlığı mutlaka bir felakete sürükleyecektir. İnsancıllıktan uzaklaşmış olan insan öylesine çılgına dönecektir ki, canlı bir toplumu ayakta tutma yeteneği bile kalmayacaktır kendisinde. Hatta hem kendinin hem de diğer insanların sonunu getirecek olan nükleer ve biyolojik silahları kullanmaktan bile çekinmeyecektir.

Ama bu arada bizi cesaretlendiren bazı veriler de vardır. Bunların birincisi, giderek daha çok sayıda insanın gerçeğin farkına varmasıdır. Mesarovic ve Pestel'in, Ehrlich'in ve daha birçok yazarın da belirttiği gibi, salt ekonomik açıdan bakılacak bile olsa, Batı dünyasının çökmemesi için yeni bir ahlağın, doğaya karşı yeni bir anlayışın, insanlar arasında yeni bir dayanışma hareketinin doğmasının ve yardımlaşmanın zorunlu hale geldiği açıktır. Akla yapılan bir çağrı, yaratacağı duygusal ve ahlaki uyarılar bir yana bırakılsa dahi, birçok insanın ruhsal enerjisini harekete geçirecek güçtedir.

Bizleri umutlandıran bir diğer nokta, çağdaş toplum düzeninin beğenilmemesi konusundaki şikâyetlerin artmasıdır. Bütün bastırma çabalarına rağmen, her gün bir öncekinden fazla sayıda insan bu toplumsal düzen içinde bunalıp, mutsuz olduğunun farkına varmaktadır. Yalnızlıklarının acısı ve birlikte olmalarına rağmen, aslında birbirlerine uzak ve boşluk içinde olduklarının bilinci, insanlardaki güçsüzlüğün ve yaşamın an-

lamsızlığı duygularının doruğa yükselmesine neden oluyor. Bu durumun apaçık bilincinde olanların yanı sıra, bir şeyler hisseden ama bunun tam farkına varabilmek için başka insanların onları dile getirmesini bekleyen birçok kişi vardır.

Günümüzde iktidar gücüne sahip olmayan, ancak belirli bir sorumluluk taşıyan orta sınıf vatandaşlar, anlamsız bir tüketim biçimine tutulmuşlardır. Batı dünyasının çoğu insanı, tüketimin verdiği tadı bilmekte ama giderek bunun kendilerini doyuma ulaştırıp mutlu etmediğinin de farkına varmaktadır. Artık çok şeye sahip olmanın esenliği getirmediğini biliyorlar. Böylelikle geleneksel ahlak sınanmış ve bunun sonucunda da doğrulanmış oluyor. Ama bu arada eklemek gerekir ki, tüketimin tüm imkânlarını yaşayamamış ve elde edememiş olanlar, yani Batı dünyasının fakirleriyle sosyalist ülke halklarının çoğunluğu ve az gelişmiş ülkeler, "tüketim mutluluk getirir" adlı eski hayale kapılmaktan kendilerini alamamaktadırlar.

Açgözlülüğü ve kıskançlığı ortadan kaldırmaya karşı ileri sürülen, bunların insanın doğasından geldiği ve bir varoluş gerekliliği olduğu yolundaki iddialar giderek değerlerini yitirmektedir. Çünkü artık anlaşılmıştır ki, açgözlü ve kıskanç oluş, kurtlar arasında daha iyi bir kurt olmak yolundaki sosyal baskı sonucunda böylesine abartılı bir hal almaktadır. Toplumsal hava ve ortak değer yargıları değişecek olursa, bencillikten sencilliğe geçiş de öylesine kolay olacaktır.

Böylelikle yine eski varsayımımıza, "olmak" kökenli davranış biçiminin insan doğasına daha yakın ve daha uygun olduğu görüşümüze dönmüş olduk. Tam bir "sahip olmak" güdüsünün etkisi altında olanlar ile tüm davranışlarını "olmak" ilkesine göre ayarlayanlar toplumda azınlıktadır. Bu iki davranış biçiminden birinin biraz ağırlık kazanması, toplumdaki yapının onlardan birine daha fazla fırsat vermesine bağlıdır. "Olmak" ilkesine göre yönetilen bir toplumda, insanların "sahip olmak" tutkuları açlığa mahkûm edilirken, "olmak" istekleri de beslenip desteklenecektir.

Bizleri yeni bir topluma geçişte umutlandıran bir diğer nokta, halkın çoğunda ve iktidarda olanlarda rastlanan, yüksek düzeyli yabancılaşmanın getirdiği bir özellik olarak dikkati çekiyor. "Pazar karakteri" diye adlandırdığım bu davranış biçiminde kişi, sahip olma ve biriktirme tutkularını aşmış, her şeyi alıp tüketen bir tavıra bürünmüş ve böylelikle kendisini de bir mal haline dönüştürmüştür. Bu yüzden diğer mallar gibi, kişiler de hiçbir şey olmamayı, "öğrenmişlerdir." Aşırı derecede yabancılaşmış bir "pazar karakteri", mallarına ve benliğine sıkı sıkıya bağlı olan biriktirici karakterdeki bir kişiye oranla çok daha rahat değişebilir ve yeniliklere ayak uydurabilir. Bundan yüz yıl kadar önce, hemen herkes kendi başına çalışmaktaydı. Bu dönemlerde sosyal bir değişiklik önerisi karşısına dikilen en büyük engel, kişilerdeki sahip oldukları şeyleri yitirmek ve böylece ekonomik bağımsızlıklarından ayrılmak korkusuydu. Marx yaşadığı zamanda, ekonomik yönden en bağımlı sınıf olan işçilerin, aynı anda en yabancılaşmış sınıf olduklarını da düşünmüştü. Günümüzde ise halkın bir bölümü ücretlere bağımlı olarak yaşıyor. Diğer meslek sahibi kişilerin yapmak istedikleri işler de, genellikle bir bağımlılık ilişkisine yol açıyor. (Amerika'da yapılan istatistiklere göre 1970 yılında bağımsız olan, yani serbest çalışanların tüm çalışan nüfusa oranı yüzde 7,82'dir.) En azından Amerika için geçerli olan bu duruma göre, en çok biriktirme eğilimi işçi sınıfında görüldüğü için, bunlar yabancılaşmış orta sınıftakilere oranla, gerçekleştirilmek istenen bir değişikliğe çok daha zor uyacaklar ve buna en çok direnen sınıf olacaklardır.

Bütün bu anlattıklarımızın ilginç politik sonuçları vardır. Sosyalizmin tüm sınıfların ortadan kaldırılıp, sınıfsız bir toplum yaratılacağı yolundaki teorisi en az ilgiyi, el emeği ile çalışan işçiler arasında bulmaktadır. Günümüzde işçi sınıfı, bundan yüz yıl öncesine oranla ancak küçük bir azınlık olmak durumundadır. Çağdaş sosyal demokrat partiler iktidara gelebilmek için orta sınıfla sıkı işbirliğine girişmek ve bu

nedenle de programlarından sosyalist vizyonları ayıklayıp, yerlerine liberal reformları koymak zorundadırlar. Öte yandan, işçilerin toplumsal hümaniteye ulaşma yolundaki bir köprü olduklarını açıklayan sosyalizm böylelikle, işçilerin mallarını mülklerini ve imtiyazlarını ellerinden alacağından korkan diğer bütün sınıfları zorunlu olarak karşısına almak durumunda kalmıştır.

Günümüzde yeni bir toplum yaratılması düşüncesi, yabancılaşmanın acısını hisseden, çalışması başkalarına bağlı olan ve kaybedecek fazla bir mülkiyeti bulunmayan kişilere, yani toplumun çoğunluğuna cazip ve çekici gelmektedir.

Kurulacak yeni toplum, kimsenin mülkiyetini elinden almayacaktır. Gelir konusunda amaç, alt sınırı, yani fakirlerin yaşam standardını yükseltmektir. Yöneticilerin gelirlerinde bir kısıtlama yapmak gereksizdir. Ama eğer sistem geçerlilik kazanırsa, onlar zaten geçmişin sembol figürleri olmak istemeyeceklerdir.

Yeni toplumun idealleri, herhangi bir partiye bağlı değildir. Çünkü bilinen bütün siyasi partiler, herkese en doğru insancıl değerleri yalnız kendilerinin savunduğunu kabul ettirmeye çalışarak, seçmenleri kandırmakta, daha doğrusu oylarını sömürmektedir. Ama siyasi partiler dışında kalan insanlara bakacak olursak, bunların umursamazlar ve çaba gösterenler olarak ikiye ayrıldıklarını görürüz. Çaba gösteren kişileri parti sloganlarından kurtarıp, onlara bütün partilerin aynı amaç için uğraştıklarını kanıtlayabilirsek, yeni bir başlangıç için şansımız oldukça artar. Hele insanların partilere ve onların sloganlarına olan bağlılıkları da azalacak olursa. Şimdilerde insanlar, bilgi ve inançlara sahip olan ve bunlara uygun yaşama cesaretini gösteren, davranışlarıyla diğerlerine örnek olan kişilere ihtiyaç duymaktadırlar.

Yukarıda sıraladığımız olumlu faktörlere rağmen, gerekli insancıl ve toplumsal değişikliklere ulaşmak yine de epey güç olacaktır. Tek umudumuz, yeni bir vizyonun ve inancın

bize sağlayacağı enerjide gizlidir. Sistemi temelden yenileyemedikten sonra, şu veya bu reformu önermek, zamanla önerilerin inandırıcılıklarını kaybetmelerinden başka bir işe yaramaz. Ancak unutmamak gerekir ki, dile getirmek istediğimiz "ütopik" amaçlar, günümüz politikacılarının "realist" tavırlarından çok daha gerçekçidir. Yeni bir insanın ve yeni bir toplumun gerçekleşebilmesi için ilk önce, eski motivasyonlar olan kâr ve güçlülük tutkularının yerlerini yenilerine; olmaya, diğer insanları anlamaya çalışmaya ve paylaşmaya bırakmaları gerekmektedir. Sonra pazar ekonomisi karakterinin yerine üretici ve sevme yeteneğine sahip karakterin ve sibernetik din yerine de radikal-hümaniter bir anlayışın geçmesi şarttır.

Uygulama için önemli olan nokta, hümaniter anlamda ve çeşitli dogmalardan, kurumlardan uzak, dinsiz bir "dindarlığın" oluşup, oluşamayacağı konusunda düğümlenmektedir. Böyle bir dindarlığa ilk dönem Budizm'inden, Marx'ın düşüncelerine dek birçok yerde rastlamak mümkündür. Olayı "bencil bir maddecilik" ile "Hıristiyan Tanrı kavramı" arasında bir seçim yapmak düzeyine indirgemek yanlış olur. Çünkü anlatmak istediğimiz ne odur ne de diğeri. Toplum içinde yaşarken, çalışma sırasında, boş zamanlarda, insanlar arasındaki ilişkide ve buna benzer yerlerde, kesin bir dine bağlı olmadan da, bu "dinsel" ruh ya da tavır kendini gerçekleştirebilir. Böyle yeni ve Tanrıtanımayan ve de herhangi bir kurumlaşmaya gitmeyen "dindarlık", yaşayan dinlerden hiçbiri için bir saldırı ya da eleştiri niteliğini taşımaz. Ama bu, aynı zamanda Roma Katolik Kilisesi'ne, İncil'e ve insanın gerçek özüne dönüş yapması için bir çağrı olmaktadır. Sosyalist ülkelerin ise, sosyalleşmekten vazgeçmeleri gerekmez. Ancak, bu yeni anlayış içinde, bürokratik ve göstermelik sosyalizmi terk ederek, gerçek ve insancıl bir sosyalizme yönelmeleri gerekecektir.

"Tanrı'nın Şehri"ne ulaşma arzusu ile kanatlanan insanlık, geç dönem ortaçağ kültürünün parlamasına yol açmıştır. Ge-

lişme ve "dünyasal şehir" tasarımı ise, insanları enerji ile doldurarak, yeniçağ toplumlarının doğmasını sağlamıştır. Ama içinde bulunduğumuz yüzyılda bu vizyon Babil kuleleri gibi yıkılmaya yüz tutmuş ve gereken önlemler alınmazsa, tüm insanlığı harabeleri altında yok etme tehdidine dönüşmüştür. Tanrı'nın göksel şehri ile insanların yarattığı dünyasal şehri tez ve antitez olarak alırsak, bu kargaşanın tek çözümünün, bu iki karşıt özelliğin sentezinde yattığı ortaya çıkar. Geç dönem ortaçağ dünyasının "dinsel" özü ile Rönesans'tan sonraki bilimsel düşüncenin evrimini ve bireyciliğin gelişimini bir ettiğimizde, ortaya aradığımız sentez çıkacaktır: Yani, "olmak". İşte, dünyanın kurtuluşu ve geleceğin vizyonu "olmak şehridir".

KAYNAKÇA

Kaynakça'da belirtilen kitaplar, bu çalışmanın hazırlanması sırasında yararlandığım yapıtlardan en belli başlı olanlarıdır. Ayrıca konu ile yakından ilgilenen okurlar için, tamamlayıcı nitelikteki bazı kitaplara da yer verilmiştir. Bir ya da iki yıldız işareti ile de, kitabın okuyucu açısından önceliğini ve önem sırasını belirtmek istedim.

Erich Fromm

Aristoteles: *Nikomachische Ethik* (Nikomakhos'un Ahlak Anlayışı) Çeviren: Franz Dirlmeyer, Stuttgart, 1969.

Auer, Alfons: *Die Autonomie des Sittlichen nach Thomas von Aquin* (Aquinolu Thomas'a Göre Geleneksel Olanın Özellikleri). Yayımlanmamış.

— *Autonome Moral und christlicher Glaube* (Otonom Ahlak ve Hıristiyan İnancı). Düsseldorf, 1971.

— *"Ist die Sünde eine Beleidigung Gottes?"* (Günah Tanrı'ya Hakaret mi?). Theologische Quartalschrift Dergisi içinde. München/Freiburg, 1975.

— *Utopie, Technologie, Lebensqualität* (Ütopya, Teknoloji, Yaşam Kalitesi). Zürich, 1976.**

Bachofen, Johann Jakob: *Mutterrecht und Urreligion* (Anne Hukuku ve İlk Din). Rudolf Marx'ın "Mutterrecht" adlı orijinal kitaptan yaptığı seçmeler. Stuttgart, 1954.**

Benveniste, Emile: *Probleme der allgemeinen Sprachwissenschaft* (Genel Dilbilim Sorunları). München, 1974.

Bloch, Ernst: *Das Prinzip Hoffnung* (Umut İlkesi). Frankfurt/M. 1956.

— *Über Karl Marx* (Karl Marx Üzerine). Frankfurt/M., 1968.

— *Atheismus im Christentum* (Hıristiyanlık'ta Tanrıtanımazlık). Hamburg, 1970.**

Darwin, Charles: *The Autobiography of Charles Darwin* (Charles Darwin'in Otobiyografisi 1809-1862) Yayımlayan: Nora Barlow, New York, 1969.

Diogenes Laertius: *Leben und Meinungen berühmter Philosophen* (Tanınmış Filozofların Yaşamları ve Görüşleri). Çeviren: Otto Apelt, 2. baskı, Hamburg, 1956.

Du Marais, Cesar Chesneau: *Les Véritables Principes de la Grammaire* (Gramerin Belli Başlı İlkeleri). Euvres Choisies içinde, 1. Cilt. Stuttgart, 1972.

Eckhart (Meister): Schriften (Yazılar). Franz Pfeiffer'in *"Deutsche Mystiker"* (Alman Mistikleri) adlı kitabının 2. Cildi içerisinde, Leipzig, 1857.

— *Deutsche Predigten und Traktate* (Almanca Vaazlar ve Konuşmalar). Çeviren ve yayımlayan: Josef Quint. München, 1955.*

— *Die deutschen Werke* (Almanca Eserler). Yayımlayan: Josef Quint. Stuttgart, 1958 ve sonrası.

— *Die lateinischen Werke* (Latince Eserleri). Yayımlayan: Ernst Benz. Stuttgart, 1956 ve sonrası.

Ehrlich, Paul R. ve Anne H. Ehrlich: *Bevölkerungswachstum und Umweltkrise* (Nüfus Artışı ve Çevre Sorunları). Frankfurt/M., 1972.*

Eppler, Erhard: *Ende oder Wende* (Son ya da Değişim). Stuttgart, 1975.

Farner, Konrad: *Christentum und Eigentum bis Thomas von Aquin* (Aquinolu Thomas'a Kadar Olan Dönemde Hıristiyanlık ve Mülkiyet). K. Farner'in yayımladığı *"Mensch und Gesellschaft"* (İnsan ve Toplum) dizisi içinde, Cilt 12. Birn, 1947

Fromm, Erich: *"Die psychoanalytische Charakterologie und ihre Bedeutung für die Sozialpsychologie"* (Psikanalitik Karakter Bilimi ve Bunun Sosyal Psikoloji İçindeki Anlamı). Zeitschrift für Sozialforschung Dergisi'nin 1. sayısı içinde. s. 253-277, 1932.

— *Escape from Freedom* (Özgürlükten Kaçış). New York, 1941.
— *"Faith as a Character Trait"* (Bir Karakter Özelliği Olarak İnanç). Psychiatry Dergisi'nin 5. sayısı içinde, s. 307-319. 1942.
— *"Sex and Character"* (Cinsiyet ve Karakter). Psychiatry Dergisi'nin 6. sayısı içinde, s. 21-31. 1943.*
— *Man for Himself. An Inquiry into the Psychology of Ethichs* (Psikanaliz ve Ahlak). New York, 1947.*
— *The Forgotten Language. An Introduction to the Understanding of Dreams, Fairy Tales and Myths* (Rüyalar, Masallar, Mitler). New York, 1951.
— *The Sane Society* (Sağlıklı Toplum). New York, 1955.*
— *The Art of Loving* (Sevme Sanatı). New York, 1956.
— *"On the Limitations and Dangers of Psychology"* (Psikolojinin Sınırları ve Tehlikeleri Üzerine). W. Leibrecht'in yayımladığı *"Religion and Culture. Essays in Honer of Paul Tillich"* adlı kitabın 31-36. sayfalarında, New York, 1959.
— *Marx's Concept of Man* (Marx'ın İnsan Anlayışı). New York, 1961.**
— *The Dogma of Christ and Other Essays on Religion, Psychology and Culture* (İsa Dogması ve Din, Psikoloji ve Kültür Üzerine Diğer Yazılar). London, 1963.
— *The Heart of Man* (Sevgi ve Şiddetin Kaynağı). New York, 1964.
— *Socialist Humanism* (Sosyalist Hümanizm). Yayımlayan: Erich Fromm, New York, 1965.
— *You Shall Be as God* (Tanrılar Gibi Olabilirsiniz). New York, 1966.
— *The Revolution of Hope* (Umudun Devrimi). New York, 1968.*
— *The Crisis of Psychoanalysis. Essays on Freud, Marx and Social Psychology* (Psikanalizin Bunalımı. Freud, Marx ve Sosyal Psikoloji Üzerine Notlar). New York, 1970.
— *The Anatomy of Human Destructiveness* (İnsandaki Yıkıcılığın Kökenleri), New York, 1973.**
— *Michael Maccoby ile birlikte "Social Character in a Mexican Village"* (Bir Meksika Köyünün Sosyal Karakteri), Englewood Cliffs, N. J., 1970.

— *D. T. Suzuki ve R. de Martino ile birlikte "Zen Buddhism and Psychoanalysis"* (Zen Budizmi ve Psikanaliz). New York, 1960.
Galbraith, John Kenneth: *Gesellschaft im Überfluss* (Bolluk Toplumu). München, 1959.*
— *Die moderne Industriegesellschaft* (Modern Endüstri Toplumu). München, 1973.*
— *Wirtschaft für Staat und Gesellschaft* (Devlet ve Toplum İçin Ekonomi). München, 1974.
Habermas, Jürgen: *Theorie und Praxis* (Teori ve Pratik). Neuwid ve Berlin, 1963.
— *Toward a Rational Society* (Akılcı Topluma Doğru). Boston, 1971.
Harich, Wolfgang: *Kommunismus ohne Wachstum* (Büyüme Göstermeyen Komünizm). Hamburg, 1975.
Illich, Ivan: *Entschulung der Gesellschaft* (Toplumun Öğretim Sisteminin Değiştirilmesi). München, 1972.*
Kropotkin, P. A.: *Mutual Aid. A Factor of Evolution* (Gelişim İçin Karşılıklı Yardımlaşma). London, 1902.*
Lange, Winfried: *Glückseligkeitsstreben und uneigennützige Lebensgaltung bei Thomas von Aquin* (Aquinolu Thomas'ta Mutluluğa Ulaşma Çabası ve Yararcılıktan Uzak Yaşam Anlayışı). Doktora Tezi, Freiburg, 1969.
Lobkowicz, Nicholas: *Theory and Practice. The History of a Concept from Aristotle to Marx* (Teori ve Pratik. Aristo'dan Marx'a Düşünsel Olanın Tarihçesi). Notre Dame, Ind., 1967.
Maccoby, Michael: *The Gamesmen. The New Corporate Leaders* (Yeni Bir Toplum Kılavuzu). 1976 sonbaharında New York'ta Simon and Schuster Yayınevi tarafından yayımlanacak.*
Maimonides, Moses: *The Code of Maimonides* (Maimonides'in Yasaları). İbraniceden İngilizceye çeviren: Abraham M. Hershman. New Haven, 1963.
Marcel, Gabriel: *Sein und Haben* (Olmak ve Sahip Olmak). Paderborn, 1954.*
Marx, Karl: *Ökonomisch-Philosophische Manuskripte* (Ekonomik ve Filozofik El Yazmaları). 1844. V. Adoratskij'in 1932'de

Berlin'de yayımladığı, Karl Marx ve Friedrich Engels'in "*Historisch kritische Gesamtausgabe*" (Tarihsel-Eleştirel Toplu Yapıtlar) (MEGA) adlı dizinin 1. Bölümü'nün, 3. Cildi içerisinde.
— *Das Kapital* (Kapital). Berlin, 1972.
— *Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie* (Ekonomi Politiğin Eleştirisinin Özeti). Frankfurt / M., 1971.
— *Engels ile birlikte "Die heilige Familie oder Kritik der Kritisch en Kritik"* (Kutsal Aile ya da Eleştirel Eleştirinin Eleştirisi). Berlin, 1971.
Mayo, Elton: *The Human Problems of an Industrial Civilization* (Bir Endüstri Uygarlığında İnsanlık Sorunları). New York, 1933.
Meadows, Dennis ve arkadaşları: *Limits to Growth* (Ekonomik Büyümenin Sınırları). New York, 1972.
Mesarovic, Mihailo D. ve Eduard Pestel: *Mankind at the Turning Point* (Dönüm Noktasındaki İnsanlık). New York, 1974.*
Mieth, Dietmar: *Die Einheit von Vita activa und Vita contemplativa* (Aktif Yaşam ile Kontemplatif Yaşamın Birliği). Regensburg, 1969.
— *Christus. Das Soziale im Menschen* (İsa. İnsandaki Sosyal Öz). Düsseldorf, 1971.*
Mumford, Lewis: *Mythos der Maschine, Kultur, Technik und Macht* (Makine, Kültür, Teknik ve İktidar Miti). Wien, 1974.*
Nyanaponika Mahatera: *Geistestraining durch Achtsamkeit* (Konsantrasyon Yoluyla Ruh İdmanı). 2. baskı. Konstanz, 1975.**
— (Yayımlayan): *Patways of Buddhist Thought. Essays from the Wheel* (Buddhist Düşüncenin Yolları. Tekerlekten Notlar). London, 1971.*
Piaget, Jean: *Das moralische Urteil beim Kinde* (Çocuk ve Ahlaki Karar). Zürich, 1954.
Rumi, Dschelaleddin (Mevlânâ Celaleddîn-î Rûmî): *Aus dem Diwan* (Divan'dan Seçmeler). UNESCO dizisinin Asya Bölümü yapıtları arasından Almancaya çeviren ve açıklamaları yapan: Annemarie Schimmel, Stuttgart, 1964.*
Schumacher, E. F.: *Es geht auch anders. Technik und Wirtschaft nach Menschenmass. Jenseits des Wachstums* (Başka Türlü de Olabi-

lir. Tekniğin ve Ekonominin İnsancıl Ölçülere Uydurulması. Büyümenin Ötesi). München, 1974.*

Schumpeter, Joseph A.: *Kapitalismus, Sozialismus und Demokratie* (Kapitalizm, Sosyalizm ve Demokrasi). 3. baskı, München, 1975.

Schweitzer, Albert: *Verfall und Wiederaufbau der Kultur* (Kültürün Çöküşü ve Yeniden Kurulması). "*Gesammelte Werke in 5 Bänden*" (5 Ciltlik Toplu Yapıtlar) içerisinde, 2. Cilt, Zürich, 1973.

— *Kultur und Ethik* (Kültür ve Ahlak). Toplu Yapıtlar, Cilt 2, Zürich, 1973.*

— *Die Schuld der Philosophie an dem Niedergang der Kultur* (Kültürün Çöküşünde Felsefenin Suçu). Toplu Yapıtlar, Cilt 2, Zürich, 1973.

Spinoza, Benedictus de: *Ethik* (Etika). Philosophische Bibliothek (Filozofik Kütüphane) dizisinin 92. cildi, Leipzig, 1910.

Staehelin, Balthasar: *Haben und Sein* (Sahip Olmak ve Olmak). 8. baskı, Zürich, 1971.*

Stirner, Max: *Der Einzige und sein Eigentum* (Birey ve Mülkiyeti). Stuttgart, 1972.

Swoboda, Helmut: *Die Qualität des Lebens* (Yaşamın Kalitesi). Stuttgart, 1973.

Tawney, R. H.: *The Acquisitive Society* (Kazanç Toplumu). New York, 1920.*

Theobald, Robert A. (Yayımlayan): *The Guaranteed Income. Next Step in Economic Evolution* (Garanti Edilmiş Gelir. Ekonomik Evrimin Gelecekteki Aşaması). New York, 1966.

Thomas von Aquin: *Summa Theologica* (Toplu Teolojik Yazılar). Almanca-Latince tam metin. Yayımlayan: Walberberg Albertus-Magnus-Akademisi adına Heinrich M. Christmann. Cilt 18, Heidelberg/Graz, 1953.

Titmuss, Richard: *The Gift Relationship. From Human Blood to Social Policy* (Akrabalık Armağanı: Kan Bağından Sosyal Yönetime). London, 1971.

Underhill, Evelyn (Yayımlayan): *A Book of Contemplation the which is Called The Cloud of Unknowing* (Bilinmezliğin Karanlığı Adlı Düş Gücü Kitabı). 6. baskı, London, 1956.

Utz, A. F.: *"Recht und Gerechtigkeit"* (Hak ve Adalet). Aquinolu Thomas'ın "*Summa Theologica*" adlı kitabı içinde.

Yerkes, R. M. ve A. V. Yerkes: *The Great Apes. A Study of Anthropoid Life* (Maymunlar. Antropoidlerin Yaşamlarının Araştırılması). New Haven, 1929.

Eğer insan yalnızca "sahip olduğu" şeylerden ibaretse, onları yitirdiğinde, kendini de yitirecek, kim olduğunu bilemeyecektir. Böylece yaşamı yanlış kurmanın sonucunda ortaya yenilmiş, moralsiz, yıkık ve acınacak bir insan çıkar. "Olmak" kavramında ise sahip olunan şeylerin kaybedileceğinden doğan endişe ve korku yoktur. Olduğum gibiysem ve kişiliğim "olmak" tarafından belirleniyorsa kimse benden bunu alamaz ve kişiliğimin yıkılması tehlikesi de doğmaz. Odak noktamı ve davranışlarımı yönlendiren güdüleri, kendi içimde bulurum.

internet satış:
saykitap.com

25 TL

ISBN 978-605-02-0400-1

SAY YAYINLARI

sayyayincilik.com
facebook.com/sayyayinlari
twitter.com/sayyayinlari
instagram.com/sayyayincilik